V. MYKOLAITIS-PUTINAS

LITERATŪROS ETIUDAI

SAKALAS

891.92-3

Tiražas 1.200 egz. fr 100 egz. numeruotų gerame popiery.

Spaudė „Spindulys“ Kaune, 1937 m.

PRATARMĖS ŽODIS

Šis „Literatūros etiudų" rinkinys yra sudarytas daugiausia iš viešų, įvairiomis progomis skaitytų, paskaitų. Nėra tai literatūros kritika, bet bandymas vienus literatūros gyvenimo faktus panagrinėti, kitus susintetinti vienos kurios vedamosios idėjos šviesoj. Tikiuosi, kad iš šio rinkinio skaitytojas galės susidaryti ir istorinio mūsų literatūros kelio vaizdą.

V. Mykolaitis-Putinas

Kaunas, 1937 m. vasario 10 d.

VISUOMENINIS MAIRONIO KŪRYBOS PAGRINDAS

Skaityta per Maironio minėjimą Valst. Teatre 1932 m. spalių 24 d.

Literatūros mokslas jau ne nuo šiandien yra nustatęs, kad poetas ir visuomenė yra sujungti stipriais tarpusavio ryšiais ir artimais santykiais. Net tokie poetai, kurių kūryba atrodo esanti tik jų pačių vidaus išgyvenimų ir nusiteikimų išreiškimas, šiaip ar taip atstovauja savo laiko visuomenei, arba kuriai nors jos grupei, žodžiu, stovi ant šiokios ar tokios visuomenės bazės.

Maironis nėra tokis poetas, kuris savo kūryboj būtų vadovavęsis vien estetizmo sumetimais, ir jo grynoji asmeninių nusiteikimų lyrika, palyginus su visu jo kūrybos lobynu, nėra gausi. Maironis iš pat pradžių, nuo pirmojo savo eilėraščio „Lietuvos vargas", išspausdinto „Aušroj", per visą savo gyvenimą tiek lyrikoj, tiek epe, tiek dramoj savo kūrybą maitino daugiausia visuomenės idėjomis, tautos reikalais. Susekti

visuomeninė Maironio ideologija nėra sunku. Ji aiškėja kiekvienam, kuris skaito jo raštus. Ir mano šio pranešimo uždavinys bus ne nagrinėti visuomenines bei tautines Maironio poezijos idėjas, bet keliais bruožais apibūdinti tą visuomeninę bazę, kuria rėmėsi mūsų poetas, parodyti tą visuomeninį tautinį idealą, kuris kėlė jo kūrybinį entuzijazmą, ir pagaliau mesti žvilgsnį į jo raštus ir konstatuoti tuos pasikeitimus, kurie įvyko jo kūryboj, realizuojantis anam tautiniam idealui ir kitėjant visuomenės nuotaikai.

Maironis, nedaug ką jaunesnis už pirmuosius „aušrininkus", yra ne tik tos pačios kartos, bet ir tos pačios tautinės ideologijos lietuvis-patrijotas. „Aušros" pasirodymo metais Maironis jau studijuoja Kijevo universitete. Bet sekančiais metais universitetą pakeitęs Žemaičių dvasine seminarija, turėdamas laiko įsigilina į tuos pačius tėvynės meilės šaltinius, į lenkų kalba, bet gražiai rašiusius apie Lietuvą romantikus ir istorikus, iš kurių sėmė patrijotizmo visa vyresnioji „Lietuvos Mylėtojų" karta. Tokiu būdu auklėdamas savo tautinę sąmonę ir jau reikšdamasis kūrybiškai, Maironis sutampa su ta, šiandien jau vyriausia, mūsų visuomenės karta, kuri anais laikais viena atstovavo visai susipratusiai lietuvių tautos daliai, arba stačiai net visai tautai. Tai grupei žmonių, kuri tuomet buvo paėmusi į savo rankas lietuvių tautos likimo vairą, tautiniai ir visuomeniniai interesai ėjo išvien dėl

to, kad luominiai ir ekonominiai skirtumai buvo užmiršti, paaukoti bendram darbui, Tėvynės labui.

Ta grupė žmonių, kilimo buvo susidėjusi iš valstiečių, vidutinių ūkininkų, ėjusių ar tai pasaulinius, ar tai dvasinius mokslus. Ją papildė ir vienas kitas tautiškai susipratęs bajoras. Nekeldami luominių ekonominių skirtumų, jie jautėsi kalbą ir veikią visos tautos vardu, ir kas ėjo prieš juos, ėjo prieš tautą. Čia daros suprantama, dėl ko jie visi stačiai liguistai geidžia vienybės ir nori į save patraukti visus, kas tik jaučiasi esąs lietuvis. Vienybės obalsis skardžiai skamba visoj Maironio poezijoj. Dar būdamas seminarijoj, jis rašo pirmąją savo poemą „Lietuva", kurioj į bajoriją nukreiptame posme patetiškais žodžiais aukština vienybę:

Šventa vienybe, dangaus gražybe,
Tu duodi galią, gimdai galiūnus!
Brangi vienybe, eik su teisybe:
Nebėgs nuo tavęs Lietuvos sūnūs.

Ir vėlesnėse savo poemose — „Tarp skausmų į garbę", „Jaunojoj Lietuvoj", „Mūsų varguose", „Raseinių Magdėj" — poetas nuolatos skelbia vienybę ir sielojasi dėl jos ardymo. Vienybės obalsis skamba ir Maironio lyrikoj ligi pat paskutiniųjų metų. Nepriklausomoj Lietuvoj jis skaudžiai plaka vienybės ardytojus ir partijų gin-čus. Jam, „Aušros" ideologijos poetui, tebemai-

tinusiam savo kūrybą tos gadynės idealais, sunkiai buvo suvokiama, kad jo kartos vienybė moderniame gyvenime, deja, jau nebėra net galima.

Ir kiti jo kartos patrijotų programiniai šūkiai tobuliausiai yra išreikšti ir plačiausiai paskleisti po Lietuvą jo poemomis ir dainomis Patrijotiška „Aušros" romantikų programa buvo puikiai pritaikinta pavergtos tautos psichikai. Pirmų pirmiausia reikėjo pažadinti tautinis garbės jausmas. Šitą uždavinį jau buvo pradėjęs vykinti Daukantas savo istoriniuose raštuose, išvesdamas garbingos praeities ir skurdžios dabarties paralelę. Aušrininkai tęsė jo darbą. Reikia įtikinti lietuvį, kad jo tautos praeitis ir jo kalba ne tik nėra menkesnė, bet dargi geresnė už jo kaimyno lenko ir ruso praeitį ir kalbą. Beveik kiekvienas aušrininkas tampa istoriku ir lingvistu. Maironis perdaug buvo apkrautas mokslo darbu ir sunkiomis pareigomis, kad būtų galėjęs žaisti ta tautiška lingvistika ir nekritiškomis teorijomis apie lietuvių tautos kilmę. O vis dėlto ir jis buvo savotiškas lingvistas ir istorikas. Jis, galima sakyti, sukuria mūsų rašytinės poetinės kalbos formas, praturtina jos žodyną, jis taip pat, dar klierikaudamas, „Aušros" metais rašo, berods, pirmąjį mūsų istorijos vadovėlį — „Lietuvos Vistorija, arba apsakymai apie Lietuvos praeigą". O poezijoj kas su didesniu ilgesiu norėjo

„Prikelti nors vieną senelį
Iš kapų milžinų,
Ir išgirsti nors vieną, bet gyvą žodelį
Iš senųjų laikų"?

Jeigu anuos pirmuosius mūsų istorikus žavi praeities žygiai ir garbė, tai Maironis — poetas visa tai supavidalina konkrečiais vaizdais ir lyrinėmis emocijomis, kurios pavergia skaitytojo ne vien protą, bet ir širdį ir vaizduotę.

Maironis, dar tebebūdamas klieriku, jau įsisąmonina, kad

„retą atrasi Lietuvoj vietą,
nors ji žibėtų rasa tarp rūtų,
kur už tėvynę kraujo nelieta,
kur padavimais garsi nebūtų.

Ir ne vienoj vietoj jis mini tą „garsią praeigą", ją idealizuodamas ir jos pasigesdamas, ir joje ieškodamas kilnių tėvynės meilės pavyzdžių. Jau paskutiniu savo kūrybos laikotarpiu, nepriklausomoj Lietuvoj, jis, tarsi bėgdamas iš jo nebeviliojančio dabarties gyvenimo, dar sykį atverčia tos praeities lapus ir parašo tris istorines dramas: „Kęstučio mirtis", „Vytautas pas kryžuočius" ir „Vytautas karalius". Ir šitose dramose Maironis pasiliko ištikimas aušrininko uždaviniam: istorijoj paieškojo medžiagos ne kokiem meniškiem dramaturgijos tikslam, bet paieškojo tėvynės meilės ir tautos garbės pavyzdžių.

Taip pat ir gimtosios kalbos meilė įkvepia Maironiui ne vieną poezijos posmą. Jis ir senovę dėl to myli, kad tada „kalbos nemindžiota gimtinės", ir nesigaili rūsčių žodžių tiem, kurie tą kalbą dabar yra pamynę.

Visa tai yra skelbę ir visa eilė kitų „Aušros" gadynės poetų, bet tik vienas Maironis pajėgia iškelti savo visuomenines patrijotines dainas į aukštą literatūros meno plotmę. Taip pat, apdainuodamas ir Lietuvos krašto grožybes, jis eina ranka rankon su kitais tos gadynės poetais, žadindamas tėvynės meilę; bet ir čia tik jis vienas pajėgia iškilti į aukštybes, apmesti plačios gimtojo krašto panoramos kontūrus, juos suidėjinti, sujausminti ir išdainuoti net ir vaikui suprantamais posmais. Nes ar nesuidėjintą, ar ne iš aukšto vienu žvilgsniu apmestą Maironis, dar klieriku būdamas, mato Lietuvos gamtą, kai jis sušunka:

„Kalnų vainikais ir miškais margą
Lietuvą myliu, žiedais nuaustą!",

arba kai tuo pačiu metu rašo visiem žinomas „Graži tu mano brangi tėvyne", „Miškas ūžia", o vėliau „Kur bėga Šešupė", „Ten kur Nemunas banguoja", „Už Raseinių ant Dubisos" ir kitas Lietuvos grožį apdainuojančias dainas?

Jeigu dar čia prisiminsime visą daugybę patrijotinių minčių, obalsių ir aforizmų, kuriais mirga jo poemos, tai jau suprasime koks svarbus

yra Maironio kūrybai jo sutapimas su ta mūsų visuomenės karta, kuri visam savo veikimui pasirinko vienintelę tautinės sąmonės ir tėvynės meilės žadinimo programą.

Skaitydami Maironio poeziją, šiandien mes stebimės, kiek daug entuzijazmo, kiek daug kilnaus patoso įkvėpė poetas į savo dainas, derindamasis prie gana primityvaus tautiško susipratimo laipsnio. Tokio entuzijazmo galime rasti tik novatoriuose, revoliucijonieriuose, naujų kelių ieškotojuose. Bet Maironis iš tiesų ir buvo novatorius, revoliucijonierius ir naujų kelių ieškotojas. Nematau čia reikalo piešti Lietuvių tautos padėtį 19 a. pabaigoje. Ji mum visiem gerai žinoma. Taigi, esant tokiai padėčiai, paskelbti tokius šūkius, kokius paskelbė aušrininkai, o su jais ir Maironis, tegali tik revoliucijonieriai ir novatoriai. Jeigu mes panorėtume būti skeptikais ir nuo aušrininkų veikimo nutrintume tą kilnumo aureolę, kuria šiandien, po 50 metų, jie gaubiasi, jeigu mes nepatikėtume jų vieno kito nuoširdumu ir entuzijazmu — archyvuose, berods, tam ir pagrindo rastume, — tai vis dėlto mes negalime būti skeptikais, kai skaitome Maironio poeziją. Čia mum darosi aišku, kad būta entuzijazmo, būta nepalaužiamų vilčių, būta irracijonalaus pasitikėjimo šviesia Lietuvos ateitimi, nes tokia poezija, kaip Maironio, nemeluoja ir neveidmainiauja.

Iš kur tas entuzijazmas, irracijonalus pasiti-

kėjimas ir šviesios viltys? Juk programa nieko to negalėjo duoti. Ir štai čia prieiname kaip ir prie kokios Maironio tautinio idealo metafizikos, kurioj ir glūdi jo kūrybos šaknys. Poetas žino, ir ne vien tik žino, bet ir visa savo širdimi jaučia, kad lietuvių tauta yra paniekinta ir kenčia daug skriaudų ir neteisybių. O kadaise ji buvo stipri ir galinga didvyrių, milžinų tauta. Už ką ji kenčia? .. Atsakymo nėr. Ji kenčia nekaltai. O kiekvienas nekaltas kentėjimas pelno džiaugsmą, skriauda gi turi būti atlyginta. Visi „Aušros" romantikai pasitiki kažkokia antgamtine kosmine teisybe, o Maironis, karštai tikįs Dievo Apvaizda kunigas, tuo labiau, nes jam „kryžius gyvatą žadėjo". Seminarijos jaunuolis klierikas jis neabejojo, kad

„Ateis tas laikas, kad Visagalįs
Pakels už mus jau rustingą kardą,
Ir tolimosios vėl išgirs šalys
Šiandien užmirštą lietuvių vardą.

Kardo paniekinimas ir pasitikėjimas moraline pajėga, teisybės kardu — štai vėl charakteringas ano laiko ideologijos bruožas. Ir kaip jis puikiai tiko pavergtos tautos psichikai! Ir kokiu įtikinamu poetiniu argumentu moka Maironis tą mintį paremti:

„Kas kardu kariauja, nuo kardo ir žūva,
Ar maž po milžinkapius kaulų jų pūva?
Kita ateitis artima!

Kokia bus lietuvių tautos ateitis, Maironis, kaip ir niekas kitas, nežinojo. Gana to, kad ji būsianti šviesi. Poetas tą ateitį jaučia kaip kontrastą dabarčiai, o kas, jei ne kontrastai, daugiausia kelia lyrinių emocijų? Jis kenčia su kenčiančia Tėvyne, bet tai yra kurstantis, stiprinantis skausmas, nes juk ateitis būsianti šviesi. Vyriškas stiprinąs skausmas sudaro leitmotyvą visos Maironio lyrikos. Būtų galima prirankioti iš Maironio poezijos daug gražių vietų, kurios šituos sumetimus patvirtintų, bet aš pacituosiu tik porą posmų iš jau minėtos, niekur nespausdintos poemėlės „Lietuva", norėdamas parodyti, kaip stipriai ir stačiai tobulai moka išsireikšti Maironis, dar tebesėdėdamas seminarijos suole:

„Spindulys karštas jau saulės rato
Nebtrukus sveikins kiekvieną diegą.
Praregės žiedas, kurs dar nemato,
Pakils iš miego, kas tebemiega.
Vienok sudėjus rankas sėdėti
Ir tos laimingos laukiant gadynės,
Leisti iškraustyt motinos klėtį, —
Nedora būtų sūnam tėvynės!

Atsiminkime, kad šitaip buvo rašoma dar prieš „Varpo" pasirodymą!

Tokiu būdu Maironis ankstyvu savo kūrybos laikotarpiu tampa jau tobuliausiu reiškėju idealų, tikslų ir obalsių tos lietuvių visuomenės kartos, kuri viena atstovavo visai tautai, veng-

dama kelti luominių ir ekonominių skirtumų. Neilgas tai buvo laikotarpis, bet jame sudygo beveik jau visi Maironio kūrybos daigai.

Bet štai netrukus prasideda visuomenės diferencijacija. Pirmiausia išsiskiria pozityvistų-realistų grupė su „Varpo" organu ir katalikų, daugiausia dvasiškių grupė su „Apžvalgos" organu. Kiek vėliau pasireiškia ir socijal-demokratai. Maironis, kaip kunigas, atsiduria „Apžvalgos" grupėj. Čia jam, berods, geriau ir tiko, nes romantiškasis „Aušros" patrijotizmas geriau derinasi su katalikiškuoju idealizmu, negu su „Varpo" potityvizmu. Nė vieno anksčiau priimto obalsio Maironis neišsižada, bet katalikiškos ideologijos pradas jo kūryboj sustiprėja, nes apžvalgininkai tėvynės meilę nori remti religija ir visuomeninius bei ekonominius santykius normuoti tolerantingoj krikščioniškojo idealizmo šviesoj. Poeto raštuose ima reikštis taip pat ir dvasiškių luomo interesai ar bent jo dvasia, nuotaika. Tuo būdu viešojo ir privatinio gyvenimo aplinkybės susideda taip, kad Maironis, didele savo kūrybos dalimi tebepasilikdamas lietuvių tautos dainiumi, kita dalimi jau atsiremia į siauresnę dešiniojo visuomenės sparno bazę. Apčiuopiami šio apsisprendimo vaisiai pasirodė, kai 1895 m. išeina iš spaudos poema „Tarp skausmų į garbę", o 1898 m. „Pavasario Balsai" ir „Kur išganymas". V. Kudirkos „Varpas" „Pavasario balsus" priima palankiai, o poemą „Tarp skausmų į garbę" ir

libreto „Kur išganymas“ skaudžiai sukritikuoja ir net pajuokia. Mat, poemoje įžiūrėta klerikališkų tendencijų, o librete mokslo neigimas ir netinkamas socijalinio klausimo sprendimas. Tuo tarpu dešiniosios srovės skaitytojai neranda žodžių išreikšti savo entuzijazmui ir įspūdžiui, paskaičius tą pačią poemą. Mes šiandien negalime kaltinti Kudirkos, kam jis buvo per siauras ir nepažiūrėjo į poetinę, lyrinę tų veikalų vertę, o ypač į patrijotinį poemos entuzijazmą. Estetinio kriterijaus tuomet mūsų literatūroje dar nebuvo, arba jei ir būta, tai jį tučtuojau nustelbdavo srovinis visuomeninis kriterijus.

Dešiniosios krypties ir kunigų luomo bazei Maironis pasilieka ištikimas visą gyvenimą. Jo poezijoj nekartą randame ne vien tos visuomenės grupės pasaulėžvalgos ir interesų įtakos, bet taip pat ir priešingų grupių puolimo. Ypač po 1905 metų revoliucijos, kai rinkimai į Dūmą iškėlė praktišką partijų programų reikšmę ir visuomeninė kova paaštrėjo, Maironis savo poemose „Jaunojoj Lietuvoj“, „Mūsų varguose“ ir kai kuriose satyrose nesigaili aštrių žodžių pirmeiviam ir socialistam.

Tačiau tie visuomeniniai luominiai pagrindai, į kuriuos atsiremia Maironis, pasireiškiant pirmosiom socijalinio gyvenimo srovėm, turėjo didelės reikšmės ne vien apibrėždami idėjinę jo visuomeninės poezijos linkmę, bet ir atsiliepdami apskritai visoj jo kūryboj. Maironis greit pajuto

konfliktą tarp poetinių savo sielos polėkių — išgyvenimų ir dvasiškojo luomo idealų bei normų. Šitas konfliktas gana aiškiai duodas pasekamas auto-analitiniame jo lyrikos cikle. Bet aš susilaikau plačiau nagrinėti šį klausimą, nenorėdamas, kad jau čia išsipildytų poeto nugąstavimas:

„O nelaimingas! Įstabia
Pagerbęs giesme meilės rytą!
Nedovanos tau nė grabe
Atvožę amžinatvės plytą.

Skurdžios gyvatos sūkury
Neradęs laimės, nė ramumo,
Tu irgi dulkėse turi
Besigailėt širdies jautrumo.

Neliesiu taip pat nė kito klausimo, kaip poetas-kunigas įgunda priimti gyvenimą ir pasaulį moralinio idealo šviesoj, kaip jis toj pačioj šviesoj vertina savo kūrybos reikšmę ir kaip visa tai atsiliepia į jo kūrybos medžiagą, motyvus, nuotaiką ir net formą. Tai pagaliau per toli mus nuvestų nuo vyriausio šio pranešimo uždavinio.

Pažymėsiu vien, kad pajutęs savy aną konfliktą, Maironis pasilieka ištikimas savo, kaipo kunigo, visuomeniniam ir pasaulėžvalginiam idealam, rezignuoja ir pasirenka tiktai Tėvynę savo kūrybos šaltiniu. Tai tiko laikotarpio dvasiai ir tai buvo Maironio išsigelbėjimas. Šita poeto rezignacija bene bus didžiausias, stačiai

herojiškas jo žygis. Poeto lyrikoj jis užfiksuotas plieninio kietumo posmais:

Nelenkdams pečių po naštos sunkumu,
Kaip milžinas stosiu į kovą.
Pavargti už brangią tėvynę gražu —
Aukščiausią turėti vadovą.

Paslėpęs krūtinėje skausmo dūmas,
Praeisiu kaip verdą verpetai.
Gal žmonės šiandieną manęs nesupras,
Bet mano — išauštančiai metai.

Ir ne vienoj dar vietoj tas pats motyvas skamba tokiu pat nuoširdumu, kilnumu ir jėga.

Mum belieka pasekti, kaip keitėsi visuomeninės patrijotinės Maironio poezijos nuotaika, besikeičiant pačiam gyvenimui. Jau matėme, kad mūsų tautinio renesanso dainius „Aušros" laikais pragydo karštu entuzijazmu, skelbdamas dideles viltis ir pasitikėjimą šviesia tautos ateitimi. Šiandien mes galėtume pasakyti, kad Maironis buvo pranašas. Drąsios viltys neapvylė. Žingsnis po žingsnio tautos sąmonė budo, kova dėl spaudos buvo laimėta, buvo iškovota vis daugiau pilietinių ir kultūrinių lengvatų, pagaliau Lietuva tapo nepriklausoma valstybė. Tur būt, nė pats Maironis anais laikais nesitikėjo sulauksiąs tokių jo kurstomos kovos vaisių.

Tad atrodytų, kad poeto entuzijazmas ir optimizmas turėjo jeigu jau ne augti, tai bent išsi-

PROFESINIŲ SĄJUNGŲ KAUNO MIESTO IR APSKRITIES BIURO
Kauno
Profs. Taryba
Каунасский Совет Профсоюзов

laikyti tame pačiame laipsny. Tuo tarpu pervertę chronologine tvarka poeto raštus, matome keistą reiškinį. Su kiekvienu tautos laimėjimu, poetas grimsta į kriticizmą, į pesimizmą, ir aiškiai matome, kad jo kūrybinis pajėgumas menkėja. Jau čia pat skliausteliuose pažymėkime, kad šitas reiškinys nesiduos aiškinamas poeto amžiumi. Bet pažiūrėkime pirma į tą keistą evoliuciją. Paimkime pirmiausia Maironio poemas.

Rankrašty tebepasilikusi „Lietuva" perdėm skamba dar jaunuolišku entuzijazmu. Bet štai „Tarp skausmų į garbę", parašyta jau autoriui baigus aukštąjį mokslą, profesoriaujant dvasinėj seminarijoj, 1893 m., vadinasi, sukakus jau 30 jo amžiaus metų. Ir čia entuzijazmo bei optimizmo kupinas kūrinys. Poetas pranašauja šviesią ateitį ne vien tėvynei, bet ir savo poemos veikėjam: vienas būsiąs garsus poetas, antrą kviečiąs Maskvos universitetas, trečias jau dėstąs Šveicarijoj gentium jura, be ketvirto pagalbos negalįs apsieiti nė vienas istorikų susirinkimas... O Marinės Goštautaitės muzika žavėjęsis net pats vokiečių kaizeris Vilhelmas! Tačiau pačiam poetui poema atrodo dar perdaug pesimistiška, nes, mat, kilusi tamsiais, liūdnais laikais. Baigdamas ją, poetas ramina save ir skaitytoją, kad

„Laikai bus kiti. Užgiedosiu tada
Ir aš gal ne taip kaip ligšioliai.
Užgims apie Vaičių poema kita —
Neras ten dejavimų broliai.

Ta kita poema, tiksliau sakant, ta pati, tik iš naujo perredaguota ir praplėsta, mum visiem žinomoji „Jaunoji Lietuva" gimė tuoj po didžiausio lietuvių laimėjimo, spaudos leidimo. Pirmosios 6 giesmės spausdintos jau 1905 m., o paskutiniosios trys pabaigtos taisyti 1907 metais. Ir ką gi matome? Visas patrijotinis tos poemos įkarštis telpa pirmose 6 giesmėse, o septintojoj jau ima skambėti kriticizmo ir pesimizmo atgarsiai:

„Gyvatos pradėdami rytmetį šviesų,
Tiek daug padarysią tikėjos!..
Bet žmonės jų siekį ir aukštą ir tiesų
Sulankstė, kaip siūlą verpėjos...

Taip poetas sako apie tuos pačius veikėjus, kuriem pirmojoj poemoj pranašavo tokią šviesią ateitį. 1907 metais džiaugsmas dėl spaudos grąžinimo jau buvo praėjęs, ir devintojoj poemos giesmėj Maironis jau nusiskundžia partinės spaudos demagogiškumu ir visa eile blogybių, spėjusių pasireikšti visuomenės gyvenime. Baigiasi poema skurdžiu, melancholišku rudens peizažu, kuriame atsispindi visokeriopas krašto vargas, o paskutiniame posme pats poetas jau nebežada sukurti nieko linksmesnio:

„Nelaimėj gimę, nuskurdę žmonės,
Varguos sulinkę žemai!
Kai jum beveržias tik vien dejovės,
Nejau giedosiu linksmai?

Užgims didvyriai laisvos gadynės —
Linksmesnė mūza sūnum tėvynės
Kitą poetą, daugiau numylėtą
Palaimins.

Gera bent tai, kad ir čia dainius guodžiasi šviesesne ateitim ir kitu poetu, kuris linksmiau dainuosiąs.

Sekančioj poemoj, „Raseinių Magdėj", Maironis jau nevaizduoja mum jokių didelių darbų ir pasiaukojimo tėvynės labui, kaip tai darė „Jaunojoj Lietuvoj", bet smerkdamas ir plakdamas rodo nutautimo pavyzdžius praeity ir dabarty. Nutautimas, atskilimas nuo tautos kamieno esąs ne vien išsižadėjimas kalbos, bet ir papročių, ir religijos, ir bendravimo su liaudimi. Nutautimas — tai esąs prisisunkimas svetimos kultūros, ateizmo ir visokių kitokių izmų. Tokių tad ydų ir pavojų matė Maironis to laiko visuomenėj, ypač jaunojoj inteligentijoj. Konkreti kritika, — konkretus pasiguodimas: poetas dar pasitiki jaunąja karta ir rekomenduoja jai mokslą, kuris vargstančią šalį išpančiosiąs iš amžių skriaudos, jei tik tėvų žemei nebus gaminama svetimųjų dievų.

Bet ar ilgai poetas guodėsi ir jaunąja karta— Tėvynės viltimi ir ateitimi? Deja, pakitėjęs gyvenimo fonas ir vis augąs jo pačio kriticizmas verčia jį suabejoti ir jaunąja karta. Paskutinėj poemoj „Mūsų vargai" Maironis ir parodo vieną

tos jaunosios kartos atstovą, kuris tol dega idealizmu ir tėvynės meile, kol pakliūva į Maskvą aukštųjų mokslų eiti. Mišros šeimos vėžys, pasak Vaižganto, ir karjerizmas išbloškia poemos didvyrį iš Lietuvos darbininkų eilių, ir per karą jis beprasmiškai žūva nuo vokiečių kulkos ant to paties Šatrijos kalno, kur kadaise prisiekdinėjo ištikimybę savo jaunystės idealam.

Pirmoj šitos poemos pusėj poetas surenka tiek daug gyvenimo blogybių — tų mūsų vargų, — kad šviesesnės ateities viltis vos vos įstengia prasimušti pro sutirštėjusias nusivylimo ūkanas. Dėl to idealistės Donės paveikslas, neįtikinęs skaitytojo, greit išnyksta kaip nereali abstrakcija, ar poeto svajonė. Neįtikina mūs nė antrosios poemos pusės idealistas Brazda, nepriklausomybės pradžios veikėjas. Jo kilnių žygių, ypač jo audijencijos pas popiežių aprašymą, galime laikyti daugių daugiausia paties poeto *pia desideria.*

Šiaip ar taip, poeto visuomeninis optimizmas antrojoj poemos pusėj dar sykį suspindi, nors ir dirbtinai, nes tai juk buvo Lietuvos nepriklausomybės pradžia! Šitą epochinį istorijos įvykį Maironis pasveikino, berods, tik vienu entuzijastišku eilėraščiu, stiliškai nepersklandžiu ir neperturtingu minčių. Apsenęs jau dabar poetas romantikas, taip ilgai gyvenęs praeities vizijomis, džiaugiasi, kad

„Lyg būtų grįžęs amžius Gedimino
Ir pilkalnių sukilę milžinai !..
Europos vėliai viešpačiai sužino
Lietuvių vardą, skambantį šaunai.

Taip gana nereikšmingai pasveikinęs nepriklausomybę, poetas, kuriam laikui praslinkus, nesigaili karčių žodžių ir aštrios satyros nepriklausomo gyvenimo reiškiniam. Poetas tampa žlungančio idealizmo liūdininku. Jis mato įsigalint opurtunizmą, karjerizmą, augančius apetitus praturtėti, abejingumą tautinės kultūros reikalam, susmulkėjimą, ligi abuojumo siekiantį cinizmą, biurokratizmą, partijų fanatizmą ir daug dar visokių privatinio ir viešojo gyvenimo ydų. Aš nieko necituosiu iš tų poeto satyrų, nenorėdamas gadinti kilnios šio minėjimo nuotaikos.

Bet neužsigaudami galime bent paklausti, dėl ko taip įvyko, kad tautinio lietuvių tautos renesanso didysis poetas savo lyra nebeakompanuoja tautos laimėjimam, o grimsta į nusivylimą ir nebetenka kūrybinio entuzijazmo? Gal neperdaug apsiriksiu nurodęs dvi šitokio reiškinio priežastis: psichologinę ir visuomeninę.

Pirmąją priežastį bene gražiausiai bus suformulavęs pats poetas:

„Laimingas tasai, kurs be kūno sapnavo,
Kam švietė žviagždė tolima.
Kurs savo gražaus idealo negavo
Pažinti arčiau niekada.

Tik tolimas idealas palieka laisvę apie jį svajoti, jį puošti, juomi jaudintis ir žavėtis. Iš arti idealas tampa realybe ir visa virtine kūninių reikalų, kur tobulumas ir ydingumas visuomet eina ranka rankon. Be kūno apie šviesią Lietuvos ateitį sapnavo ir Maironis, ir kiti tos kartos patrijotaĩ, pirmiausia užgavę jausmines tautinės ambicijos, garbės ir romantiško skausmo stygas. Tai buvo reikalinga, bet truko neilgai. Kiekvienas realus laimėjimas, realizuojant idealą, pančioja vaizduotės ir jausmo lakumą ir dildo tą kontrastą tarp tamsios dabarties ir šviesios ateities, iš kurio kilo kūrybinis, romantiškas, kurstąs dvasią skausmas.

Be to, sąmonėjant tautai ir skaldantis visuomenei, keičiasi santykis tarp poeto ir tos visuomenės. Iš pradžių, „Aušros" laikais, jų, Tėvynės Mylėtojų, buvo saujelė. Bet jie buvo vadai. Jie kalbėjo, o visi kiti klausė. Bet toliau atsiranda ir kitų, kurie prabyla tautos vardu, bet jau kitokiais žodžiais. Tų kitų būrys vis įvairėja ir didėja, o jie, pirmieji pijonieriai, nyksta ir neturi pakankamai lankstumo prisiderinti prie naujų gyvenimo reikalų. Jie jaučiasi izoliuoti, vieniši ir ima vertinti gyvenimą savo apkartusia širdim.

Tačiau nedžiūgaukime nusiraminę šitokiais bent kiek abstrakčiais samprotavimais. Maironis per visą savo amžių išsaugojo pakankamai gyvą širdį ir lankstų protą orientuotis kitėjančiame gyvenime. Ir jeigu jo kūrybos čia nurodytoji link-

mė iš dalies gali būt išaiškinta psichologiniais sumetimais, tai ir mūsų visuomenės, inteligentijos ydos turi būti laikomos antrąja ir bene tik svarbesne priežastimi. Kai kas gali pasakyti, kad liūdnas, stačiai tragiškas likimas yra mūsų poeto, kuris, matydamas beįvykstantį savo išpranašautą tautos idealą, nusivylęs žarsto tik gyvenimo pelenus. Tikrai taip... Bet ar ne tragiškas likimas ir tos visuomenės, kuri akla ir kurčia kilnesniem reikalam, priverčia nutilti poetus?

Lydėdami Maironį į kapus, mes palydėjome į istoriją visą lietuvių tautos kovų ir sąmonėjimo epochą, — epochą, kurią Maironis nužymėjo herojiškais obalsiais:

Nebeužtvenksi upės bėgimo...
Idėjos, jei didžios, nemiršta, kaip žmonės...
Šalin nusiminę dūsavimai skaudūs...
Užtrauksim naują giesmę broliai...
Tik, vyrai, pajudinkim žemę...
Prikelkime Lietuvą mūsų!..

Mes palydėjome į istoriją epochą, kuri ir iš paties poeto pareikalavo herojiškos išsižadėjimo aukos ir visų jo emocijų suvedimo į vienintelį visai tautai priimtiną idealą — tėvynę.

Šiandien, kai mes jau išgyvenome Maironio epochos obalsius, jos entuzijazmą ir kai turime jos pasiektą tikslą, pajutome aplink save nykią tuštumą, susmulkėjimą ir kūrybos pajėgų nyki-

mą, nes mes nežinome ko siekti, ko ilgėtis ir už ką kovoti. Norėdami išvengti merdėjimo, mes turėtume sukurti naujos epochos idealą— tolimą, chimerišką, šviesų, irracijonalų, kuris savo kontrastais dabarčiai ligi skausmo žeistų mūsų sielas. Maironinės epochos pavyzdys parodė, kad ir tokis idealas nėra nepasiekiamas.

VAIŽGANTAS SINTETIKAS

Skaityta minint Vaižgantą Vytauto Didžiojo Universitete

Pasaulio, žmonijos, tautos ir atskiro individo gyvenimas sudaro nedalomą vienetą, tačiau sudėtą iš įvairių įvairiausių pradų ir elementų. Menas, taip pat kaip ir mokslas, dažnai mėgsta tuos sudėtinius elementus lukštenti, nagrinėti, gyvenimą, kaip sakoma, analizuoti. Iš visų meno šakų labiausiai gyvenimą analizuoja žodžio menas, literatūra. Naudodamasi idėjomis ir sąvokomis, literatūra lukštena ir vertina žmogaus veiksmus, ieško jų priežasties, išnarplioja tarpusavio santykių painiavas, perskrodžia ir parodo giliai paslėptus žmogaus širdies ir sąžinės vingius. Literatūra analizuoja žmogų, analizuoja gyvenimo aplinkumą ir gamtą. Be meno, be literatūros daugelis gyvenimo ir gamtos ne vien detalių, bet ir charakteringų bruožų pasiliktų mūsų nepastebėtų.

Tačiau jeigu literatas — poetas ar beletristas — tenkintųsi gyvenimą ir gamtą vien tik analizuoti ir vien pakrikus dėsnius konstatuoti, jo

menas neturėtų didelės reikšmės, jo uždavinys būtų tik pusiau atliktas ir jis pats dar negalėtų kūrėju vadintis, nes žmogaus protas siekia sintezės, o žmogaus dvasia ilgisi visumos, pilnybės. Atkurdamas, atstatydamas tą visumą menininkas-literatas vadovaujasi kai kuriais vyriausiais principais, stipriai surištais su jo gyvenimu ir individualybe. Tokiu būdu atkurdamas visumą, menininkas kartu pareiškia ir save, duoda savo pasaulėvaizdį. Kritikui tad, norinčiam savo ruoštu išanalizuoti ir apibūdinti menininko kūrybą, svarbu surasti anie principai, kuriais vadovaudamasis jis kūrė savo pasaulėvaizdį ir konstruavo veikalus. Iškeldamas tuos principus, kritikas tuo pačiu metu suvoks, kokia linkme ėjo rašytojas menininkas ne tik sintetindamas, bet ir analizuodamas gyvenimą, kitaip sakant, rinkdamas savo kūrybai medžiagą, nes sintezės principai kartu yra ir analizės gairės.

Šio mano pranešimo uždavinys — iškelti sintetinius Vaižganto kūrybos pradus. Uždavinys ne be prasmės ir ne be aktualumo, nes Vaižganto raštai tūlam atrodo ne tik heterogeniški, bet ir pakrikę. Tuo tarpu atidžiau į juos pažvelgę, įsitikinam, kad Vaižgantas buvo gilus sintetikas, dėl to savo veikimu ir kūryba nuosakus ir vieningas.

Domiai įsižiūrėję į Vaižganto-beletristo vaizduojamąjį žmogų ir gyvenimą, o taip pat ir į formalines jo raštų savybes, pamatome, kad jis

ėjo trejopa linkme derindamas, sintetindamas labai įvairius savo kūrybos elementus. Pirmąja linkme jis siekė dorovinio gėrio, tiesos ir grožio idealo, antrąja — tautinės kultūros ir gerovės idealo ir trečiąja — pareikšti savo, kaip rašytojo, individualybę. Pirmosios dvi linkmės apibrėžia Vaižganto kūrybos turinį, trečioji jos pavidalą, formą, stilių.

Stabtelkime ties kiekviena jų atskirai.

I

Kai mes sakome, kad Vaižganto psichologinė analizė ir kūrybinė sintezė pirmiausia ėjo moralinio idealo linkme, tai tučtuojau prisimename, kad Vaižgantas buvo kunigas. Tūlam gali kilti įtarimo, kad mes gal ir matome jo kūryboj dorovinių idealų siekimą dėl to, jog žinome, kad jis buvo kunigas. Dorovinimas juk yra tiesioginė kunigo pareiga. Iš tiesų, reikia sutikti, kad kunigavimas dorovinį elementą Vaižganto kūryboj bus sustiprinęs. Bet klaidinga būtų manyti, kad tas elementas vien tiktai kunigavimu ir rėmėsi. Ne. Jo šaknys buvo išsikeroję visoje žmogiškoje šito šviesaus rašytojo prigimty. Kunigo ir žmogaus idealai bei siekimai jame, matyt, gerai derinosi. Kunigavimas, tiesa, jam yra davęs ne vieną karčią valandą, kai jo gyva ekspansyvi siela susidurdavo su negyva įstatymo raide, su rutina, kai jis įsibėgėjęs paleisdavo kokią paradok-

sališką mintį, arba kai jo visuomeninis veikimas nesiderino su tautiniais bei politiniais jo vyresnybės idealais. Bet visi esminiai kunigavimo nuostatai jam buvo priimtini be jokių kompromisų. Maišto prieš kunigiško gyvenimo normas jame niekad nėra kilę. Įspėtas, arba varžomas, jis nusileisdavo net tada, kai galėjo nenusileisti. Mum net nuostabu išgirsti, kad kunigišką askezą jis laisva valia pastūmėjo dar tolyn, susivaržydamas tretininko apžadais. Jis pats sakėsi, jokių konfliktų savy nejautęs ir jaunas būdamas, nes, girdi, nebuvę tam nė laiko. Bet juk konfliktą tik ir galima pajusti darbą dirbant, kuriant, veikiant, visą gyvenimo pilnybę gyvenant. Konfliktam pajusti nereikia laiko. Ir jeigu Tumas-Vaižgantas visą gyvenimą dirbdamas, veikdamas ir pats gyvybe trykšdamas nepajuto savy konflikto ir kunigavimo slėgimo, tai, matyt, kunigavimas tiko jo dvasiai, ir moralinis gyvenimo idealas šaknijosi jame giliau, negu sutanos uždėtos pareigos. Dorą, šviesią jo prigimtį pajusdavo kiekvienas, kas tik su juo susitikdavo. Tūlas galėjo iš jo šyptelėti, galėjo kritikuoti jo neapgalvotus žodžius ir staigius veiksmus, bet kiekvienas žinojo, kad klastos, apgavystės, įžulumo, piktos valios ir melo Tumo sieloje nėra. Vienas literatūros mėgėjas apie jį yra pasakęs: „Jei aš sužinočiau, kad Tumas yra ką bloga padaręs, žinoma, man būtų nemalonu, bet aš jam greit atleisčiau ir viską pamirščiau". Mum at-

rodo, kad blogis jam būtų buvęs kažkokios netyčios, pripuolamybė, jo nepalietusi ir nesuteršusi.

Ir štai tokis rašytojas vaizduoja mum žmones — dažniausiai gerus ir kai kada blogus, piešia gyvenimą — dažniausiai šviesų, giedrą, bet kai kada ir liūdną. Rodo jis mum įvairių konfliktų ir įvairių situacijų. Tačiau tuojau pastebėsime, kad visų konfliktų išsirišimai ir viso gyvenimo sintezė jo kūryboj eina moralinio gėrio, tiesos ir grožio linkme. Ir tai yra ne sentimentalinių melodramų, ne pigių moralizuojančių rašinių rodomas gėrio trijumfas, bet viso gyvenimo logikos, visos žmogaus esmės reikalaujama išvada. Vaižganto raštuose mes randame atvaizduotą keleriopą gėrio realizavimosi laipsnį.

Pirmiausia blogio įsigalėjimas žmoguje ir kova su juo. Atsiminkime Oną Knistautaitę iš „Pragiedrulių" pirmosios dalies. Ona, sveika, jauna, dora kaimo merga, darbininkė, stoja tarnauti pas jauną daktarą Gintautą. Betvarkydama daktaro ūkį ir besirūpindama jo reikalais, Ona pamilsta jį nayvia, bet gilia meile. Nebesugebėdama susiorientuoti daktaro santykiuose, ji ima įtarinėti kaimynę Vidmantaitę, kad ši daktarą viliojanti, nors daktaras myli ir rengiasi vesti Marytę Šešiavilkiotę. Onos širdy Vidmantaitės neapykanta kerojosi vis giliau ir giliau. Aplinkybės susideda taip, kad Ona, degdama pavydu ir kerštu, nenusimanydama ką daranti, įduoda

tariamą savo konkurentę policijai, o netiesiogiai pakenkia daktarui Gintautui. Kai daktarą ir kitus Gondingos kovotojus dėl kultūros policija išveža ištrėmiman, Ona, įsisąmonijus savo klaidą ir bjaurų darbą, pasikaria. Atrodo, kad trijumfuoja blogis, bet ne. Onos mirtis yra tragiškas žuvimas dėl gėrio. Norėdama padaryti daktarui gera, ji įsipainioja nesuvokiamoj painiavoj ir daro bloga. Bet ji yra tiek gera ir dora, kad jos sąmonė nepakelia to blogio baisybės, ir ji žūva. Jeigu Ona būtų buvusi pati bloga, ji būtų likusi gyventi ir tuomet blogis būtų trijumfavęs, nes nedoro žmogaus gyvenimas daugiau bloga padaro, negu doro žuvimas.

Tolimesnis gėrio laimėjimas yra nusibankrutavęs ir beveik išsigimęs Lietuvos aristokratas dvarininkas Sviestavičius toj pačioj „Pragiedrulių" daly. Buvo jis taip jau nusigyvenęs ir įkritęs į desperatišką rezignaciją, kad tarėsi jam nieko niebliekant, kaip tik nusišauti. Bet štai daktaras Gintautas padaro jam tokios geros įtakos, kad po kurio laiko matome tą patį Sviestavičių visai moraliai atgimusį: išsižadėjusį savo juokingų didžponiškų tradicijų ir papročių, sudemokratėjusį, veiklų ir sumanų, pagaliau net įpratusį skaityti draudžiamuosius lietuvių laikraščius.

Pagaliau antroj „Prag." daly dar įdomesnis, jau visai nepaprastas pavyzdys. Kiekvienam, kas skaitė tą knygą, tur būt įsmigo į atmintį Valero Burzdulio, Juodžiaus žynio, paveikslas. Valerą

Burzdulį man teks dar ir vėliau minėti. Šioj vietoj pakaks vien pažymėjus, kad jis yra lyg ir kokia netyčia atsiradusi, iš amžių glūdumos išsprogusi senovės atžala. Atrodė, kad naujoviškas gyvenimas ją tučtuojau sutriuškins, sunaikins. Iš savo paslaptingos tošynės dar paslaptingesniame miško užkampy, Valeras 25 metam patenka į rusų kariuomenę. Grįžta jis pasenęs ir sulinkęs, bet nieko neišmokęs ir savo primityvios psichikos nepakeitęs. Bet dabar jis gauna 26 rublius pensijos, kurios atsiimti turi keliauti į miestą 9 mylias ir kurios dalį jis kelionėje prageria. Atrodo, kokiam čia gėrio pradui šį bedvasį griozdą pajungsi ir kaip jį įpinsi į šviesaus, pozityvaus gyvenimo sintezę! O Vaižgantas pajungė ir įpynė. Valeras Burzdulis tampa knygnešiu, suprasdamas vien, kad jis nešioja nuodus maskoliam naikinti. „Valeras Kukulys-Burzdulis, Juodžiaus žynys, sako Vaižgantas, patapo Lietuvos kultūrnešis, jo būstinė Tošynė — tos kultūros židinys. Iš jos Lietuvos žodžiai plėtės po apylinkę". Į šitą patį darbą ketino Vaižgantas įpinti ir Severiją Geišienę su dėde Mykolu, kurių vargingą buitį jis taip puikiai yra atvaizdavęs savo „Dėdėse ir dėdienėse", numatytose įtraukti į „Pragiedrulių" trečiąją dalį.

Šitie mano čia suminėti pavyzdžiai tėra atskiri, kartais antraeiliai didžiulio kūrinio epizodai, kurių prasmė nelengva suvokti, nes pats kūrinys („Pragiedruliai") liko nepabaigtas. Bet

štai turime vieningą ir išbaigtą novelę, kurioj moralinis gėris ir kova dėl jo atvaizduota giliai meniškai, ryškiai ir įtikinamai. Ta novelė — tai „Rimai ir Nerimai" karo vaizdų cikliuje. Rimai ir Nerimai — pasiturį ūkininkai, kaimynai, stengdamiesi nenusileisti vienas kitam, susidaro gyvenimą nuostabiai panašų. Tiek panašų, kad mes stebimės kartu su autorium: „Ir vienas Dievas težino, ar tai jo šventa Apvaizda jiedviem tokią štuką darė, ar jiedu patys sau, kad jų buitis taip lygiai krovėsi, kad net keista. Jei Rimui gimė kūdikis, tai, žiūrėk, ir Nerimai betaisą krikštynas. Jei Nerimui mirė kūdikis, tai visas sodžius gerai žinojo, į Rimą, neilgai trukus, reiksią į pakasynas eiti. Ir taip buvo, kol išmarinus lygiai po penketą, pasiliko abiem vėl lygiai po penketą: po tris sūnus ir po dvi dukteri. Lyg susitarę ir gyvuliai jais sekė: po tiek pat avelių dvynais vedė, po tiek pat po vieną. O kai vieną sykį Rimui avelė pavedė net tris, tai už dviejų savaičių Nerimas nė skaityti nėjo į avių gardą: jautė, jog ir jo avelė turi tris". Dviejų kaimynų skirtumai, kontrastai, kuriuos Vaižgantas lygiai taip pat perdėdamas stilizuoja, šią paralelę dar labiau sutvirtina ir pabrėžia.

Šitokia nuostabia paralele Vaižgantas ne vien palinksmina skaitytoją, ne vien sukelia jo smalsumą, bet duoda jau ir dorovinius, ne tik psichologinius apmatus tolimesnės Rimų ir Nerimų dramos. Jeigu jau likimas, ar tai Die-

vo Apvaizda taip harmoningai suderino jų laukujas gyvenimo aplinkybes, tai ir jų širdyse turi įsigalėti tokia pat harmonija, meilė ir santarvė. Bet štai viskas ima klotis atvirkščiai. Dėl tokio nuostabiai panašaus likimo, nuolatos budėdami įspėti vienas antro sumanymus ir nieku vienas antram nenusileisti, jiedu „pritrynė vienas antram akis“ ir ėmė pamažu vienas antro nekęsti. Gyvų niekų pakako, kad slepiama antipatija ir apmaudas virstų atvira neapykanta ir pagieža. „Pilko gyvenimo dulkės, sako Vaižgantas, kaip vištai asloje pasikrapščius, sukilo ir uždengė šviesą, žmonišką ir dievišką“. Bet Vaižgantas nebūtų Vaižgantu, jeigu jis tą šviesą taip ir paliktų uždegtą. Ne, jis pats veržėsi į šviesą ir blogio diegus, įsikerėjusius kaimynų širdyse, turėjo išrauti su šaknimis. Bendra nelaimė, bendras skausmas turi apvalyti jų širdis. Kyla karas. Rimukas ir Nerimukas pašaukti mobilizuoti. Fronte jiedu tampa neišskiriami draugai. Rašo tėvam bendrą laišką, kuris abi šeimas gerokai sujungia ir motinos jau kartu vyksta į kleboną užpirkti mišių. Tačiau dideliam blogiui išrauti reikia didelės aukos ir didelio skausmo. Rimukas ir Nerimukas žūva kare. Kruvinas laiškelis, rastas vieno kišenėje, su gailestingosios sesers prierašu patenka į tėvo rankas. „Su tuo baisiu dokumentu Nerimas nuėjo į patį Rimą. Pirmą kartą nuo nebeatmenamų laikų, gal nuo trijų dešimtų metų. Rimas iš tolo pamatė kaimyną, kažin ką mažą

abiem rankom benešant, išblyškusiu veidu ir akim aukštyn iškeltom". Įsitikinęs, kad laiškas tikrai kruvinas ir kad abiejų sūnūs žuvo, „ėmė abu kriokti, vaizdingai sako Vaižgantas, kitaip negalima buvo pavadinti jų verkimo balsų: taip jie, niekuomet neverkę, nemokėjo. Rūpinosi balso neišleisti, persiveikti, visom keturiom rankom kruviną vaikų dokumentą tai iškeldami, tai nuleisdami it norėdami nuo kits kito atimti. Rodės tai ne Rimas ir ne Nerimas verkia, tik kažin kas kitas jų viduje širdį kietomis rankomis gniaužo ir kriokina". Baisi ta pirmoji susitikimo ir susitaikymo scena. Ir štai abi šeimos keliauja į egzekvijas už žuvusius draugus. „Tik dabar važiavo trimis vežimais: Nerimienė su savo vaikais, Rimienė su savo, o Rimas ir Nerimas krameno drauge, vieną arklį įsikinkę; niūkė gailestingai ašarodamu, ir nebesimatė, kad jų širdyse bebūtų likę nors trupinėlis pirmykščio neapsivežėjimo viens kitu ir noro amžinai rungčiotis; bent amžinai nenusileisti". Literatūrinio stilizavimo priemonės šitoj novelėj, ypač ta sutirštinta paralelė, kurią aukščiau esu nurodęs, puikiai derinasi su pagrindine jos mintim, ją paryškina ir pabrėžia.

Gėrio ir blogo kova padėta ir „Šeimos vėžių" apysakos pagrindan. Du svarbesnieji apysakos personažai, Gečius ir Ksaveras Normantukas, tik ir rodomi mum tos kovos peripetijose. Gečius, silpnabūdis lietuvis, užuitas lenkuojančios

žmonos, religinis indiferentas, priėmęs net pravoslaviją, štai prieš mirtį išpažįsta savo klaidas ir rašo būsimom kartom įspėjančius bei kurstančius testamentus. Ksaveras, viliojamas to paties Gečiaus dukters, be jokių principų tuščiadvasės lenkaitės, kurios glėbyje būtų žuvęs morališkai ir tautiškai, tų pinklių laimingai išvengia.

Dar rastume nevieną pavyzdį, kaip Vaižgantas, piešdamas įvairias gyvenimo situacijas, viską subordinuoja gėrio pradui. Bet čia dar prisiminkime, kad jis ypatingai mėgo vaizduoti teigiamus, šviesius, gyvybe trykštančius žmones, kurių širdyse moralinis gėris yra jau giliai įsišaknijęs. Atsiminkime „Pragiedrulių" daktarą Gintautą, kun. Vizgirdą, Šešiavilkius, Vidmantus, visus tuos „protus-naujienas", žydus Šumacherį su Zeligmanu ir net šmugelninkus, — visi jie Vaižganto epopejoj kovoja dėl kultūros ir dėl gėrio, ne dėl savo, bet dėl tautos ir visuomenės gėrio, o būdami dori, ir dėl absoliutinio gėrio.

Gėrio, tiesos ir grožio pasiilgimas vertė Vaižgantą visur ieškoti teigiamų reiškinių: kaime gerų, dorų žmonių, gražių papročių, meno; literatūroje talentų, kūrybos; istorijoj nuopelnų ir pavyzdžių. Jis visa tai kėlė, rodė ir šaukė kitus džiaugtis, gėrėtis. Be Vaižganto mūsų gyvenimas pasidarė tamsesnis, liūdnesnis ir tarsi net blogesnis. Nes nėra to, kuris, taip jautriai reaguodamas į kiekvieną gėrio pasireiškimą, skleidė aplink mus optimizmą, pasitikėjimą ir šviesą.

II

Jeigu dabar mes eisime iš bendrai žmoniškosios Vaižganto kūrybos srities į tautinės kultūros sritį, tai pamatysime, kad ir čia jis vadovaujasi aukščiausiu gėrio idealu. Kitaip sakant, tas gėrio, tiesos ir grožio principas, kurio vedamas Vaižgantas kūrė savo personažus, fabulas ir situacijas, yra tas pats principas, dėl kurio tie personažai yra geri savo tėvynės sūnūs, o fabulos ir situacijos — tautinio darbo ir kovų dėl tautinės kultūros pavyzdžiai. Doras daktaras Gintautas, doras Napalys Šešiavilkis ir dora Darata Vidmantaitė „Pragiedruliuose" yra pavyzdingi savo krašto kultūrintojai. Ugdydami tautinį gėrį, jie kartu ugdo bendrai žmoniškąjį moralinį gėrį. Arba „Šeimos vėžių" Gečius, pasitaisęs kaip žmogus morališkai, pasitaiso ir kaip lietuvis tautiškai. O Ksaveras Normantas, vengdamas tautiškų, kartu išvengė ir morališkų puolimo pavojų. Šitą mintį randame pas visus senesniuosius mūsų rašytojus, kurie, gindami tautiškumą, rėmė jį doroviniais pagrindais. Ryškiausių to pavyzdžių matome Duonelaičio ir šių dienų Vydūno kūryboj. Tad šia prasme apie Vaižgantą nebūtų ko daugiau nė sakyti.

Bet imdamasis čia kalbėti apie Vaižgantą kaip sintetiką, aš noriu dar parodyti, kad ir tautinės kultūros srity jis buvo sintetikas — būtent išgyveno, atjautė ir jungė kelių mūsų kultūrinio

darbo laikotarpių pradus, kurie toli gražu ne kiekvienam pavyksta sujungti.

Tumas-Vaižgantas pradėjo aktyviai dalyvauti visuomeniniame tautiniame darbe nuo ankstyvosios savo jaunystės, „Apžvalgos" ir „Varpo" laikais. „Aušros" tautinis idealizmas arba romantizmas tuo metu buvo dar visai gyvas ir dargi populiaresnis, negu „Varpo" pozityvizmas, ypač tai visuomenės grupei, kuriai priklausė Tumas, būtent jaunajai dvasiškijai, o gal ir iš viso dešiniajam visuomenės sparnui. Iš čia juk išaugo žymiausi to romantizmo atstovai mūsų literatūroje: Maironis ir Pietaris. Pats Vaižgantas taip pat mėgo save laikyti romantiku. Ištiesų, patrijotinio mūsų romantizmo ideologijos jo raštuose randame, bet jis nesustingo toj ideologijoj, kaip tai atsitiko su Maironiu, nepajėgusiu kūrybiškai panaudoti pakitėjusio laikotarpio dvasios. Vaižgantas greitai pamato — ne tik pamato, bet ir gyvai pajunta, — kad „Varpo" pozityvizme yra taip pat daug pažangos pradų ir kad tie pradai, keičiantis laikotarpiui, tampa gyvastingesni ir tautai naudingesni už romantikų garbingos praeities, senoviškos kalbos ir tautinės garbės aukštinimą. Ekskliuzyvistu, siaurai besilaikančiu kurios nors politinės visuomeninės programos Vaižgantas niekad nėra buvęs. Jis derino visa, kas įvairiais laikotarpiais tautos labui buvo reikalinga. 1905 metais jis tampa net revoliucijonierium, o vėliau per visą gyvenimą budriai atsilie-

pia į kiekvieną viešą reikalą, į kiekvieną vaisingą pastangą ir inicijatyvą, vis tiek ar ji eitų iš dešinės, ar iš kairės. Dėl to jis turėjo tiek daug nuoširdžių draugų be pažiūrų skirtumo, dėl to susilaukdavo nemaža ir priekaištų dėl svyravimo, blaškymosi, „linijos" nelaikymo, griežtumo stokos ir t. t. Ne mūsų čia reikalas nagrinėti, kiek tie priekaištai buvo teisingi. Praktiškoji veikimo sritis mum šiuo atveju nėra reikalo liesti, bet pažiūrėkime, kaip tas lietuviškasis visuomeninis universalumas, jei taip galima pasakyti, pasireiškė Vaižganto beletristikoj. Šį uždavinį aš dar kiek susiaurinsiu, apsiribodamas vienais „Pragiedruliais", kuriuose telpa visa Vaižganto ideologija ir kurie patrijotiniu visuomeniniu atžvilgiu yra charakteringiausias kūrinys, vaizduojąs kovų dėl savos kultūros laikotarpį. „Pragiedruliuose" ir randame pilniausiai išreikštą tautinės kultūros ir svarbiausių jos veiksnių sintezę.

Pravartu čia bus prisiminus, kad visuomeninį „Pragiedrulių" foną sudaro paskutinysis spaudos draudžiamojo laikotarpio dešimtmetis, kuomet jau buvo jaučiama, kad spauda bus grąžinta ir kova dėl jos buvo itin atkakli. Patrijotinį entuzijazmą tuo metu kurstė Baranausko „Nu Lietuva, nu Dauguva", Maironio „Pavasario Balsų" dainos ir poema „Tarp skausmų į garbę". Sakysime, kad tai buvo idealizmo ir net romantizmo šūksniai, skatiną „laužti tai, ko protas ne-

palaužia", pasak A. Mickevičiaus, ir „matuoti jėgas pagal tikslus, ne tikslus pagal jėgas". Tačiau šalia šito entuzijastiško, bet gana abstraktaus idealizmo, lietuvių visuomenėj eina gili diferencijacija ant visai realių pagrindų. „Varpininkai" jau išdirba gana smulkią visuomeninio ir politinio darbo programą, organizuojasi proletarijatas L. S. D. partijoj, griežčiau apsisprendžia ir dešinysis visuomenės sparnas. Šitų grupių keleriopai suformuluota visuomeninė politinė programa literatūroj ugdo realizmą, kurio ankstyvesniais atstovais reikia laikyti V. Kudirką, Aišbę, Žemaitę, Petkevičaitę.

Aš nedrįsčiau tvirtinti, kad jaunasis Vaižgantas, dalyvaudamas visuomenės darbe „Pragiedrulių" vaizduojamoj epochoj, buvo jau lygiai taip nusistatęs to visuomeninio ir literatūrinio realizmo atžvilgiu, kaip vėlyvesniame savo amžiuj, kuomet, docentaudamas Lietuvos Universitete, jis taip suformuluoja savo pažiūrą: „Žmonija niekados nebuvo nurimusi materijalizme; ji visados stengėsi dvasiškumu suprasminti, idealizmu atsverti materijalizmą, kad bent per pusę būtų. Ir šios pasaulio idealizmo pastangos visados duodavo kuo gražiausių vaisių. Juk visi pripažįstame kovą. Ji — gyvybės reiškinys. Kovai reikia dviejų šalių, dviejų priešingybių. Tai mes materijalizmui atstatome idealizmą... Taip ir supamės ant dviejų gyvenimo lentos galų: tai materijalizmas aukštyn,

tai idealizmas aukštyn, didžiau ar mažiau pusiausvyrą išlaikant. Per visą žmonijos istoriją progresas kinta tai į medžiagos, tai į dvasios pusę, tų dviejų žmogaus prigimties gaivalų, kurie skyrium ar drauge sudaro ir filosofinėms sistemoms pagrindą". („Židinys" 1927 m. 10 n., 18—19 p.). Nedaug nusidėsime autoriaus minčiai, jeigu čia materijalizmo sąvokoj suprasime pozityvizmą ir realizmą, kaip romantizmo priešingybę. Tokiu būdu matome, kad čia Vaižgantas skelbia dviejų vyriausių kultūros ir pažangos pradų sintezę. Tą pačią sintezę mes randame „Pragiedrulių" plane, jų konstrukcijoj, personažų sugrupavime ir jų charakteristikose. Ir jeigu teoretinis Vaižganto pasisakymas mum palieka kokių neaiškumų dėl terminų miglotumo, tai „Pragiedrulių" sintezė mus visai įtikina, nes yra pagrįsta realiais vaizdais ir gyvenimo pavyzdžiais.

„Pragiedruliai" autoriaus suskirstyti į du tomu, kurių pirmasis pavadintas „Gondingos kraštas", o antrasis „Vaduvų kraštas". Nesunku pastebėti, kad Gondingos krašte Vaižgantas vaizduoja kultūros darbą ir kovą pagrįstą pozityvizmo ir realizmo pradais, o Vaduvų krašte — romantizmo, idealizmo pradais. Aiškumo dėliai sudarykime paralelinę vieno ir kito krašto schemą:

1. *Peizažas.* G o n d i n g o j — derlingas Žemaitijos užkampis, reikalaująs planingo ir pozityvaus darbo. Melijoracija ir kultūrinimas čia

duoda daug medžiaginės naudos ir net didina peizažo grožį. Atsiminkime Sviestavičiaus, Gintauto, Vidmanto ir Šešiavilkių ūkius, jų molėtus, kelmuotus ir akmenėtus laukus.

Vaduvuose — poetiškas romantiškas Aukštaitijos peizažas. Kalneliai, slėniai, ežerai, piliakalniai, lieknai, šventmedžiai, apgaubti legendomis, padavimais. Atsiminkime Popšutę, Gaidžkalnį, Valiulio pasaką ir jo piliakalnį, pagaliau paslaptingąjį Juodžiaus Kelmą, ir mes patikėsime Vaižgantui, kad „čia kiekvienas kalnelis, kiekvienas pievokšlis, ką besakysi apie upelius ir ežerėlius, kalba mums tokiais senoviniais vardais, kurių reikšmės nė neatspėsi... Aure vienam Juodžiaus Kelmui kiek senovės draugų ir kaimynų: Beragis, Dviragis, Vasintas, Alaušas; Jera, Malaiša; Popšutė, Pagrobis, Gaidžkalnis, Valiulis; Įvodos, Kovynė, Vaduvos, Žigė ir k. Visi jie kitą kartą buvo gyvi ir tebėra gyvi žmonių padavimuose". Atrodo, kad moderniškąją kultūrą veisti čia būtų ne tik nenaudinga, bet ir net šventvagiška, nes tas peizažas yra kaip ir kokios mitologiškos ar magiškos kilmės.

2. *Žmonės.* Gondingoj — šviesūs, kultūringi, praktiški, gudrūs, pozityvūs protai-naujienos: dr. Gintautas, Vidmantai, Šešiavilkiai, linkę viską apskaičiuoti, numatyti, praturtėti ir viską daryti vadovaujantis šaltu protu. Paslapties jie nemėgsta ir nenurimsta, kol ji nepaaiški. Net ir gamtą jie jaučia kažkaip praktiškai, ją apvaldy-

dami, savy ir per save. Gražu ir naudinga jie dažnai indentifikuoja, nes jų sukultūrintoj aplinkumoj ištiesų tik ten ir gražu, kur naudinga.

V a d u v u o s e — visai kas kita. Visų pirma tas Valeras Kukulys-Burzdulis, Juodžiaus Kelmo, gamtos dievybės-medžio žynys. Vienintelis ir originališkiausias mūsų literatūroje žmogus-primityvas, dar primityvesnis už Krėvės Skerdžių Lapiną ir bedievį Vainorą. „Valeras, sako Vaižgantas, buvo tikras gamtos padaras ir augintinis. Žmogus nė per nago juodymę nebuvo jo saviškai pakreipęs. Niekas jo poterių nepamokė, nei prie bet kurio sakramento neprivedė". Tik tokis jis ir derinasi su savo būstine Juodžiaus tošynėje. Prisiminkime dar nepaprastą sodžiaus berniuką Saulių Iešmantuką, gamtos mistiką, saulės garbintoją, regėtoją, arba senę Taučiuvienę, kaip ji meldžiasi ir žemę bučiuoja, arba dar fanatiką Žaltvykštį — ir mum bus visai aišku, kad Vaduvų krašto žmonės — tai gondingiečių kontrastas. Tai ne proto, bet širdies, jausmo, fantazijos žmonės, atstovaują visai kitą pradą ir kitą, būtent, išvidinės dvasinės kultūros, sritį.

3. *Veikimas ir kova.* G o n d i n g o j mes matom plačia vaga varomą planingą krašto kultūrinimo darbą, tokį, kokio norėje to laiko mūsų pozityvistai: žemių iš svetimų rankų išpirkimas, kelių taisymas, statyba, daržininkystė, laukų melijoracija, kaimo pramonė, liaudies švietimas. Kova su rusų vyriausybe ir konspiratyvinis veiki-

mas taip pat planingas ir gudrus. Atsiminkime menkių istoriją ir žydkapių išniekinimą. Bet svarbiausia tai, kad ta kova čia atremta į tvirtą pozityvaus, kultūrinio darbo pamatą.

Vaduvuose šito kasdienio kruopštaus darbo dėl materijalinės gerovės beveik nematome. Kūno reikalai čia nustumti atgal. Užtat kokių niuansų čia Vaižgantas iškelia, praskleisdamas to krašto žmonių širdies gyvenimą! Štai vaikai ir tėvai Taučių, Niaurų, Iešmantų ir Norvilų šeimynose. Kokia dvasios šiluma apgaubti jų santykiai ir, atvirkščiai, koks šaltis sklaido Gondingos Vidmantų ir Šešiavilkių šeimą! Kova su žandarais ir policija Vaduvuose žiauresnė ir fanatiškesnė, kaip Gondingoj, nes eina ne iš apskaitymo, bet iš neapykantos, iš jausmo. Šiurpu skaityti apie klaikią Aggiejevo mirtį Juodžiaus Kelmo pelkėj-liūne, kur jį paskandino Burzdulis. Bet kova šitame krašte ne tik žiauri, ji dar apgobta ir savotišku grožiu, fantazija, poezija. Kokios romantiškos Sauliuko svajonės ant piliakalnio, kame užkeiktas Lietuvos žodis, o faktinai slepiami kontrabandininkų lietuviškieji raštai. Arba slaptieji susibūrėliai „bičiuliai" ir „tūtinai", kurie klaidžiodami balose sutartiniais ūkimais susišaukia į konspiratyvines sueigas.

Jeigu prie čia paminėtų dalykų pridėsime dar ir tai, kad „Pragiedruliuose" keliamas ir lietuviškosios inteligentijos klausimas ir jos santykis su liaudim ir srovių bei pasaulėžvalgų klausimas,

net ir moteries inteligentės reikalas, tai sutiksime, kad šitam veikale Vaižgantas davė ne tik įdomių kovos dėl kultūros vaizdų, bet ir visų lietuviškos kultūros veiksnių sintezę. Ypač gi svarbu tai, kad jis nepaneigė, bet į vyriausią vietą pastatė ir pozityvistiškai realistinį ir idealistiškai romantinį pradą.

III

Mum belieka aptarti trečioji linkmė, kuria Vaižgantas eina, sintetindamas visą savo kūrybą savo paties individualybės principu. Kitaip sakant, mum reikia iškelti tas formalines Vaižganto raštų savybes, kurios įspaudžia jiem individualinį, vaižgantišką charakterį. Mes sutinkame, kad ir aukščiau nagrinėti turinio elementai turi taip pat individualaus pobūdžio, bet vis dėlto pilną ir visą individualinį charakterį parodo tiktai formalinės savybės.

Ir štai pirmiausia *žanro* klausimas. Ką rašė Vaižgantas? Noveles? apysakas? romanus? Atsakyti gana keblu. Novele galėtume pavadinti tik „Rimus ir Nerimus", vaizduojančius vieną pagrindinę situaciją ir suimtus į maždaug įmanomą siužetą. Visi kiti į jokią tradicinę žanro formą nesiduos įsprausti. Pats Vaižgantas savo raštus mėgo vadinti stačiai „vaizdais": alegorijų vaizdai, scenos vaizdai, karo vaizdai, kovos dėl kultūros vaizdai, o kitiem jokio žanrinio pavadinimo nedavė, pav., „Šeimos vėžiam" ir „Dėdėm ir dėdienėm". Žinoma, čia svarbu ne pava-

dinimas, bet esmė. Literatūriniai žanrai turi senas tradicijas, savo kanonus, savo estetiką. Gerai sukonstruota novelė, romanas, drama tuo pačiu yra didelė meno vertybė. Tačiau klystume reikalaudami, kad visas literatūros menas reikštųsi vien tik tradiciniais žanrais. Kiekvienas rašytojas turi teisę reikštis savotiškai, kurti savas formas. O kritikas neprivalo tų formų smerkti, bet paieškoti jų priežasties ir estetinės, kūrybinės vertės. Tokiu būdu panagrinėję ir Vaižganto kūrybą randame, kad jo žanras, vaizdai, yra kilęs iš jo raštų evoliucijos — nuo publicistikos per feljetoną į beletristiką. Tokis literatūrinis jo kelias tiko laikotarpio charakteriui, reikalavusiam ne tiek meniškos formos, kiek gyvo žodžio, diskusijos įvairiem aktualiem reikalam kelti ir nagrinėti. Vaizdų forma tiko ir pačio Vaižganto būdui, gyvam, judriam, visu kuo besidominčiam, į viską tiesiogiai reaguojančiam. Jo vaizdai tad ir estetiniu atžvilgiu turi tą svarbią savybę, kad juose nėra sustingimo, dirbtinumo, amato, o plazda gyva mintis, gyvas jausmas ir tiesiogiai patirta nemeluota tikrovė.

Gyvas judrus Vaižganto temperamentas jaučiamas visame jo kūrybos procese, visuose jo atžvilgiuose. Retas kuris rašytojas epiškuose kūriniuose parodė tiek daug savo charakterio, savo nuotaikos, savo stiliaus ir žodyno, kaip Vaižgantas. Vis tiek ką jis vaizduotų, ką aprašinėtų, jis kartu vaizduoja ir save. Dėl to jo raštai prisunkti

lyrizmo, jumoro, išmarginti pastabų, kaip rusai sako „otsebiatinų", minties šuolių ir staigių digresijų. Tūlam gali atrodyti, kad dėl to jo raštai pakrikę, stilius nelygus ir nedarnus. Bet juk gero stiliaus vyriausias dėsnis yra, kad jis būtų asmenybės pasireiškimas. Vaižganto gi stilius ir yra beveik tobulas jo asmenybės pareiškimas, jo galvojimo proceso atvaizdavimas. O jo galvojimas nelaiko minties pririštos prie centrinio taško, bet leidžia jai daryti staigius šuolius į periferijas, kuriose ji sužvejoja kartais nuostabių dalykų. Man atrodo, kad iš šitokios būtent galvosenos, iš tų šuolių į periferijas yra kilę tie nelaukti, kartais groteskiniai Vaižganto palyginimai, tie ryškūs epitetai ir paralelės. Gal būt, dėl to koks nors tragiškas dalykas jam staiga pasivaidena iš juokingos pusės ir atvirkščiai.

Jau esu minėjęs lyrinį Vaižganto kūrybos atspalvį. Tas lyriškumas anaiptol nėra praskiestas sentimentalumu, bet dažniausiai pasūdytas jumoro ir sąmojaus druska. Kalbėdamas nuo savęs, reikšdamasis lyriškai, Vaižgantas savęs nesigaili ir anaiptol nesistengia apsigaubti kilnumo aureole. Atvirkščiai, ant savo pečių jis dažnai užsikrauna sunkią ir nemalonią žmoniškojo ydingumo naštą. Dėl to kartais gauname įspūdį, kad lyriškumą jis panaudoja tik kaip priemonę mus paveikti, įtikinti, nes tokia jau yra lyriško išsireiškimo galia, kad mes patys jaučiamės esą autoriaus vietoj.

Baigdamas, visam tam aš noriu pacituoti vienintelį pavyzdį ne iš kurio plačiau žinomo jo veikalo, bet iš kuklių atsiminimų. Nuotrupa pavadinta „Koks aš didvyris“ (Raštai VI t., 164 p.). Scena, kurioj dalyvauja ir pats autorius, įvyksta prie Mintuvos upės šiltą gražią vasaros dieną, po didelio lietaus, kuris pritvindė šiaip jau nusekusią upę ir padarė ją gilią ir srauną. Būrys žmonių ir pats autorius susispiečia ant liepto pasigėrėti gražiu reginiu. Jaunimas nebeiškenčia: meta drabužius ir krinta į vandenį maudytis. Klyksmas, taškymasis, šėlimas, nardymas. Vaižgantas, pagautas tos nuotaikos, sakosi vos galįs susilaikyti nešokęs į tų kūjagalvių vaikesų būrį — ir pamiršęs tėvo rimtumą, kartu su kitais jau buvo beimąs graibytis aplink diržo sagtį. Tik ūmai nuo juodalksnių ateina šiurpus skęstančio žmogaus šauksmas. „Jis kurčias, sako Vaižgantas, nebalsingas, nespiegia iš visų plaučių. Tačiau visus balsiausius viršija, per visus jį girdi, ir tik jį. Tereikėjo du tris syk ūktelėti — visi kiti ūmai nutilo. Vienai akimirkai net irtis vaikesai sustojo. Ir taip visiems tuojau paklaiko, kad visi, it ančiukai, staigiai pajutę ūdrą, plastu prie kito krašto. Ne ten, iš kur ėjo nervingas skęstančio žmogaus balsas, bet kur arčiau pakraštys“. Ir tie, kurie stovėjo ant liepto, nustėro, loštelėjo atgal, bet nė vienas nepuolė gelbėti skęstančio. Bet dabar autorius visą tą žmonių bailumo ir klaikios situacijos naštą imasi ant savęs. Jis ima

pykti, kodėl niekas nepuola gelbėti nelaimingojo, bet staiga susigriebia, kodėl gi ne jis pats? Juk jis ir plaukti neblogai mokąs! Ir žinąs, kad už tokį žygį būtų medalis sulig ąsočio dugnu... O vis dėlto nepuola. Bijosi, kad skenduonis gali sučiupti už kojos ir nusitraukti gilyn „vėžiautų". Bet štai kas dar prikliau: „Ir driūktelėjo trečia mintis, bjauri, paties savimeilės velnio pakišta, kurios dar niekam niekados nesu pasisakęs: kad bent greičiau būtų kuris galas ir nebevarstytų tavęs tasai baisusis ū-ū-ū! Tik tik nepasakiau, susiiritavęs, kaip anas šaltakraujis mažarusis:— leiskis, kūmai, dugnin, nebegaišink veltui savo vieko!" Pagaliau balsas nutilo. Visi, kaip pablūdę, ir pats autorius dabar šoka bėgti į nelaimės vietą. „Bet atbėgę, liūną ištaškę, visi mėlyni iš išgąsčio" pamatė, kad skenduonis išsimušė į seklumą ir išsigelbėjo. Dabar suskato visi jį barti ir pamokslus sakyti, kaip jis kvailai pasielgęs, šokdamas į tokį vandenį. „Koliojome, sako, skenduonį tokiu įnirtimu, lyg tai jis tyčiomis būtų padaręs, kad visi mes, išmintingieji, pirma nusigąstume, paskui patys save paniekintume". Barė jį tol, kol jis atsigavęs pakilo ir nusvyravo prie savo drabužių. „Nusekėm, sako, jį akimis, bematydami sau atgręžtą nuogą pakalį, tą vienintelį atlyginimą už mūsų „artimo meilę", „krikščionišką užjautimą" ir kitokią „gerą širdį" ir „karžygiškumą". Autorius sakosi negalįs sau dovanoti, kam jis tuomet nekrito į vandenį gelbėti ar-

timo. Bet štai paskutinis prisipažinimas, kuris giliausiai padrumsčia ir mūsų sąžinę: „Bet vis tebeklausiu savęs: O jeigu dabar tau taip pat atsitiktų, ar tu, sykį pamokytas, jau tikrai kristum į vandenį artimo gelbėti? O, mano nelaimė: aš svyruoju! O jūs, jauni mano Broliai?“

Berods, svyruojame ir mes. Ir tas svyravimas aiškiausiai rodo, kaip Vaižgantas mokėjo prabilti į mūsų sąžines ir kokios gilios išminties mokėjo jis įžvelgti tariamai paprastuose, nayviuose, o iš tiesų tragikomiškuose gyvenimo įvykiuose. Tragikomišką atspalvį turi daugelis jo sukurtų vaizdų. Jeigu tas žodis nebūtų suprastas vulgariškai, tragikomiška išdrįstume pavadinti ir jo paties buitį. Komišką savo gyvenimo pusę jis pats dažnai mum parodydavo, bet tragišką — kiek jam teko iškentėti ir blogybių pakelti darant kitiem gera — jis slėpė savy ir nusinešė amžinybėn. Ir čia jis buvo gal didžiausias sintetikas: stoišku ir krikščioniško vaisingo veiklaus gyvenimo principu jis mokėjo suderinti savy šviesiąsias ir tamsiąsias žmoniškosios buities atošvaistas.

VAIŽGANTO VEIKLUS LIETUVIS IR JO DARBAS

Skaityta minint vienerių metų J. Tumo-Vaižganto mirties sukaktuves „Neo-Lithuania" rūmuose 1934 m. balandžio 29 d.

Minėdami liūdnas J. Tumo-Vaižganto vienerių metų mirties sukaktuves, norėtume ne tik savo atminty atgaivinti šviesų jo paveikslą, bet ir iš turtingo jo palikimo iškelti tai, kas šiandien mum ypatingai brangu ir prasminga. Iš Vaižganto kūrybos lobyno prisiminkime šiandien tas vertybes, kurios gali turėti visai realios, praktinės reikšmės, gyvendinant tuos tautos idealus, kuriem Tumas Vaižgantas buvo atidavęs geriausias savo gyvenimo pajėgas. Gyvename tautinio, valstybinio ir pilietinio auklėjimosi ir auklėjimo laikotarpį. Turime atitaisyti, koriguoti savo būde ilgų vergovės amžių padarytus iškreipimus, sužalojimus, arba net įdiegti naujų pradų, kurių neturėjome, bet kurių pakitėjusios gyvenimo aplinkybės reikalaute reikalauja ir iš atskirų individų ir iš visos tautos. Dėl to pažinti

lietuvio būdo savybes, kaip jos reiškiasi įvairiose žmogaus veikimo srityse, taip pat ir literatūroj, dabar yra ypatingai svarbu. Dabar iš lietuvio būdo savybių mes ne tik norime suvokti mūsų meno ir literatūros tautinius požymius ir kriterijus, bet nustatyti ir mūsų pačių diagnozę: kuo ir kaip mes esame sveiki, o kuo ir kaip negaluojame.

Mūsų literatūros kritikoj ir moksle, taip pat ir kūryboj, tautinių lietuvio būdų savybių klausimas buvo visados gana aktualus, ir šiandien mes jau turime gana ryškių pavyzdžių, kaip lietuvis yra svetingas, kaip jis yra nuolaidus, nepaslankus, pasyvus, pamaldus, narsus, kaip jis myli tėvynę ir moka dėl jos mirti, kaip artimai jis yra sutapęs su gamta, kokių pirmykštės psichikos bruožų yra likę kaimo seniuose, kaip lietuvis linksminasi, geria, bylinėjasi ir tinginiauja — visa tai mes žinome. Žinome iš Duonelaičio, Valančiaus, Kudirkos, Aišbės, Keturakio, Žemaitės, Vienuolio, Krėvės, Vaičiūno, — daug ką žinome ir iš Vaižganto. Bet iš Vaižganto žinome ir dar vieną, mum ypatingai svarbų dalyką, būtent, kaip lietuvis dirba. Vaižgantas savo beletristikos vaizduose yra mum sukūręs darbštaus, veiklaus lietuvio paveikslą, parodęs darbo poeziją ir veiklaus būdo žavesį. Tad šiandien minint tą žmogų, kurio ir paties visas gyvenimas buvo, galima sakyt, nepasiekiamas veiklumo pavyzdys, ir dera atkreipti šios kilnios audi-

torijos dėmesį į Vaižganto raštuose vaizduojamą darbštų veiklų lietuvį ir jo darbą.

Tumas-Vaižgantas visuomenės ir literatūros darbui auklėjosi ir brendo laikotarpy tarp Tėvynės Sargo, Vilniaus Žinių ir Vilties, vadinasi, tada, kai veiklumas taip pat buvo reikalingas, kaip ir šiandien. Kada, pagaliau, jis nėra reikalingas! Vis dėlto tame laikotarpy mūsų literatūros kūryba senesnėj kartoj siekia patrijotinių, o jaunesnėj estetinių tikslų. Rašytojai visuomeninkai linko į liaudį, dažnai nekritiškai idealizuodami net neigiamas jos savybes. Tad sunku būtų tvirtinti, kad tas moderniškas veiklumas, kurį „Pragiedrulių" autorius taip vaizdžiai piešia draudžiamojo laikotarpio fone, būtų to laikotarpio dvasios padarinys. Marksistas pasakytų, kad Vaižgantas savo optimizmu, entuzijazmu ir veiklumo propaganda yra ryškiausias kylančios buržuazinės lietuvių ūkininkijos kapitalistinių užsimojimų reiškėjas, nes yra subrendęs ir pradėjęs aktyviai literatūroje dalyvauti reakcijos metu, po 1905 m. revoliucijos, kuomet tos buržuazinės kapitalistinės tendencijos taip vešliai buvo ėmę klestėti. Atmetę iš šito žargono klasinio antagonizmo ir neapykantos prieskonį, galėtume laikyti Vaižgantą ne tik ūkininkų luomo, bet ir visos jaunosios Lietuvos progreso dvasios reiškėju. Tik atsiminkime, kiek chronologinių momentų sutampa Vaižganto kūryboj: svarbiausius savo kūrinius jis rašo tarp 1916 ir 1931 m., savo vi-

suomeninėj pozicijoj ir ideologijoj subrendęs tarp 1904 ir 1914 m., aprašinėjęs draudžiamąjį laikotarpį ir įspėjęs aktualiausius šių dienų tautinio, valstybinio ir pilietinio auklėjimo reikalus! Dėl to aš ir nenorėčiau sieti Vaižganto nei su draudžiamuoju, nei su porevoliuciniu, nei su pokariniu mūsų kultūros laikotarpiu. Vaižgantas savo ekspansyvia siela, savo gyvu temperamentu, savo jautriu gyvenimo pajautimu mokėjo suvokti tų visų epochų reikalus ir savo kūryboj duoti jų visų sintezę. Jo raštuose gausiai naudojami darbo motyvai ir su meile piešiamas veiklus lietuvio paveikslas, kas man ypatingai rūpi čia pabrėžti, nėra kurios nors epochos padarinys, bet jo paties giedrios, optimistinės, veiklios dvasios projekcija į visą lietuvių tautą, jai šviesti ir geresnėn ateitin skatinti.

Kai mes, inteligentai, kalbame ir rašome apie darbą ir veiklumą, tai šias sąvokas gerokai suabstraktinam ir suprantam pirmiausia proto darbą ir veiklumą dvasios reikalų srity. Tačiau norėdami pažinti kokio nors reiškinio esmę, turime imti jį pirmykštėj, elementarinėj formoj. Darbas ir veiklumas pirmiausia bus fizinis darbas ir kūno gyvybės reikalų aprūpinimas. Veiklumo auklėjimas berods nuo šitokio darbo turi prasidėti, o veiklaus būdo savybės paaiškės pirmiausia fizinio darbo srity, kur žmogus veikia tiesioginių savo prigimties impulsų vedamas. Poetą, menininką visados žavi prigimtis, pir-

mykštis gaivalas, spontaniškas gyvybės galių ir instinktų pasireiškimas. Dėl to ir Vaižgantas veiklaus būdo savybes ryškiausiai ir gražiausiai iškelia, kai aprašinėja fizinius darbus ir rūpesnius dėl materijalinės gerovės. Nesiskubinkime kaltinti jo materijalizmu. Medžiaginės gerovės stoką mūsų tautoj mes jaučiame ne nuo šiandien — ir juo platesni mūsų kultūriniai dvasiniai užsimojimai, juo skaudesnis medžiaginio skurdo varžtas. Vaižgantas tur būt nusimanė ką daręs, kai į „Pragiedrulių" kovos dėl kultūros vaizdus įpynė ir kovą dėl materijalinės gerovės, o į tautos kovotojų eiles įrašė žmones, kurių viso gyvenimo tikslas — pinigas, žemė, malūnas, praturtėjimas. Jeigu šiandien medžiaginės kultūros statymas yra sukompromituotas nepažabotų apetitų, egoizmo ir juodų darbų, tai turime džiaugtis, kad Vaižganto duoti pavyzdžiai apsaugoja bent patį principą. Ar bereikia dar minėti, kad susmukus Lietuvos ekonominei gerovei, visi mūsų idealai, kūryba ir kultūra virstų nepasiekiama svajone! Išvada aiški: Lietuvai reikia kuodaugiausia vaižgantiškų protų-naujienų — Vidmantų ir Šešiavilkių su jų darbštumu, sumanumu ir veiklumu.

Klasiškiausias tokio darbštumo ir sumanumo pavyzdys — Benediktas Šešiavilkis. Tai ne vien pavyzdys, bet ir visa pedagogika ir psichologija — ne sausa, abstraktiška, bet vaizdi, gyvenimiška ir meniška. Tai ilgas veiklumo kelias nuo gri-

kių košės ligi moderniško, turbina varomo malūno.

„Lietuviai, tinginio žmonės, gyvenimo sraigiai, temokėjo šliaužioti per amžius ištrintais takais. Arė tingėdami, pjovė tingėdami. „Sekės" — tai grūdų buvo „daug"; nesisekė, tai buvo „nedaug". Visu kuo tenkinos. Gerai buvo, kai sotesnis buvo; nesiskundė ir kai skurdo. Tokia, mat, Dievo valia, kad jis šiemet „nedavė"; atseit, aitvaro neatsiuntė, ar kely rasti neleido". Tokį tradicinio lietuviško apsileidimo foną duoda Vaižgantas savo Šešiavilkiui. Štai iš tos pasyviai vegetuojančių skurdžių masės atsiranda vienas „kietas, kaip titnagas, šykštus, kaip gumiliastika, darbštus, kaip jautis juodnugaris, platesnių norų, atkaklesnio užsispyrimo", ir ėmė jam sektis, ir Dievas duoti, ir aitvarai nešti ir kelyje rasti. Pirmiausia Ben. Šešiavilkis, nesitenkindamas paprastu rudens laiko saiku „daug" ar „nedaug", ima viską skaičiuoti, sverti, matuoti. O apskaičiavęs, visą savo kapitalą, 70 rublių, pirmą syk paleidžia į apyvartą.

Mes neseksime čia visomis Ben. Šešiavilkio turtėjimo peripetijomis. Pasižymėkime vien tą ypatingą jo būdo veiklumą, tą inicijatyvą, augančią su kiekvienu pasikopimu aukštyn ir tą beveik liguistai augantį turtėjimo apetitą. „Visas Benedikto gyvenimas, sako Vaižgantas, buvo pradėjimas. Užsidirbo 70 rublių ir tuojau jų neteko, pradėdamas bulvių ūkį vesti. Užsidirbo kelis šimtus,

vėl visų nebeteko, pradėdamas gyvulių ūkį vesti. Užsidirbo kelis tūkstančius, vėl visų neteko, statydamas medinį malūną. Užsidirbo keliolika tūkstančių ir vėl buvo griežtai be jokio skatiko, pasistatęs gerą, stiprų malūną, vienatįjį savo turtą, vienatįjį jau savo gero pertekliaus šaltinį". Vaižgantas anaiptol neidealizuoja savo Šešiavilkio. Priešingai, peikia jį: „Ir surembėjo Benediktas toje vienapusystėje. Įtilžo, it kaladė pelkėje. Buvo bjaurus savo šykštumu, savo tiesiog sirgimu, kai tekdavo kokis rublis išleisti ne savo sumanymams".

Mes suprantame psichologines to savotiško šykštumo priežastis ir matome, kad Benediktas anaiptol nėra klasinis šykštuolis, badu mirštąs ant aukso krūvos. Šešiavilkis — ne pinigo, bet veiklumo, inicijatyvos ir turtėjimo aistros vergas. „Trys dešimtys penkeri metai išėjo tokio sunkaus ir įvairaus trūso. Trys dešimtys metų nepaliaujamo galvos sukimo ir sielvarto, bailės ir nežinojimo, žūti ar būti. Per tris dešimtis metų Benediktas kartkarčiais, galvą susiėmęs, puolė į bedugnę ir paskui visomis savo proto, valios ir kūno pajėgomis, nepailsėdamas lipo, kabinos, stiepės viršun išlįsti. Išlindo ir vėl puolė bedugnėn. Ir taip be galo". Negiriame nei mes visų Šešiavilkio būdo savybių, tik konstatuojame, kad Vaižgantas pirmas jas atkūrė literatūroje. Mes matome, kad Ben. Šešiavilkis tai iš tiesų „protasnaujiena", iš kurio kultūra galėtų padaryti arba

stiprų ekonominio gyvenimo ramstį, arba masių išnaudotoję-dielę, žiūrint, kokia linkme pakryptų jo veikimas. Bet tai jau visuomeninės pedagogikos, ekonominės etikos, ar iš viso kapitalistinės santvarkos klausimai, kurie čia mum nerūpi. Gana to, kad Ben. Šešiavilkis pasirodo mum kaip pirmas iš inertiškos kaimo masės prasimušęs veiklus aktivistas, materijalinės gerovės kūrėjas, kurį pakreipti geran yra jau auklėjimo ir dvasinės kultūros uždavinys.

Tą auklėjimą pradeda jau ir pats Vaižgantas, kai parodo, kokių negerovių sukėlė Šešiavilkių šeimoj tėvo surembėjimas ir šykštumas.

Bet iš tos pačios šeimos išauga ir antras veiklaus būdo pavyzdys — Benedikto sūnus Napalys Šešiavilkis. Iš Napalio jaunystės galėtume spėti jį būsiant gyvenimo nevykėlį, niekur nerandantį savo tikrojo kelio. Atiduotas į amatų mokyklą, jis kimba į knygas ir raštus, atiduotas į gimnaziją, jis įnyksta lipdyti ir piešti. Atsidūręs meno mokykloj, jis ima fleitą pūsti ir smuiku griežti. Gavęs nuo tėvo antausį, baigia visus mokslus ir važiuoja atgal į kaimą. Tokiu būdu Vaižgantas gal mylimiausią savo literatūrinį kūdikį grąžina prie žemės ir sunkaus fizinio darbo, kur jo sumanumas, veiklumas ir energija pasireikš dar vėl nematytais mūsų literatūroje pavyzdžiais. Jei Benediktas Šešiavilkis buvo darbo ir savo intensyvaus veiklumo vergas-kankinys, tai Napalys Šešiavilkis, antroji karta, jau to vergiškumo

nebejaučia. Napalys yra pats darbo viešpats ir savo veiklumą, energiją moka harmoningai derinti su visais kitais savo gyvenimo reikalais. Darbas — jo būties, jo laimės ir džiaugsmo dalis. „Švilpaudamas, dainuodamas, ar šiaip jau visokius sąmojingus daiktus burbuliuodamas, Napalys arė dirvą, pjovė šieną, kūlė kūlę, mėžė mėšlą nė kiek neprasčiau už tikruosius darbininkus samdinius. Nei namiškiai, nei kaimynai nebuvo iš jo bent kada išgirdę: — Sunku, kad jį devynios... Ak, kad privargau... Ak, kaip gera būtų pailsėjus..." Atrodo, kad pats darbo sunkumas kelia Napaly tik sportišką azartą, rungtis ir nugalėti. „Su darbu jis lyg mynės, ritos, sako Vaižgantas, nuolat gaudamas džiaugsmo ir pasididžiavimo, kad priveikia". Dėl to jis yra darbo ne vergas, bet viešpats.

Tur būt reta kurioje literatūroje rastume tiek nayvios, idiliškos darbo poezijos, kaip Pragiedrulių skyriuje „Napalys darbus dirba". Pavasario orė, šienapjūtė, dalgių rinkimas, molė(malimas) ir net mėšlavežis — viskas turi žavėsį žmogui, kurs myli darbą. Skaitydami tuos darbo poezijos lapus, kartais klausiame savęs, ar tik čia Vaižgantas nebus perdaug entuzijazmo paskleidęs, aprašinėdamas savo Napalio darbus. Bet ne. Napalys yra tiek gyvas ir tikras, o jo darbo džiaugsmas taip suaugęs su jo veikliu charakteriu ir su gamtos gyvenimu, kad mūsų abejonėm nebelieka vietos: Napalys yra gyvas, realus darbo en-

tuzijastas, darbo džiaugsmas yra realus veiklios žmogaus sielos išgyvenimas, kaip šviesa ir šiluma yra realus saulės spinduliavimas, kaip vasaros ryto spalvos, kvapai, žiedai yra realus gamtos kuriamųjų jėgų pasireiškimas.

Ir štai čia mes randame Napalio ir kiekvieno kito panašios psichinės konstrukcijos žmogaus veiklumo ir giedro optimizmo šaknį, — būtent, gamtiškumą, gamtos pajautimą, gamtos meilę. Vaižgantas gyvu meno pavyzdžiu įrodė prasmingą dėsnį, kad darbas yra neatskiriama gamtos dalis ir kad žmogus savo protinga prigimtim pakilęs aukščiau gamtos, tik darbu tegali vėl su ja susijungti — ir juo labiau jis gamtą myli, juo didesnį džiaugsmą jaučia darbu su ja susijungdamas. O Napalys ne tik myli gamtą, bet ir bendrauja su ja visais savo pajautimais.

Minimame „Pragiedrulių" skyriuj yra vienas nuostabus fragmentas, kaip Napalys vasarą jaučia pievos gyvenimą ir kaip jame atbunda gamtiniai, tiesiog atavistiniai instinktai. Aš pacituosiu tik keletą tos vietos eilučių: „Pavasarį Napalys rūpestingai taikė vaikščioti vien tik išmindžiotomis vietomis, kad be reikalo nenuskaudus želmens. Dabar tyčiomis drąsiai, nemandagiai brenda; brenda kur tik tankiau ir aukščiau. Jis dabar nori apsibristi grožiu, kaip girtuoklis apsigeria alkoholiu. Atsistos — žolė jam siekia kuone ligi juostos. Ir jam rodos pats esąs viena dalelė to Dievo bukieto: tulipanas, narcyzas, skiauterė, ka-

raliaus lazda ar kitas kuris ilgastiebis žolynas. Jam rodos, tasai bukietas be jo nebūtų gražus, kad ir turtingas, kaip neesti gražus bukietas be šiukštų barzdų ir kitokių smilgų. Atsiguls ir tyčia vartos, ritinėjas, norėdamas visais pajautimais justi pievos gauruotumą; ne tik akim žiūrint, kojom braidant, dar šonais, nugara gulint ir ausim klausant... Napalys junta, kaip skaudžiai plečiasi džiaugsmu jo širdis ir pučiasi šnervės".

Atrodytų, kad šitaip tą pievą mylinčiam žmogui turėtų būti gaila pjauti jos vešlią, minkštą žolę. Bet tai būtų sentimentalus literatūrinis jausmas. Naturaliai mylįs gamtą veiklaus būdo žmogus jaučia ir žino, kad savo darbu ir savo gerui sunaudodamas tą gamtos dovaną, pabaigs ir įprasmins gamtos pradėtą darbą — ir pajus naują džiaugsmą tai darydamas. Tad ir Vaižgantas, sušukęs: „Ai, kaip graži Lietuvos pieva apie šv. Joną!", Napalio gamtiško jausmo ekstazę baigia tokia refleksija: „Ir visa tai reikia nukirsti... Reikia žolės jaunumas suvartoti. Visam kam esti galas; galas augti, galas žydėti, — reikia vysti. O pavysi, pasensi, kam gi bebūsi naudingas, kas tavęs bepasigvieš? Na, reikia, tai reikia; nieko nepadarysi. Daiktų keitimosi nesuturėsi, kaip ir savo jaunystės nepririši, kad nepabėgtų".

Ir štai Napalys eina rinkti dalgės, dideliu pamėgimu atlieka visus pasiruošimus ir eina savo mylimos pievos šienauti, jau iš anksto gardžiuo-

damasis taip pat gamtiška, bet jau darbo ekstaze: „Eisime pievų skusti... Duok tik, Dieve, giedros sausai suvežti ir pačiam sveikatos! Kiek bus gražių saulės patekėjimų, skaisčių pusryčių! O kiek pradalgių vartymo, džiovinimo, vežimų krovimo!“

Vaizduodamas lietuvio gamtos meilę, Vaižgantas, tiesa, nedaug ką nauja davė mūsų literatūrai, bet gamtos jausmo įprasminimas, kaip fizinės ir psichinės energijos šaltinio, kaip veiklaus būdo atramos, yra iš tiesų originalus ir gilus. Dabar mum aišku, dėl ko Vaižgantas nepadarė Napalio nei amatininku, nei mokslo žmogum, nei skulptorium, nei fleitistu. Grąžindamas Napalį kaimui, gamtai, fiziniam darbui, jis vadovavosi ne vien liaudiška savo brendimo epochos tendencija, bet ir giliu menišku instinktu: patalpinti charakterį jam tinkamoj aplinkumoj.

Neseksime toliau Šešiavilkių — tėvo ir sūnaus — darbais, kaip jie, atvykę iš pašvenčių į pavenčius, savo veiklumu kultūrino nusigyvenusio Sviestavičiaus apleistas vietas. Norėčiau iškelti iš Vaižganto raštų dar vieną veiklaus lietuvio pavyzdį — Vincą Kaniavą, žemaičių Robinzoną. Iš anksto įspėsiu, kad šitas veikalas, kaip visuma, gali nepatikti išlepinto literatūrinio skonio skaitytojui dėl perdaug jau aiškios pedagoginės tendencijos, o vietomis ir sentimentalumo. Tačiau Vinco Kaniavos ir jo pagelbininko samdinio Ontės Kramiliausko bendravimas, charakteriai ir

darbai verti mūsų dėmesio, kai nagrinėjame veiklaus būdo ir darbo pavyzdžius Vaižganto raštuose.

Vincas Kaniava—našlaitis, užaugintas krikštatėvių ir giminių, grįžta į savo gimtinę, kuri buvo išnuomuota svetimam nuomininkui, ir pradeda gyventi savarankiškai. Gerieji krikštatėviai buvo sutaupę jam daugelio metų nuomą, tad turėdamas šiek tiek ištekliaus ir daug sumanumo, energijos, iniciatyvos, Vencė užsimoja labai plačiai: nuperka iškirsti gabalą miško pasistatyti geriem trobesiam. Šita apysakos vieta, nuo miško darbų pradžios ligi Vinco Kaniavos įsikūrimo naujuose namuose yra stačiai himnas darbui, žmogaus veiklumui ir solidarumui.

Sakoma, lietuvis užsidarėlis, atsiskyrėlis, individualistas. Tiesa, šių bruožų randame lietuvio charaktery, bet jų per didelis suklestėjimas bene bus tik tam tikrų aplinkybių ir įtakų padarinys. Lietuviuose nemažiau esama ir solidarumo jausmo, iš kurio yra kilusios charakteringos lietuviškos talkos. Talkas gražiai aprašo Vaižgantas „Pragiedruliuose" ir „Žemaičių Robinzone". Bet šitame paskutiniame veikale mes randame lygiai gražų, bet dar sunkesnį įgyvendinti solidarumo pavyzdį — tai dviejų žmonių, darbdavio ir darbininko bendravimą ir sutartinį veikimą.

Išeina jiedu — Vincas Kaniava ir Ontė Kramiliauskis dirbti sunkaus darbo — miško kirsti. Skaitome mes to darbo vaizdą ir nežinome kuo

labiau stebėtis: ar tų dviejų žmonių darbštumu, ar jųdviejų sutarimu, ar pačiu darbu. Inicijatyva Vinco rankose — jis šeimininkas, nors jaunesnis. Ontė gerokai vyresnis ir stipresnis, bet nerodo jokio nepasitenkinimo, tik stengiasi neatsilikti nuo Vinco. „Ontei nepadoru buvo atsilikinėti, pasakoja Vaižgantas, ar sustojus rąžytis, dairytis ir po keletą minučių kasinėtis. Nei vienas, nei antras nenusižiovavo, kaip aptingę arkliai. Nebuvo nė laiko nuobodžiauti: abudu masino pasiimčioti su galingu priešu ir drąsiu atkakliu darbu, geru ištesėjimu nugalėti jį".

Iš kokių gi sielos gelmių plaukia Vinco ir Ontės veiklumas ir santarvė? Neapsiriksime pasakę, kad ir čia gamtos meilė, gamtos dėsnių nujautimas gaivina jų veiklumo galią. Vincas žino apie vebrus, kurie moką nuleisti medžius norima kryptim, ir taip filosofuoja: „Mes negalingesni už vebrus... Vebrai — inžinieriai, skruzdės — dailidės, paukšteliai — mūrininkai, kartais siuvėjai. Nieko mes negeresni už juos. Kažkas mus moko iš vidaus, kažkokia ominė. Tai gamtos Padarytojo valia, — paslaptingai pabaigė Vincas ir dievotai kilstelėjo kepurę". Čia jau esame nebetoli nuo darbo mistikos: darbas, darbo pareiga, veiklumas, kaip dieviškosios kūrybos pasiskaidymas pasauly: vebrai, skruzdės, paukšteliai ir žmogus veikia gamtos Padarytojo valia. Dėl to Vincė su Onte taip gražiai ir sutaria: „Sustoja, sako, abudu kirtėju ties kuriuo girios

vaiku ir tariasi: — Šitas bus ronams į sieną dėti. Bet ilgas, kaip smilga, begu tik išsiteks per aikštę? .. — Išsiteks. Tik kai virs, nebėkime išilgai: nesuskubsime; pavys ir šmaukšt su galūne per galvą. — Apatinis kamieno ronas bus lentoms. Plačios bus, su tokia daug užklosi". Jų dviejų darbo nuotaika visai nepanaši į tą, kuri gaubia šių dienų viešuosius ir privatinius darbus: nei keiksmų, nei blevyzgų, nei slėgiančio niūrumo, nei neapykantos, nei stovinėjimo ir amžino pypkiavimo, nei piktos tylos. „Abudu kirtėju-pjovėju nuolat šnekėjosi, gangreit vienodai aptardami kiekvieną savo žygių žygelį, kiekvieną savo darbo objektą: koks jis, kuriam galui tiks ir kiek iš jų pareikalaus jėgų: — „Šitas tik fui! Nugalėsime ir šitą milžiną. — Nugalėsime... O vis dėl to širdį spaudžia, kad šitoje vietelėj bus tuščia...".

Visi moralistai mus moko, kad darbas yra laimės ir dvasios ramybės šaltinis. Kai mes toliau skaitome, kaip Ontė su Vence skaniai valgo miške savo pačių pasigamintą valgį, kaip jie saldžiai miega, kaip sveikai tamsėja jų kūno spalva ir kaip auga jų pajėgos, moralistų dėsnis mum tampa gyvenimu, o veiklaus lietuvio idėja atrodo ne kažkokia sausa programa, bet gyvas, mus traukiąs pavyzdys.

Palikę Vencę su Onte toliau taip sutartinai ir giedrai darbuotis, paskaitykime dar vieną ištrauką, kurioj randam tarsi suidilinto ir suideali-

zuoto darbo pavyzdį. Tai lentų pjovimas, dročių darbas: „Ar jūs jau užmiršote, kiek gyvybės atsiranda, kai pavasario link į žiemos tylą ima skverbtis pjūklų muzika? Gal gi ne muzika? Du stipriu vyru žaiste žaidžia ilgu pjūklu. Apatinis akiniuotas, kad akių neprikrėstų bekrintą pjaulai, veda taką, juodu bruožu pažymėtą ir pjūklą traukia. Jis tikrasis meisteris, jis atsako už tiesumą ir darbo spartumą. Turės gana vieko, tankiau patrauks, neturės — rečiau. O ant rono pasilipęs tik kelk, tik kelk, vos spustelėdamas žemyn puolantį pjūklą. O pjūklas didžiadantis, iškraiptdantis, kad plačiau imtų, kad laisviau šliaužtų, plienu skamba ir taria mediniam fiūt, fiūt, fiūt... Medžio ardymas savaip virpina orą ir nebūt tiek įdomus, jei nenuskambėtų plieno virpėjimu: dzin, dzin... Fiūt-dzin graži ir įdomi sutartinė. O kai tokių fiūt-dzin sutoja penkios, septynios poros, tai ir visas koncertas, masinąs klausytis".

Realistiškai nusiteikęs kritikas su marksistiniu pamušalu, paskaitęs Napalio Šešiavilkio, Vinco Kaniavos ir šitą dročių darbo aprašymą, pasakys, kad tai yra charakteringas buržuazinis darbo vaizdavimas, perėjęs per buržuazinės ideologijos ir psichikos prizmę. Pasakys, kad darbo klasės akimis žiūrint, darbas yra visai ne toks. Darbas kapitalistinėj santvarkoj tai ne žaismas, ne idilija, ne muzika, bet sunki dalia, kova dėl duonos kąsnio, socijalinė nelygybė ir taip toliau.

Pripažindami, kad visuomenės klasių ideologija atsispindi jų kuriamoj literatūroj apskritai, taigi ir darbo motyvų panaudojime, mes vis dėlto negalime sutikti, kad Vaižgantas darbštaus lietuvio psichiką ir darbo nuotaiką iškreipė, ar perdaug išidealizavo. Jei Lietuvoj iš tiesų yra įsigalėjusi vergiška darbo nuotaika, niūrumas, neapykanta, tai tokis reiškinys gali būti išaiškintas tam tikromis aplinkybėmis ir iš svetur einančiomis įtakomis. Ne visur taip yra. Kas yra matęs senų laisvų tautų, kaip Italijos, pietų Prancūzijos darbininkus, kaip jie svilinančioj saulės kaitroj dirba stačiai katorginį uolų skaldymo, kelių tiesimo, arba statybos darbą su jumoru, su dainuškomis, pašaipomis ir juokais, tai pripažins, kad Vaižgantas geriau bus supratęs darbštumo psichologiją ir darbo nuotaiką, kaip daugelis pseudo aktivistų ir marksistų, kuriem rūpi specifiniai propagandos ir agitacijos tikslai. Sunkaus darbo ne tik idilinėj Lietuvos gamtoj, bet ir pramonės miestų fone, Vaižgantas taip pat yra matęs ir palikęs bene vienintelį mūsų literatūroj tokio darbo aprašymą. Tai anglių krovėjų darbas Southamptono uoste, aprašytas kelionės Amerikon įspūdžiuose „Ten gera, kur mūsų nėra“: „Darbininkas griebia naštą, parausta veidas, išspanka akys, ištiška seilės... Neša, įnirtęs meta, it supykęs, it naikindamas tą savo vargintoją naštą. Šiurkštus žodis lydi nuo galvos griūvančius akmenis. Atsipūsdamas taip pat

šiurkščiai šaukia į draugus, dirbančius prie kito vagono. Tan balsan laukiniu klyksmu atsiliepia kiti. Nebaigęs klausyti, atsako, šaukia pirmasis dar sykį: jam nebaigus, jau ateina toks garsas iš ten. Rodos, griebę anglinių uolų gabalus, kibs į kits kitą darbo titanai ir ims kits kitam galvas skaldyti. Bet ne. Orą suvirpino iš galingų, nors suvargusių krūtinių juokas, kuriuo nebent miško dievaičiai tesikvatoja. Tai juokų būta, o ne pykos, ne ginčų" Štai darbo aprašymas be jokio berods idealizavimo, stačiai momentinė nuotrauka, kurioje viskas natūralu, be dirbtinumo, be pozos, be ideologijos. O tačiau ir čia ar nematome tos pačios darbštaus būdo psichikos, kurios darbas negramzdina juodon apatijon, niaurumo ir inercijos bedugnėn, bet kelia naujos energijos ir noro patį darbo sunkumą apvaldyti.

Neminėsiu čia daugiau darbštumo ir darbo pavyzdžių, kurių dar apsčiai rastume Vaižganto raštuose. Baigdamas, aš norėčiau dar priminti, kad tokių pat gražių pavyzdžių jis davė ir dvasinio veiklumo, dvasinės kultūros srity. Juk visi „Pragiedruliai" tai yra didžiulis sumanumo, energijos, ryžtumo, optimizmo ir veiklumo žygis. Atsiminkime daktaro Gintauto planus ir darbo metodus, kun. Vizgirdos, Daratos Vidmantaitės, ir kitų inteligentų veikimą. Vaižgantas organiškai nepakentė tingaus, nuglebusio būdo žmonių ir ieškojo priemonių kaip juos padaryti veiklius, energingus, ir kitiem naudingus. An-

tai nusibankrutavęs, ištižęs, be valios dvarininkas Sviestavičius, užleidęs savo dvarus veikliem, lietuviškiem „protam naujienom“, be jokios skriaudos veikalui, o gal ir net jo naudai, galėjo būti paliktas nuošaly kaip kontrastas, kaip liūdna praeities liekana, kaip reikšmingas bajoriškos lenkiškos kultūros griuvėsis lietuvėjančios Lietuvos laukuose. Bet tai būtų buvę ne vaižgantiška. Vaižgantas ir ištižėlį Sviestavičių, kuris, su pištalietu kišenėj, jau ir testamentą buvo parašęs, paima į savo energingas rankas, paveda sumanaus ir veiklaus daktaro Gintauto globai, kur pesimistas dvarininkas po neilgos savotiškos kuracijos tampa veikliu ir naudingu savo krašto piliečiu.

Inertiškų, apatiškų kaimiečių, tingių darbininkų, prilipusių liepto galą inteligentų Sviestavičių Lietuvoj yra daug. Mūsų liaudies darbštumas ir inteligentijos veiklumas dar gana menkas. Tad Vaižganto sukurti, o gal tiksliau bus pasakius, atkurti veiklių žmonių ir darbo pavyzdžiai žavi mus, kaip šviesūs pragiedruliai ūkanotoj pilkoj padangėj. Vaižgantas mėgdavo sakyti, kad jis neturįs fantazijos, kad jis tiktai rašąs, ką pats matęs ir patyręs. Šiuo atveju mus tai ypatingai džiugina. Jei visi tie Šešiavilkiai, Vidmantai, Gintautai, Vizgirdai, Kaniavos, Ontės ir kiti yra ne rašytojo vaizduotės padarinys, bet realūs lietuvių tautos darbštumo ir veiklumo atstovai, tai daug dar yra mumyse šviesių, veiklių

pajėgų. Ir be abejo yra. Bet didelis Vaižganto nuopelnas, kad jis tokius žmones pastebėjo, iš plačios gyvenimo jūrės iššvejojo ir literatūrai atidavė. Čia jais mes ne tik džiaugiamės, gėrimės, bet ir mokomės iš jų. Vaižgantas, geriausias darbštumo ir veiklumo pavyzdys, per anksti mus paliko. Bet jo dvasia, jo temperamentas, jo optimizmas mum dar yra žinomas ne vien iš jo raštų. Šiandien dar visas Vaižgantas yra gyvas mūsų atminty. Tad ryždamiesi tęsti jo taip pamėgtą Lietuvos kultūrinimo darbą, giliai įsisąmoninkime ir vaižgantiškas to darbo priemones: veiklumą, solidarumą ir šviesų optimizmą.

IDEALIZMAS IR ROMANTIZMAS.

I

„Židinio“ nr. 11, 1927 metų buvo išspausdintas gerb. doc. J. Tumo straipsnis „Romantiškasis idealizmas grįžta“. Autorius ne tik pats entuzijastiškai stoja idealizmo ir romantizmo pusėn, bet surikiuoja ties romantizmo vėliava ir visą eilę senesniųjų mūsų rašytojų, menininkų ir šiaip kultūrininkų, kaip romantinės dvasios reiškėjų. Visai pritariant autoriaus entuzijazmui dėl idealizmo apskritai, vis dėlto negalima nepastebėti kai kurių neaiškumų jo duotame romantizmo aptarime. Taip pat ir kai kurių romantikais vadinamų lietuvių rašytojų romantiškumas kelia rimtų abejonių.

Doc. J. Tumas, trumpai pažymėjęs romantiškojo idealizmo metafiziką „pripažinti dvasiškąjį buvimą dvasiškuoju visumos pagrindu, medžiagą pavergti dvasiai“, toliau sutinka, kad idealizmas gali reikštis ir kitokiomis kryptimis: „Teviešpatauja mums tasai, kurs savaime yra sugrįžęs tuo tarpu Romantiškojo Idealizmo, ne humanizmo ar kuriuo kitu vardu“. Vis dėlto iš viso

straipsnio mum neaišku, kas yra specifinio romantiškame idealizme ir kuomi šis skiriasi nuo kitų idealizmo krypčių. Romantizmą doc. J. Tumas aptaria taip: „Romantizmas tad savo esme yra aiškiai pareikštas idealistinis pasaulėvaizdis, vienas stipriausių idealinių puolimų į bekrašybes". Bet juk prancūzų 17 amžiaus klasicizmas, arba vokiečių Winckelmanno ir Fr. Schillerio pasaulėvaizdis taip pat yra tyro vandens idealizmas, kuriame randame ir senovės meilės, ir jausmo, ir reakcijos prieš materijalizmą ir Idėjos įkūnijimo filosofijos. Man atrodo, kad romantizmo esmės neiškelia nei individualizmas, nei tautiškumas, nei universalizmas — tie trys, pasak J. Tumo, vyriausieji romantiškojo idealizmo motyvai, nei kiti įvairiose žmogaus veikimo srityse palikti jo pėdsakai. Čia gausūs panašumai ir analogijos gali mus lengvai suklaidinti, romantizmo ribas nukelti labai toli ir įrodyti, kad romantikais buvo ne tik Eschilis, Dante ir Šekspyras, bet taip pat Napoleonas, Wilhelmas, Leninas ir Hitleris. Šiuo atveju džiaugtis dėl romantiškojo idealizmo grįžimo mum nebūtų jokio pagrindo.

II

Be visų tų romantizmo pasaulėžiūros ir turio bruožų, kuriuos randame nurodytus J. Tumo straipsny, kalbant apie literatūrinį romantizmą, būtinai reikalinga atkreipti dėmesį į nuotaikos,

formos ir ypatingai stiliaus klausimus. Visa meno gyvenimo pažanga reiškiasi stiliaus rutuliojimu, jo naujinimu ir įvairėjimu. Stilius yra konkretus ir regimas meno krypties ženklas. Tas pats idėjinis turinys dėl stiliaus skirtumo mene išsiskaidins įvairiomis kryptimis. Nagrinėdami stiliaus savumus ir juos apibendrindami, gausime tam tikros krypties pasaulėvaizdį. Pažindami psichinius procesus, kuriais tie stiliaus savumai atsiranda, susidarysime tam tikros krypties kūrėjo tipą. Pagaliau pažinę ir apibendrinę jo tematiką, charakteringiausius motyvus ir ideologinius pradus, turėsime visą krypties pasaulėžvalgą, kuri tačiau galios tol, kol nenutrauks jungties su anuo vieninteliu srovės vieningumo principu — stiliumi.

Jau Herderis yra nurodęs du svarbiuoju stiliaus kūrimo veiksniu: pačio kūrėjo individualybę ir istorinį gyvenamo laiko momentą. Panašių psichologinių tipų su panašiais palinkimais gali būti visur ir visuomet. Del to, pav., ir vadinamosios romantiškos dvasios žymių randame ne vien literatūros istorijoj žinomojo romantizmo laikotarpy, bet ir ankstyvesniais ir vėlyvesniais laikais. Šis, t. y. pabaigos 18 ir pradžios 19 amžiaus, romantizmas turi dar, be to, tam tikrų savumų, kilusių iš to būtent laikotarpio aplinkybių ir išskiriančių jį iš bendrai romantiškosios dvasios reiškinių.

Garsus šiandien Europoj meno istorikas ir

kritikas Heinrich Wölfflin savo knygoj „Kunstgeschichtliche Grundbegriffe“ įrodinėja, kad plastiškuose menuose reiškiasi greta du pagrindiniai stiliai, kurių tačiau vienas ypatingai įsigalėjo Renesanso, antras Baroko laikotarpy. Apibendrindamas tų dviejų stilių savumus, Wölfflin suveda juos į penkeriopą schemą: pirmame stiliuj reiškiasi liningumas - konturingumas (das Lineare), plokštys (Fläche), uždarytoji forma (Geschlossene Form), daugingumas (Vielheit) ir aiškumas (Klarheit); antramė, priešingai: tapybingumas (das Malerische), gelmės (Tiefe), atviroji forma (offene Form), vieningumas (Einheit) ir neaiškumas (Unklarheit). Literatūros mokslininkas Fritz Strich, Wölfflino dėsnį pritaikęs prie literatūros, knygoj „Deutsche Klassik und Romantik“ randa, kad pirmąjį stilių literatūroje atitinka klasikinė kryptis, antrąjį — romantinė. Šiais dviem stiliais reiškiasi pagrindinė amžinybės ir viso meno idėja: klasikoj — tobulas išbaigimas (Vollendung), o romantikoj — bekraštybė (Unendlichkeit).*)

Šitų dėsnių šviesoj aiškėja mum daugelis romantinės poezijos charakteringų savumų: kalbos perijodų tąsumas, visa gaubiančios muzikinės nuotaikos ieškojimas, ritmo, kaip psichologinio subjektyvaus laiko pergyvenimas, literatū-

*) Be mineto Fr. Stricho veikalo, ž. dar Michael Hochgesang „Wandlungen des Dichtstils“, München, 1926.

rinių žanrų sumaišymas, mėlynųjų tolių pasiilgimas, nakties pasaulio pamėgimas, fantastiškumas, pagaliau pati maištinga romantiko dvasia, neigianti visokį dėsningumą, amžinai nerimstanti, niūri ir kenčianti. Sugretinkime čia klasiškojo stiliaus „edle Einfalt und stille Grösse", jo amžinai galiotiną, dėsningą graikų meno idealą, jo linijų aiškumą ir daiktingumą, jo pasaulio saulingumą ir gyvenimo džiaugsmą, klasiko dvasios tobulą pusiausvirą ir harmoniją — ir mum bus aiškus dviejų meniškųjų pasaulėvaizdžių ir pasaulėžvalgų idealų skirtumas, pačios prigimties determinuotas.

III

Šitiem romantiškosios dvasios idealam pasireikšti padėjo 18 amžiaus pabaigoj vadinamojo „švietimo amžiaus" idėjų bankrotas. Dekartinis žmogus su jo „clara et distincta cognitione", racijonalizmas ir materijalizmas sušablonino ir iškreipė pilnutinio gyvenimo formas ir išsekdino kūrybos versmes. Rokoko poezija merdi plokščių sąmojų, suktų gudravimų, nenaturalių, tariamai gerojo, o iš tiesų blogo skonio dėsnių slopinama. Atnaujinimas eina iš Rousseau mesto obalsio — „atgal į gamtą". Prigimties žmogus su savo naiviais jausmais, su savo tikėjimu ir baime su savo didžiu entuzijazmu paskelbia kovą susmulkėjusiam racijonalistui ir laimi. „Audros ir varžto" bei

sentimentalinio idiliškumo laikotarpis praskina kelią didesniem romantinės poezijos kūrėjam.

Be to, filosofijoj Kanto kriticizmas pakerta proto visagalybę. Schellingo „Gamtos filosofija" užtrina ribas tarp pasaulio ir Dvasios - Dievybės, gamtamoksly galvanizmas ir mesmerizmas praskleidžia naujų slaptingų gamtos ir žmogaus galių. Visa tai kelia ir auklėja anuos romantiškuosius žmogaus dvasios palinkimus ir tokiu būdu palankiai susidėjusi visa to laikotarpio kultūros aplinkuma leidžia romantizmui sukrauti gražiausius savo žiedus. Atsinaujina poezijos forma ir stilius, nauji epitetai, palyginimai, metaforos, net nauji posakiai, paimti dažniausiai iš liaudies šnekos, piktina literatūros tradicijonalistus, bet džiugina kiekvieną, kas turi atvirą širdį ir yra laisvas nuo įsisenėjusio skonio prietarų. Romantikų nukrypimas į liaudį yra itin charakteringas šios krypties reiškinys. Liaudies kalba, papročiai, padavimai, pasakos ir dainos, liaudies kūryboj glūdįs paprastumas ir fantastiškumas buvo plačiai romantikų panaudotos formos, stiliaus ir turinio atžvilgiu.

Romantikai paskelbę žmoguje jausmo pirmenybę, jausmu priima aplinkinio pasaulio įspūdžius, jausmu juos ir atiduoda. Bet jausdamas pasaulį ir Dievą, kaip vieną begalinę visumą, save gi patį atskirtą ir uždarytą savo asmenybėj, romantikas jaučiasi amžinai vienišas, amžinai pasilgstąs ir amžinai kenčiąs dėl savo atsiskyri-

mo. Jumoru ir ironija palydi romantikas gyvenimo menkystę ir visą jo smulkmeniškumą. Ironijos šypsniu reflektuoja jis ir savo pačio jausmus bei pastangas. Kelias gi į bekraštybę, visumą, eina romantikui tik per meilę, kuri pakeičia ir atstoja jam visus įstatymus ir dėsnius, nes įstatymas galiojąs tik laike ir laikui, o meilė esanti virš laiko ir amžinybėj jos šaknys. Taip jausdamas savo santykį su pasauliu ir visuma, romantikas vienintelių išvadavimu laiko mirtį, kuri viena sunaikins jo vienatvės sienas ir įpins į amžiną, dievišką, begalinę visumos melodiją. Iš čia jau matome, kad idealizmas romantizmo pergyvenime gauna visai savotiškų atspalvių.*)

IV

Bet labiausiai man rūpėjo doc. J. Tumo straipsny paliestas lietuviškojo romantizmo klausimas. Ar visi autoriaus ten suminėti mūsų rašytojai yra romantikai, ir ar jų idealizmas yra romantiškas?

Pirmiausia reikia pastebėti, kad tikrojo, grynno romantizmo lietuvių literatūroj niekad nėra buvę. Tikrąjį romantizmą, kaip matėme, ugdė visa eilė istorijos eigoj susidėjusių aplinkybių ir veiksnių, kurių mūsų kultūros gyvenime nebuvo, arba jų bent nejautė mūsų literatūros kūrėjai. Aš čia, žinoma, išskiriu Adomą Mickevičių,

*) Plačiau ž. minėtame Stricho veikale.

kurį pasiekė bendroji Europos kultūra ir literatūra. Šiapjau per Vilniaus Universitetą ėjęs romantizmas mūsų ano laiko literatūroj reikšmingesnių žymių nepaliko dėl to, kad nebuvo tam paruoštos dirvos ir tokių rašytojų, kuriais bet kokia literatūros kryptis būtų galėjusi reikštis. Dėl stokos istorinio momento, mūsų literatūroj galėtume rasti vien tik apskritai romantiškosios dvasios reiškinių, arba tik nežymių svetimojo romantizmo bei neoromantizmo atbalsių. Vis dėlto pažiūrėkime.

Doc. J. Tumas romantiškojo idealizmo reiškėju laiko Dionizą Pošką. Ir apskritai mūsų literatūros vadovėliuose tas laikotarpis dažnai vadinamas Žemaičių bajorų romantizmu. Jie mat mylėjo, idealizavo Lietuvos praeitį ir visa, kas lietuviška. Bet senovės meilė ir idealizavimas savaime nėra dar romantizmo požymiai. Ta meilė ir tas idealizavimas romantizme turi reikštis tam tikru stilium ir kilti iš romantiškos dvasios sukurtos pasaulėžvalgos. Tuo tarpu D. Poškos raštai, ypač svarbiausias „Lietuvos ir Žemaičių Mužikas", savo nuotaika primena mum sentimentalizmo poeziją, o savo retorišku patoso stiliumi ir apostrofomis — pseudo-klasicizmo liekanas. Poškos suliteratūrintas „Mužikas" paprastam kaimiečiui lieka visai nesuprantamas. Mūsų poetas jam savo užuojautos nemokėjo ir nesistengė išreikšti pačios liaudies fantazijos, jausmo ir tikėjimo sukurtais vaizdais, kaip tai padarė ro-

mantikas Adomas Mickevičius „Vėlinių“ II dalyje. Ir iš viso, Poška nejaučia liaudies poezijos grožio ir, kiek matyt iš jo Žodyno pavyzdžių, gražius liaudies pasakymus vienur kitur stengiasi savaip iškreipti ir suliteratūrinti. Dionizas Poška, rodos, nė šiaip jokiais romantiškais išgyvenimais nepasižymėjo.

Iš kitų to laiko rašytojų gal tik vieną A. Strazdą-Strazdelį galėtume laikyti romantiku ir dėl jo būdo savumų, tiesa, gerokai suvulgarėjusių, ir dėl jo poezijos liaudiškumo. Stankevičiaus ir kitų Vilniaus Universiteto grupės susidomėjimą liaudies dainomis, be abejo, turime laikyti romantizmo reiškiniu. Romantikas buvo ir Simanas Daukantas, kūręs fantastiškus praeities gyvenimo ir kovų vaizdus ir mokėjęs užtrinti ribą tarp pasakos ir gyvenimo. Bet niekaip negalima sutikti su doc. J. Tumu, kuris romantinės dvasios reiškėju laiko ir vyskupą M. Valančių.

Priešingai Simanui Daukantui, M. Valančiaus visas dėmesys ir energija atkreipta į dabartį, ir jo veikimas eina iš praktiškųjų gyvenamojo momento reikalavimų, kuriuos jis savo blaiviu protu moka įspėti ir įvertinti. Tiesa, ir Daukantas rūpinosi materijaliais tautos gerovės reikalais, bet ne čia pasireiškė geriausiosios jo dvasios pajėgos ir ne čia susikristalizavo mum Daukanto dvasinis vaizdas. Tuo tarpu vyskupą Valančių pirmiausia charakterizuoja praktiškieji blai-

vinimo, švietimo, mokymo darbai. Šiam tikslui taikyta ir jo literatūrinė kūryba, pagrįsta didaktine nuožiūra, realistine nuotaika, real. charakteristikomis ir stiliumi.

V

„Aušros" laikais romantiškojo gaivalo mūsų tautos gyvenime randame daugiau. Pati irracionali kovos ir tautinio atbudimo idėja yra romantinės kilmės. Baironas ir Ad. Mickevičius ne tik savo raštais, bet ir gyvenimo žygiais ją įkūnijo. Doc. J. Tumas sako, kad „iki šiol mūsų teoretininkai darė labai stambią klaidą, tautiškąjį savo renesansą pradėdami nuo „Aušros" laikraščio įsteigimo, nuo Basanavičiaus ir Šliupo". Nenorėdamas nė kiek mažinti Vilniaus Universiteto reikšmės, aš vis dėlto linkęs esu manyti, kad mūsų teoretininkai neklysta, laikydami „Aušrą" epochiniu tautinės pažangos įvykiu. Pirmiausia dėl to, kad „Aušros" šviesoj pirmąsyk ima aiškėti tautinės - kultūrinės lietuvių aspiracijos — stoti greta kitų tautų, auklėti savo sąmonę ir kurti kultūros vertenybes tautine forma. Toliau, tik nuo „Aušros" tautinės mūsų pajėgos iš statizmo pereina į veiklų ekspansyvų dinamizmą — ne vien tiktai atsispirti, bet ir kovoti dėl savo teisių. Ryškiausias šito perėjimo pavyzdys yra Antanas Baranauskas ir Maironis. Baranauskas, likęs anapus „Aušros", nors daug dinamiškesnis

už Strazdą ir Vienažindį, bet jojo ekspansija reiškiasi tik religinėj, ne tautinėj plotmėj. Tuo tarpu Maironis, poaušrinės ideologijos poetas, sviedžia irracijonalius, bet didelės galios šūksnius: „Tik į darbą greičiau, tik mylėkim karščiau, tik, vyrai, pajundinkim žemę!“ Maironiui „Kryžius gyvatą žadėjo“ ne vien dėl to, kad „mes eldijoj Petro plaukiam“ (Baranauskas), bet kad jis gyvai jaučia gyvybės pradus tautos praeity ir dabarties pasiryžimuose. Pagaliau, dar vienas dalykas, kuris „Aušrą“ daro epochiniu reiškiniu ir riša su romantizmu, tai jos liaudiškumas. Nuo šiol tautai ima atstovauti ir jos likimu rūpintis iš liaudies kilusi inteligentija. Ir visas tautinis progresas ima remtis liaudimi. Tas liaudiškumas taip giliai įsišaknijo į visą kultūrinį gyvenimą ir literatūrą, kad net visa eilė bajorų rašytojų jam pasiduoda. Šitas kol kas dar ne formos, bet turinio liaudiškumas mūsų literatūrai yra padaręs ir nemaža žalos, ilgą laiką neleisdamas jai siekti platesnių uždavinių. Bet tokia jau buvo istorijos eigos būtinybė.

Aušrininkų tarpe, be paties J. Basanavičiaus, romantiko istoriko-visuomenininko, turime vieną ryškesnį romantiką — Andrių Višteliauską-Vištelį, dainos „Op, op, kas ten, Nemunėli“ autorių ir pirmąjį „Vitolio-raudos“ vertėją. Ne jo poezija, kurios jis daugiau nesukūrė, bet pats jo klajoklio asmuo ir jo gyvenimas gali būti pavėlavusio mūsų romantizmo pavyzdys. Kitų „Auš-

ros", „Apžvalgos" ir „Tėvynės Sargo" ideologijoj išaugusių rašytojų kūryboj romantinio elemento, tiesa, daugiau, negu pozitivistinėj „Varpo" grupėj, tačiau apskritai nusveria klasinė ir realistinė nuotaika ir forma. Pats Maironis vientiso vaizdo šiuo atžvilgiu nesudaro. Dar mažiau aš būčiau linkęs į romantikų eilę įskaityti Adomą Jakštą, kaip tai daro J. Tumas. Jakšto dogmatinis idealizmas, jo dėsningas objektyvus meno ir grožio idealas, jo pagaliau matematikon linkęs protas yra visai svetimas romantinės dvasios siekimam.

Doc. J. Tumas ypatingą vietą lietuvių romantizme skiria Vydūnui: „šis žmoniškumo apaštalas Vydūnas yra gryniausias vokiečių romantininkų tipas, Šellingo, Tyko, Novalio pakartotojas". Tiesa, kad Vydūnas yra didelis idealistas. Bet jo idealizmas man neatrodo romantiškas. Vydūno teosofiška pasaulėžiūra, skirstanti pasaulio visumą laipsniško tobulumo skrituliais, ir išimtinai dorovinis žmogaus gyvenimo ir jo žygių vertinimas sulig laipsnišku jo pasiūgėjimu arba tobulėjimu yra visai priešingas romantiškam chaosui, niveliuoja žmogaus aistrų žaismą, stato griežtas ribas tarp dorovės ir nedorybės ir sumechanina visus dvasinio gyvenimo pasireiškimus. Romantiškieji Verteriai, Volžanai, Korsarai ir Konradai Vydūno pasaulėžvalgoj visai nėra galimi. Vydūno pasaulėvaizdžio ir gyvenimo koncepciją visai atitinka jo estetizmas, kūri-

nių struktūra ir stilius. Emocingumui, irracionaliam gaivalingumui, svajingumui čia visai nėra vietos.

Aš nebūčiau linkęs laikyti romantiku nė patį Vaižgantą, kurio stilius, charakteristikos, vaizdai pasižymi dideliu reljefingumu, konturingumu ir daiktingumu. Klasikinis aiškumas ir realistinis pastabumas plus temperamento judrumas sudaro vyriausius Vaižganto stiliaus savumus. Vaižgantas savo „Pragiedruliuose" iškėlė dvi viso gyvenimo galias ir du vyriausius kultūros veiksnius: blaivaus proto bei stiprios valios valdomą pozityvų darbą ir mistinę irracijonalę iš sielos gelmių einančią nuojautą, kuri atskleidžia gamtoj ir žemėj daugelį gūdžių paslapčių ir negyvuose daiktuose apreiškia Dievybės balsą. Pirmoji galia reiškiasi Gondingoj, su savo „protais-naujienomis", antroji — Vaduvų krašte. Šis Vaduvų kraštas yra daugelio romantinių elementų rinkinys. Čia ir romantinis peizažas, ir pasakingumas, ir žemės dievinimas, ir Juodžiaus kelmas, ir Alaušo varpas ir dendnolateris Valeras. Surinkęs tiek turtingos romantiškos medžiagos, Vaižgantas vis dėlto panaudojo ją neromantiniu būdu — neromantiškai, pergyveno. Dėl to Vaduvų kraštas, nors ir labai įdomus, mažiau mus įtikina, negu Gondinga. Dalykas tas, kad Vaižgantas, kurdamas pasakiškai romantišką Vaduvų kraštą, tuo pačiu metu tarsi bando nuplėšti nuo jo paslap-

tingumo skraistę. Jis pasaką, sapną nori paversti tikrove, tuo tarpu kai tikras romantikas tikrovę pasaka paverčia. Vaižganto Napalys, kraustydamasis į Gondingą, džiūgauja realistiškai išsiaiškinęs savo sapną: „Tad valio Lietuva — mano pasaka, mano Gamta Karalaitė, mano Visuomenės Žmonės - Karaliai: aš jūsų ricieris!" O Sauliukui milžinkapy užkeiktas ir taip jį jaudinęs stebuklingas Lietuvos Žodis su užkeikta kariuomene tampa paslėptais kalne iš Prūsų atgabentais lietuviškais raštais. Tokiu būdu ir čia matome, kad senesniųjų mūsų rašytojų kartos neabejotinas idealizmas ne visados gali būti pavadintas romantiškuoju. Turiu dar pabrėžti, kad tos kartos kūryba, imdama savo objektu dažniausiai visuomeninę patrijotinę ideologiją, o permaža kreipdama dėmesio į formos pusę bei kūrybinio veiksmo ugdymą, nėra tinkama sprendžiamam klausimui nagrinėti medžiaga.

VI

Grąžinus spaudą, lietuvių literatūroj pasirodė naujų reiškinių, ir tas tautinės energijos ekspansyvus dinamizmas, kuris nuo „Aušros" buvo pasireiškęs visuomeninėj ir politinėj srity, dabar ima kilti ir meno kūrybos plotmėn. Mūsų literatūros buitis tuo metu atrodo labai menka. Daugelio patrijotų eilininkų raštai stovi žemiau kritikos, turinio tuštumas ir formos sušablonėji-

mas rodo nuoširdaus jausmo ir išgyvenimo stoką.

Pirmas, kuris tikrai romantišku idealizmu ir maištingumu pradėjo kovoti dėl mūsų literatūros atnaujinimo, buvo Jaunutis Vienuolis - Herbačauskas. Jisai vienas iš pirmųjų „Eršketių Vainike" ir „Gabijoj" iškėlė formos problemą ir nurodė į tautosakos poeziją — dainas ir pasakas, kaip į priemonę tai problemai išspręsti. Jaunučio Vienuolio balso, perdaug nepaprastai pakelto, tada dar maža kam buvo klausyti. Tačiau nauji to laiko mūsų literatūros reiškiniai vis dėlto derinasi su jo paskleistais obalsiais. Tai buvo visai naujo stiliaus dviejų dzūkų: Liudo Giros ir Vinco Krėvės neoromantizmas — ir pirmieji dideli kūriniai „Šarūnas", „Dainavos šalies padavimai", „Kerštas" ir naujos formos lyrikos.

Neoromantizmo atmainos naujojoj lietuvių literatūroj ligi paskutinių laikų leidžia dar vis naujų atžalų.

NAUJOSIOS LIETUVIŲ LITERATŪROS ANGOJE

Tautos dvasia ir tautinė forma

1904-tieji ir 5-tieji metai turi epochinės reikšmės lietuvių literatūros istorijoj. Spaudos grąžinimas, Didysis Vilniaus Seimas ir šiokios tokios laisvės visuomeninio veikimo srity pažadino daug naujų ateities vilčių visiem, kieno tautinė sąmonė buvo subrendusi, o kūrybinė galia neišblėsusi. Tačiau, aiškus dalykas, nė viena, tegu ir griežčiausia epochinė data, niekados neįstengs nutraukti senojo laikotarpio gijų ir viso gyvenimo pasukti į naują kryptį. Lietuvių literatūroje šitas dėsnis matyti aiškiau negu kur kitur. Senojo „Aušros" ir „Varpo" laikotarpio ideologija ir kūrybiniai pradai ne tik neišnyksta po 1904 metų, bet literatūroje pasiekia puikiausio klestėjimo ir dar ilgai eina greta su naujais reiškiniais, savo populiarumu šiuos net aplenkdami. Maironio pratrijotinė lyrika ir poemos tik dabar randa tobulą savo formą, prigyja plačiuose visuomenės sluoksniuose ir tebežadina širdis tautinio romantizmo ir kovos entuzijazmo obalsiais. Ir jeigu

1904 metai laikomi ir literatūrai epochiniais metais, tai ne dėl to, kad čia būtų buvusi išsisėmus senojo laikotarpio medžiaga, išblėsusi dvasia, bet dėl to, kad dabar randame pasireiškiant naujų pradų, kurie apvaisina kūrybinę tautos galią, daigina ir ugdo naujų vertenybių, suprantamų ir priimtinų tiktai laisviau ir plačiau atsikvėpusiom krūtinėm. Kūrybinė tautos galia ieško aukštesnių ir tobulesnių pasireiškimo lyčių — ir tai, kas seniau kūryboje buvo vientisa ir nedaloma: veiksmas, daina, kova dėl tautos idealų, — dabar ima skaidytis į praktiškąją ir estetiškąją kūrybinės tautos galios pasireiškimų plotmę.

Tai yra tautinės sąmonės ekspansijos šuolis į naują dvasios reiškinių sritį. Šuolis nuosakus ir iš anksto paruoštas. Jau paskutinysis 19 amžiaus dešimtmetis, „Aušros" ir kitų veiksnių įtakoje, lietuvių tautos sąmonę gerokai pastūmėjo į veiklaus dinamizmo ekspansijos kelią — bet tik vienu visuomeniniu - politiniu - patrijotiniu atžvilgiu. Lietuvių tauta nori ne tiktai išlaikyti s t a t u s q u o, išvengti mirties, kaip matome per visą 19 a. ligi „Aušros", bet pasiryžta iškovoti tinkamesnių kultūrinio gyvenimo sąlygų. Ji jau ieško to gyvenimo konkrečių lyčių ir bando atsiimti pereitais amžiais prarastas pozicijas. Atitinkamai ir to laiko poezija yra tiek agresyvi tautiniu politiniu atžvilgiu, kiek A. Baranausko poezija buvo agresyvi bažnytiniu politiniu atžvilgiu. Susikuria visa eilė obalsių, šūksnių ir moty-

vų — ar tai romantiškai patrijotinių, ar tai pozityvistiškai visuomeninių ir politinių, kurie dar skamba ligi pat Didžiojo Karo metų. Šito visuomeninio patrijotinio dinamizmo išdava yra ir Kudirka ir Vaičaitis ir Jonas Žilius-Jonila ir Maironis ir visa eilė kitų mūsų to laikotarpio literatūros kūrėjų.

Bet dinamiškoji tautos energija pilnutinio kultūros gyvenimo aplinkybėse reiškiasi ne vien politinėj patrijotinėj visuomeninėj plotmėj. Ji veržiasi ir į kitas sritis, ieškodama tobulesnių, pastovesnių ir visuotiniškesnių įsikūnijimo formų. Viena tokia aukšta kūrybinės ekspansijos sritis yra menas ir literatūra, arba, tiksliau sakant, formalinis meno ir literatūros atžvilgis. Pilnutinio kultūros gyvenimo aplinkybėse šitas formalinis meno ir literatūros atžvilgis, arba stačiai forma, sudaro atskirą individualinės ir tautinės sąmonės pasireiškimo sritį — ir tai daug aukštesnę, negu idėjinis, žodžiais reiškiamas jos turinys. Nes idėjinis turinys visados yra daugiau ar mažiau visuotinas, bendras kaip atskiriem kūrėjam, taip ir atskirom tautom. Ir vien iš to, kaip atskiras kūrėjas ir tauta tą visuotinąjį turinį priima, pergyvena ir išreiškia, kyla ir individualinės ir tautinės meno savybės, kuriose ir atsispindi ryškiausi dvasios, sielos bruožai. Poetas, — šiuo vardu vadiname apskritai literatą menininką, — kultūringoj visuomenėj kurdamas savo meną, rūpinsis ne vien idėjiniu jo turiniu, ypač ne vien

visuomeninėmis, patrijotinėmis ir politinėmis problemomis, bet ypatingu būdu ugdins, tobulins ir gilins savo meno formą, kad ji būtų tinkamiausia jo pasaulėvaizdžio reiškėja, kad ji taptų gražiausiu jo ir jo tautos sielos atspindesiu.

Taigi šita formalinė mūsų literatūros pusė sąmoningai imta ugdyti tiktai po spaudos grąžinimo ir 1905 metų revoliucijos, kai atsirado pilnutinio kultūrinio gyvenimo sąlygų bent minimumas: spaudos laisvė ir viešo organizuoto veikimo galimumas. Šiame laikotarpy tad dailioji lietuvių literatūra pradeda normalų ir sąmoningą gyvenimą, rūpindamasi ne vien svetimais pritaikomaisiais tikslais, bet auklėdama ir savo meniškąją sielą ir ieškodama sau tinkamo rūbo.

Kaip pačiam poetui, taip lygiai ir kritikui dabar pasirodo be galo svarbu kaip nors rasti, pajusti ir sučiupti tą savo tautos dvasią ir tą atžvilgį, kuriuo lietuvių santykiavimas su pasauliu ir gyvenimu skiriasi nuo ruso, lenko, ar vokiečio santykiavimo. Ieškoma etninių individualinių lietuvio būdo bruožų, kreipiama ypatingo dėmesio į liaudį ir jos kūrybą — dainas ir pasakas ne etnografijos, filosofijos, istorijos tikslam, bet tautiniam išsireiškimo būdui ir formai suvokti.

Šito naujo laikotarpio idėjų ir obalsių ankstyviausiu reiškėju aš laikyčiau *J. Herbačauską-Jaunutį Vienuolį* ir to laiko spaudoj pasirodžiusius jo straipsnius, išleistus rinkiny „Erškėčių

Vainikas", Krokuvoj, 1908 m. Drįstu manyti, kad Herbačauskas, kaip tada, taip ir lig šiol, savo keisto tono raštuose bus pagavęs kuone visus opiausius mūsų kultūrinio gyvenimo reikalus, net ir tokius, kurie nepasiekė viešosios opinijos ir visuomenės sąmonės. Galima, žinoma, ir ranka numoti į jo keistuoliškus šūkavimus, bet kartą suradę tų šūkavimų priežastis, turėsime rimtai susimąstyti. Jis ano meto literatūriniame sąjūdy naujojo laikotarpio obalsius garsiausiai iššaukdino. Jis, tiesa, dažnai esti perdaug vienašališkas, einąs į kraštutinumus, bet naujų idėjų kovotojas kiekvienas tokis yra ir turi būti. Jis kompromisų nežino ir jo galia — aklas pasitikėjimas savo idėjų teisingumu. Juk jeigu kuris nors naujos krypties pijonierius, išmintingai pasvarstęs ir kritiškai kovojančias puses įvertinęs, paskelbtų: vyrai! mano obalsiai labai teisingi ir išganingi, bet mano priešininko taip pat ne visai blogi, — tai jis nieko neįtikintų ir nieko paskui save nepatrauktų. Idėjos užsidegėlių mes permaža turime, dėl to toks pilkas, nuobodus ir nevaisingas yra mūsų gyvenimas.

Negausios lietuvių visuomenės gyvenimą kalbamojo laikotarpio pradžioj nepaprastai stipriai buvo sukrėtusi 1905 metų Rusijos revoliucija, persimetusi ir į Lietuvą. Laisvės idealas žavėjo daugelį, bet vieni jį suteršė kruvino banditizmo klane, kiti, perėjus pirmam entuzijazmo karščiui, jo išsižadėjo dėl karjeros, opurtunizmo ir sveiko

šalto proto sumetimų. Tą mūsų visuomenės 1905 metų laisvės troškimą ir kartu nepriaugimą ligi laisvės ir nesugebėjimą orientuotis laisvės siekimo priemonėse, Herbačauskas skaudžiai pašiepė gal ir nepriimtinos formos satyra „Laisvės perėtojas". Atmetę visą okultistinių formulų balastą, tikrai rasime toje „pasakoje" pačio autoriaus suformuluotą ne tik laisvės, bet ir kiekvienos kūrybos aukščiausią dėsnį: „viskas, kas tik išsiperėjo smegenyse, o ne širdyse, būtinai turi stipti nuo šalčio! Laisvės garsintojas be širdies — tai vien tik špukas, pabalda, viesula" [1]).

Stojus mūsų literatūrai į meno kelią, nepaisant visuomenės nepribrendimo, tuojau kyla visa eilė problemų, kuriom reikia ieškoti išsprendimo. Ir visi tie metai — tai yra ieškojimo metai. Bet kas gi yra pagaliau ir visa kūryba, jei ne nuolatinis ieškojimas? Ir visai teisingai Jaunutis Vienuolis sako, kad „dėl manęs literatūra — tai dvasiško susipratimo k e l i a s! Tai ne „galas paskutinis", ne „tiesa paskutinė", bet vieno tik p a s k u t i n i o d a l y k o ieškojimas. Juk supranti, kad ne vis tiek „ieškoti" ir „atrasti"... Kas ieško, tas daug kenčia, skundžiasi, aimanuoja, šaukia, grasina — žodžiu, reiškia to i e š k o j i m o b a l s ą. Kas randa, tas jau džiaugiasi ir... t y l i — jau neturi balso, jau neturi reikalo šaukti" [2]).

[1]) Erškėčių vainikas, 41 p.
[2]) Erškėčių vainikas, 70.

Tuo metu visas ieškojimas ir kūryba ėmė būti kreipiama tautiškumo linkme: mūsų literatūra turi būti t a u t i n ė. Tautinė ne vien turiniu, bet ir forma, kaip tautinės sielos reiškėja. Mūsų senesniosios kartos rašytojam ši problema nebuvo problema, bet savaime suprantamas ir išsprendžiamas dalykas: rašyk skaudamaisiais reikalais, žadink tėvynės meilę, dainuok apie garsius senovės didvyrių žygius, tai ir bus tautiška poezija. O kai vėliau dėmesys nukrypo į liaudį, tai vėl: rašyk liaudžiai suprantama kalba, piešk jos gyvenimo vaizdus — ir tavo kūrinys bus tautiškas. Dabar nebe taip. Nauja, meniška prasme suprastas tautiškumas kelia visą eilę jau aukščiau nurodytų klausimų, kuriuos galime sublokšti į du pagrindiniu: kokia yra lietuvių tautos siela ir kokia gali būti jos pasireiškimo tautinė forma? Šitie klausimai tebėra gyvi ir aktualūs ligi šios dienos — toki jie bus ir ateity, nes jie tai yra anas vaisingas ieškojimo, bei neradimo kelias, kuriame nejučiomis kuriasi tautinė literatūra. Šitie klausimai raudona gija tęsiasi ir to laiko Herbačausko raštuose. „Ėrškėčių vainike" jis ilgisi tautos širdies, jis skatina pažinti patiem save, jis ieško, kur mūsų tautybės dvasia. Tai buvo dar tautinio romantizmo laikai, tad nenuostabu, kad ir jaunųjų rašytojų žvilgsnis krypo į išidealizuotą praeitį. Bet jie praeity ieško gilesnės prasmės, negu patrijotinių romantikų susižavėjimas ir garbė dėl garsių

senolių žygių. „Pirmiau, negu atsakyti (kas gi ta mūsų tautybės Dvasia?), reikia giliai atjausti ir suprasti Lietuvos praeities senobinį „testamentą" ir šios gadynės „troškulį", reikia norėti ir mokėti „atskaityti Lietuvos istorijos faktuose mūsų tautiškos idėjos ženklą", reikia sutvarkyti širdį ir protą — jausmus ir protavimus - istoriozofiškos apžvalgos prityrimus,—žodžiu sakant, reikia sutverti sintetiškai - metafizišką lietuvių tautos idėją, kuri būtų ne užsigynimu, ne išsižadėjimu mūsų „stabmeldiškos" istoriškos praeities (kaip kai kurie lietuviai - šviesuoliai daro), bet jos a t p i r k i m u aukštesnio dvasiško, kultūriško susipratimo tvarkoje".[1]) Herbačauskas, kaip ir visi romantikai, tiesa, klydo, manydami tautos dvasią sugausiąs „stabmeldiškoj, istoriškoj praeity", bet didelę pažangą daro reikalaudamas „sutverti sintetiškai-metafizišką lietuvių tautos idėją", „atskaityti Lietuvos istorijos faktuose mūsų tautiškos idėjos ženklą" ir aną stabmeldišką praeitį „atpirkti aukštesnio dvasiško, kultūriško susipratimo tvarkoje".

Tautos sielą išvaduos ir apreikš tiktai Genijus — visų geriausių kūrybinių tautos galių simbolis — „mistiškas sujungimas žemės piemenėlio ir dangaus karžygio dvasių" [2]) Žemės piemenėlis ir Dangaus karžygis! Ar bereikia gražesnio, gilesnio ir teisingesnio lietuvių tautos Genijaus

[1]) Ibid. 30 p.
[2]) Gabija, 6 p.

aptarimo! Ir naujosios mūsų literatūros angoje niekas nėra su tokiu entuzijazmu to Genijaus šaukęs, kaip J. Herbačauskas. Ir niekas nėra taip negailestingai plakęs dvasinį snaudulį ir sukerpėjimą, kaip jis. Nes Tautos Genijus yra pati gyvybė ir pati meilė. Jis yra romantinės mistikos padarinys. O gyvena jisai — „šitai mūsų kultūros griuvėsiuose — kaip prakeikta Vėlė! Ežerų gilumoje paskandintuose Varpuose! Lietuvos žemelės aimanojime — miglų ir ūkanų ašarojime! Mūsų gamtos audriškai - gaivališkame judėjime ir tylingame — lyg miegantis kūdikis — atsilsėjime! Galiausiai mūsų širdyse — kaip aimanuojantis balsas, šaukiantis: Excelsior! Excelsior!"...[3]) Ir Herbačauskui, kaip Vydūno Duobkasiui, gyvieji stojas iš kapų, nes „kiekvienas Lietuvos piliakalnis daugiau turi gyvenimo dvasios, kaip svetimi „filiozofiški stabai".

Herbačausko iškeltų Tautos dvasios ir tautinės kūrybos problemų anais laikais teoretiškai niekas nenagrinėjo, bet mūsų literatūros kūryboj randame jom aiškią paralelę. Daugelio to meto ir vėlesniųjų iškilos į Lietuvos senovę ir liaudies padavimus bei kūrybą, o pirmoj eilėj Vydūno „Probočių Šešėliai", „Amžina Ugnis", „Mūsų laimėjimas" ir Vinco Krėvės „Šarūnas", „Dainavos šalies padavimai", „Skirgaila" ir „Likimo keliais" eina Herbačausko suvokta linkme. Tas

[3]) Gabija, 9 p.

dar labiau paaiškės, kai pasakysime, jog tautybės dvasią Jaunutis Vienuolis mato „pirmių-pirmiausiai paslaptingame religiško troškimo šaltiny“ ir „tautybės Legendoje, t. y. tautiškos rinktinės vėlės prakilniai individuališkame to religiško troškimo išsireiškime (Lietuvos mitologija, dainos, pasakos ir t. t.) — kaipo tautiškam, kategoriškai imperatyviškam pavyzdy“.[1]) Ir čia jau visai arti prieiname prie tautinės poezijos formos klausimo.

Pirmas dalykas, kuris krito į akis jaunesniem sąmoningiem literatam, tai buvo mūsų poezijos formos monotonija ir sušablonėjimas, kokio net anksčiau mūsų literatūroje nebuvo buvę. Duonelaitis rašė gražia metriška eilėdara, glaudžiai susijusia su jo poezijos stiliumi ir nuotaika, 19 amžiaus poetai eiliavo silabiškai, Vienažindys dainavo lanksčiais savo melodijų ritmais, net sunkoka, rimta Kudirkos ritmika nėra šabloniškai nuobodi. Tačiau jau tuo pat metu sausa mechaniška toniškoji eilėdara, elementarinėmis formomis įsigali vis labiau ir labiau. Ja rašė Maironis ir savo elementariniu skambumu bei lengvumu galutinai visus jai pavergė. Ji tampa klasiška forma. Visas poetų dėmesys buvo nukreiptas į turinį, į prakilnias mintis, į Tėvynės meilę, o iš formos buvo reikalaujama, kad ji būtų tik lengva, skambi, arba dar dažniau — vien taisyklinga.

---

[1]) Erškėčių vainikas, 32 p.

Apie esmmį tikros klasiškosios formos tobulumą, apie jos niuansus, bei efektus ir išvidinį harmoningumą niekas negalvojo.

Keliant literatūrą į aukštesnę meno plotmę, toliau taip būti negalėjo. Ir štai matome pastangų, ieškant tautinės formos, atnaujinti iš viso poezijos formą. Pasirodo visa eilė „naujoviškai" rašančių poetų. Konservatyviškoji kritika su A. Jakštu priešaky juos pliekia ir duoda progos Herbačauskui paleisti visą eilę paškviliškų, bet dažnai labai prasmingų replikų. „Trokštam naujos, atnaujintos dvasios, o vienok saldžiai mėgstam senas sutrūnėjusias formas. Štai tragikomiškas apsireiškimas" ... pradeda jisai savo „Tautiškos literatūros klausimu žodį"[1]). Šitos senos, sutrūnėjusios formos kyla, autoriaus nuomone, iš „kažin kokio nepamatuoto, siaurai apriboto, tartum žargoniško klasicizmo", pamėgdžiojimo — „beždžionybės". Iš to einąs „populiariškas šablonas — maniera, literatiškas biurokratizmas, kenkiąs individuališkam minties ir jausmo išsireiškimui" [2]).

Sustingimą, šabloną ir manierą autorius mato ne vien mūsų poezijoj, bet ir prozoj. Mūsų beletristika formos atžvilgiu esanti rusų Garšino, Čechovo, Gorkio, Andrejevo, Korolenkos ir kitų įtakoj, dėl to didesnė mūsų rašytojų dalis suvis nebeturi „tautiškai lietuviško, originališko sti-

[1]) Erškėčių vainikes, 44 p.
[2]) Ibid. 45.

liaus", nebeturi kūrybinės inicijatyvos ir laikanti savo uždaviniu „duoti teisingiausias, fotografiškas kasdienio gyvenimo kopijas-vaizdelius". Jeigu pridėsime dar, kad poezijos formas diktavo mum rusų klasiškosios formos poetai Puškinas, Lermontovas, Fetas ir kiti mažesnieji, tai iš tiesų turėsime pripažinti, kad rusų literatūros įtaka buvo labai didelė.

Savo puolimus prieš tas svetimas ir sušablonėjusias mūsų literatūros formas Herbačauskas remia visai teisingu samprotavimu: „Ne forma mintį ir jausmą, bet mintis ir jausmas formą gimdo, tveria. Negalima dar neužgimusiai minčiai, dar neapsireiškusiam jausmui à priori duoti by kokią, nors ir tuom kart geriausia pripažintą formą. Forma gema, tveriasi vien kart su minčia, su jausmu. Kiekvienam jausmui, kiekvienai minčiai harmoniškai atsako tam tikra, anaiptol neskolinta forma, nors ir prieštaraujanti miegalių formališkam konservatizmui" [3]). Yra buvę, tiesa, formos evoliucijos istorijoj momentų, kada griežtai nustatyta, suakmenėjusi forma savo dėsniais veikė minties, jausmo išreiškimo eigą, kada tercina, sonetas, trioletas, oktava rinkos sau atitinkamą turinį ir spraudė jį į ankštus savo rūbus, bet tie momentai jau praeity, o ir jie niekados neapimdavo viso įvairaus ir gyvo poezijos gyvenimo. Naujaisiais gi laikais, prade-

[3]) Ibid. 45.

dant romantizmu, turinio ir formos santykiavime turiniui yra laisvas formos pasirinkimas. Lietuvių poezijos turinys turėjo būti jaunas! Jaunas ne silpnumu, bet jaunas drąsiais užsimojimais, viltimis, ilgai varžyta ir pagaliau išsprogusia galia, — jaunas visais tais lietuvių tautos idealais ir galimumais, kurie po 1904—5 metų spanginančiai šviesiai nušvito idealistiškai nusiteikusiose galvose. Tokia dvasia ir toks turinys, tų entuzijastų nuomone, turėjo kurti tokias pat naujas, nepaprastas, audringas, originališkas ir drauge tautiškas formas. Tuo tarpu koks užsivylimas. „Mūsų jauna poezija!... Nuobodu skaityti tos mūsų „jaunos" poezijos veikalus: miegas stačiai marina! Tie veikalai—tai, tartum, maži vaikai su... žilais plaukais... Beveik visi mūsų dainiai migdo visuomenę formos, o ypač ritmikos, nuobodumu — monotonija! Beveik visi tartum ant tų patyčių, įsimylėjo sapno formoje... Mūsų poezijai trūksta narsumo, gaivališkumo, kosmiškos gaidos skambėjimo! Mūsų poezija tai ne įvairių - įvairiausių balsų symphonija, bet be galo monotoniškai - sentimentališkas dejavimas vienu ir tuo pačiu balsu — be įvairios moduliacijos..." [1]).

Ir toliau Herbačauskas meta aniem laikam perankstyvus, bet charakteringus obalsius: „šalin atgyventų, seniai jau iš dvasios vidurių išspiau-

[1]) Eršk. vain., 46.

tų, apipelėjusių formų klasicizmą! Pirmyn žengkim! Tverkim vis naujas, vis turtingesnes, vis gražesnes gyvenimo formas! Nesibijokim nei skausmo, nei persekiojimo! Tvėrimo dvasia su mumis — mumyse!.. Jaunos Lietuvos dvasia privalo apsireikšti jaunoj pavasario formoj! Gana jau tos ritmiškos monotonijos, gana jau to klasiško stenėjimo! Penkis amžius miegojom, dabar gi jau laikas susijudinti audriškai! Jaunos Lietuvos balsas tekelia iš numirusių, tešaukia galybės balsu: Kelkitės, miegaliai! Kelkitės, apjakėliai! Kelkitės, lavonai! Kovon eikit! Laisvę, Garbę tverkit! Gyvenimo biaurybes naikinkit! Neišdžiūvo ir niekados neišdžius tas mūsų tautybės šaltinis, iš kurio yra pasemtos Lietuvos dainos, mitai, legendos. Taigi, semkim iš to gyvo šaltinio visas mūsų meniškas spėkas ir tverkim dar gražesnę, dar galingesnę Jaunosios Lietuvos legendą!“ [1]).

Lengva pažinti šituose šūkiuose senuosius Vinco Kudirkos Varpo garsus: „kelkite, kelkite, kelkite!...“ ir įkvėptus Maironio graudenimus: „Kur šiandieną Jinai — miega jos milžinai“... ir „štai penketas amžių — naktis be aušros“... ir „tik vyrai, pajundinkim žemę!“ Tik čia visi šitie obalsiai transponuoti į kitą plotmę. Kudirka ir Maironis kelia pilietinę, patrijotinę lietuvio dvasią, Herbačauskas gi žadina menišką, artistinę jo psichę. Ten buvo turinio pasiilgimas, čia

[1]) Eršk. vain., 54 p.

formos pasiilgimas. Štai ryškiausias dviejų laikotarpių veidas, jų skirtumas ir laipsniškas tautinės sąmonės brendimas.

Pateisindami Herbačausko pastangas istoriniu atžvilgiu, kaip gyvą ir būtiną to laiko reiškinį, mes vis dėlto negalime pripažinti, kad jos, objektyviai imant, būtų visai teisingos. „Erškėčių vainiko" autoriaus ir jo vienminčių be atodairos klasiškosios formos iš mūsų literatūros gujimas yra vienpusiškos opozicijos reiškinys. Klasiškąja forma poetas gali sukurti lygiai originalų pasaulėvaizdį, o savo išgyvenimu gali ją atgaivinti ir visą kūrinį išgelbėti nuo rutinos, šablono ir sustingimo. Klasiškoji forma tinka ir tam turinio su forma santykiavimo momentui, kada turinys, pasirinkdamas sau formą, gema kartu su ja, nes ir klasiškoji forma yra tiek įvairi ir lanksti, kad gali prisitaikinti visokiem minties ir jausmo niuansam. Taigi ir visokie individualiniai bei tautiniai ypatumai nežus nė klasinės formos poezijoj.

Šiandien mes matome, kad nei Herbačauskas, nei kas kitas kaip nenurodė ir neaptarė konkrečių tautinės dvasios ypatybių, taip lygiai nesukūrė nė kokių nors specifiniai tautinių poezijos formų. Ir vargu, ar kas nors kada tokių sukurs. Laikui bėgant ir etniniam lietuvio inteligento tipui aiškėjant, eis ryškyn ir tautinės mūsų literatūros bei meno žymės, bet tokio aiškaus masto, kuriuomi vaduodamies galėtume

neklystamai spręsti, kuri forma tautinė, o kuri ne, tur būt niekad neturėsime.

Ir dar vienas dalykas. Šiandien mum aišku, kad tie griežti naujos formos reikalavimai mūsų literatūroj anuo metu nė negalėjo būti įvykinti. Meno gyvenime tokis griežtas šuolis būtų stačiai neįtikimas ir nesuprantamas. Naujų formų pasirodymas esti prirengtas istorijos eigos ir ilgų kūrybos tradicijų. Tuo tarpu mūsų literatūra tokių tradicijų neturėjo, o ir šiandie maža jų teturi. Pirmame 20 amžiaus dešimtmety mūsų literatūros formos buvo tokios, kokios tik ir tegalėjo nuosakiai gimti iš visos mūsų tautos gyvenimo sąlygų ir vyriausiojo literatūros uždavinio — kelti tautinę visuomeninę tautos ideologiją ir sąmonę: turinio literatūra. Pagaliau, visuomenė buvo dar nepriaugusi aukštesniam meno gyvenimui — ir naujos formos iš anksto jau buvo pasmerktos likti nesuprastos ir nudžiūti. Ir Herbačausko pašieptas nugastavimas, kad „lietuvis lietuvio (tegu V. Dievas saugoja) gali nesuprasti", buvo visai realus.

Vis dėlto, nauji tautinės formos obalsiai buvo ne tik tai epochai charakteringi, bet tolimesniame mūsų literatūros kely ir vaisingi. Paimkime paties Herbačausko 1907 metais redaguotą „Gabiją", paimkime vėliau „Vaivorykštę" ir dar vėliau „Pirmąjį Barą", tai pamatysime, kad visi tie leidiniai yra tų pačių formos atnaujinimo obalsių vaisiai. Kaip Herbačauskas, taip ir

Liudas Gira, nors daug mažiau linkęs į revoliucinį kraštutinumą, pradėjęs redaguoti „Vaivorykštę“, vienam jaunam savo bendradarbiui rašo, skatindamas jį mesti kitų jau vartotus ir nuvalkiotus išsireiškimus ir „it tas kulgrauža skulptorius, kalti vis naujas formas“.

Panašiais obalsiais ir „Pirmojo Baro“ sumanytojai 1915 metais suspiečia aplink save būrį jaunų rašytojų, parodžiusių jau daugiau meniškos sąmonės ir savo tikslų nusimanymo. Pagaliau tą patį atnaujinimo obalsį jau po Didžiojo karo iškelia „Keturių Vėjų“ grupė, ieškodama pavyzdžių savo revoliucinėm formom taip pat ir tautosakoj.

Tokiu būdu tautiškumo ir formos atnaujinimo ieškojimas sudaro naujojoj literatūroj jau tam tikrą tradiciją ir nubrėžia istorinį jos kelią. Šitoj bendroj mūsų naujosios literatūros evoliucijos eigoj darbuojasi įvairaus talento ir įvairių krypčių rašytojai. Vienus tie tautiškumo ir atnaujinimo obalsiai palietė daugiau, kitus mažiau, bet jų įtaka visoje literatūroje yra žymi.

Nuo pat kalbamojo laikotarpio pradžios ryškiausiai susiformulavo ir pasireiškė l i a u d i e s d a i n ų n a u d o j i m o srovė. Jau Herbačauskas, kaip anksčiau buvo minėta, ieškodamas tautos dvasios „tautybės Legendoje“, tautiškos rinktinės vėlės išreiškime „kaipo tautiškam, kategoriškai - imperatyviškam pavyzdy“, kreipė dėmesį į tautosaką ir jos formą. Trejais metais

vėliau (1910) Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė rašo ta pačia prasme: „taigi, kas yra mūsų dainos dėl mūsų? Jų prasmė ta, kad tenai uždarytas didelis mūsų dailės gyvenimo perijodas. Tenai išreikšta tautos siela ir jos gaminimas, tenai pirma gryna Lietuvos poezijos pradžia. Nieko tobulesnio tame atvejuje neturime ir iš ten reikėtų ieškoti pamokymo, kokiais takais turi žengti naujoji poezija... Reikėtų mums poezijoje pirmučiausia grįžti prie dainų, prie tų išrinktųjų, persiimti jų formos tobulumu ir suprasti, kad poezija turi plaukti iš širdies“ [1]). Toje pačioje knygoje M. Čiurlionis liaudies dainų melodijas laiko pagrindu lietuviškai tautiškai muzikai kurti. Dar trejais metais vėliau „Vaivorykštės“ Redakcija skelbia: „Mūsų liaudies dainos — tai gražiausio įkvėpimo šaltinis, puikiausi poezijos pavyzdžiai mūsų poetams“ [2]) ir norėdama tuos pavyzdžius kuoplačiausiai išgarsinti, įveda į savo žurnalą liaudies dainų skyrių.

Mūsų poezijos kūryboj liaudiškos dainiškos srovės pijonierium naujojoj mūsų literatūroj reiktų laikyti Joną Jonilą-Žilių, kuris daug anksčiau negu visos teorijos ir obalsiai, nes jau 1892 m. rašo savo „Dainų pynes — piešinėlį iš kaimiečių gyvenimo“, pasirinkęs, kaip pats sako, „tokią nepaprastą minčių išreiškimo formą ir tokį keistą stilių“ [1]), būtent, liaudies dainų stilių.

[1]) Lietuvoje, 33, 34 p.
[2]) Vaivorykštė, 1913 m., 168 p.
[3]) Jonas Jonila. Veikalai, I pluoštas, 87 p.

Jono Žiliaus pastanga suliteratūrinti liaudies dainų formą ir panaudoti ją fragmentiškai epinio pobūdžio konstrukcijai yra tikrai įsidėmėtina, bet ilgiau tuo tarpu ties ja nesustosime.

Bet tikri, jei taip galima pasakyti, programiniai liaudies dainų sekimo poetai — tai Liudas Gira ir Vincas Krėvė. Jų sukurta liaudies dainų forma ir stilius vietomis pasiekia aukščiausio artizmo ir kartu ... tobūlos kopijos vertingumo. Toliau šia kryptimi eiti nebėra prasmės. Belieka vaisingas ir tolimas kelias, per tautosaką į tautos dvasios gelmes, ieškoti tų lietuviškos sielos ypatybių, iš kurių kūrėsi ir tebesikuria tautiniai visos mūsų kultūros pažymiai. Toliausia tuo keliu bene bus nuėjęs Vincas Krėvė.

IDĖJINIAI VINCO KRĖVĖS KŪRYBOS PRADAI

20 metų literatūros darbo sukaktį minint 1926 m.

Santykiavimas meno kūrybos su gyvenimu ir su išoriniu pasauliu apskritai, yra ne tiktai teoretinės estetikos ginčų medžiaga, bet ir reali meno pasiskaidymo srovėmis ir kryptimis priežastis. Aišku, kad senoviškoji „tikrovės pamėgdžiojimo" ir naujoviškoji „tikrovės paneigimo" pažiūra praktikoje priveda prie labai skirtingų kūrybos išdavų. Tačiau iš šito pagrindo išaugęs skirtingumas gali kartais pasireikšti tiktai menininko naudojamose priemonėse, visai nepalietęs meno esmės — jo sielos. Bet esama dar ir kitokių veiksnių, kurie visą menininko pasaulėvaizdį iškelia tam tikron idėjinėn plotmėn, kurie suderina jo pergyvenimus unisoniniais ar harmoniniais sąskambiais, kurie, pagaliau, determinuoja jo tematiką ir stilių ir visą kūrybą apgaubia tik jam vienam skirta atošvaista.

Šituos pradus aš vadinu idėjiniais pradais. Jie yra tiek bendri, kad apima kiekvieną indi-

vidualinę kūrybą, ir tiek turiningi, kad kiekvienas individas gali pasireikšti jais su visomis savo individualinėmis savybėmis. Tokiais pradais čia bus laikomi: 1) Dvasia - dievybė, kaipo visa ko „iš anapus" simbolis. 2) Pasaulis, kaipo erdvės ir laiko arba mūsų optinių ir akustinių patyrimų suma ir, pagaliau, 3) Žmogus, kaipo sąmoningas daugybės psichinių pergyvenimų subjektas.

Iš visų mūsų rašytojų Vinco Krėvės kūryba šiandien, be abejo, yra plačiausiai pasireiškusi kaip tematikos, taip žanrų ir nuotaikos atžvilgiu. Dėl to ir nenuostabu, kad daugelis, ypač iš plačiosios visuomenės, norėtų dėl aiškumo rasti, geriau sakant, pritaikinti vieną ar kitą jau seniau žinomą formulę, kuri tarsi magiška šviesa nušviestų visą painų kūrėjo minties labirintą. Klasikas, romantikas, natūralistas ar simbolistas? — lyrikas, dramaturgas ar epikas-beletristas? .. Bet tai iliūzija. Formulė negyva ir ribota, o kūryba — pati gyvybė — viena, vieninga ir vientisa. Pagaliau, mūsų amžius reiškiasi tokia daugybe formų, kad senos formulės vargu ar gali apimti, tegu ir atskirus jo reiškinius. Dėl to ir Vinco Krėvės kūrybą, manau, tiksliausia būsiant apibendrinti tik anų trijų idėjinių pradų šviesoj.

I

Vienas prašmatniausių šių dienų prancūzų poetų, Max Jacob, konvertitas ir mistikas, paklaustas, ar tikėjimą jis laiko būtinai reikalingu kūrybai, atsakė: mes turime draugų pagonų, kurių veikalai kalba už mane... Kodėl ne? Materijalistine pasaulėžvalga juk remias visas natūralizmas ir šiaip jau „pagonų" menininkų tarpe rasime ne maža. Tokių pagonų, kurie ne tik netiki, bet ir nenujaučia nei anapus regimybės jokios paslapties, nei savo dūšioj jokios mistinės nuojautos. Pagonų, kurie mitologiją sužmogino, o mitui apiplėšė jo titanišką didybę. Prityrimo ir pastabumo patiektoji medžiaga, estetinės nuovokos, skonio ir išminties sudorota, kuria grožio šventovę, kurioj šviesu, skambu ir aišku, o kurios altoriuje stovi ž m o g u s.

Bet atvejų atvejais menininko dūšioj prasiveria antrasis regėjimas „į anapus", kur, pasak Adomo Mickevičiaus, tikėjimas ir jausmas daugiau mum sako, negu išminčiui stiklu apšarvuotoji akis. Dvasios - dievybės spinduly dvilinkuojasi pasaulis ir kiekvienas daiktas šešėliu driekias į bekraštines erdves, į mėlynus tolius, į juodąsias naktis. Dvasia - dievybė kalba į poeto širdį, ir jis girdi jos žodį visam pasauly, o jokie žmogaus žygiai nepasprunka iš jo budrios akies.

Vinco Krėvės kūryboj Dvasios pradas apsireiškia mum šimteriopais pavidalais. Pati ku-

riamoji poeto galia gema ir stiprėja tiktai anos akivaizdoj, tik su ana besigrumčiodama, tik iš prometeiško prieš aną maišto, kada poetas

„gotów stanąć z wieczystą potęgą
twarz w twarz i zmierzyć się oko w oko,
i nad niezmienną przeznaczen księgą
zablysnąć wlasnej samowoli runem,
zmącić wszechświatów ciszę głęboką,
za grzmotem ciskać grzmot, piorun za pio-
[runem".
(Raštai, I, 130).

Ir visas tas jaunuoliškas „Rex'as" yra šios minties iliustracija.

Net realistiniuose gyvenimo vaizdeliuose „Šiaudinėj pastogėj" „Dievo dvasia sklenda ant vandenų", kaip prieš pirmąją kūrybos dieną. Toji dvasia priverčia Marcelę atlyginti žydeliui skriaudą už pavogtas silkes, ji kankina Dvainio neramią sąžinę, ne kas kitas, kaip ji nesuprantamu būdu sugraudina žiauruolį Petruką dėl užmušto paršėko...

Bet štai jos veikimas apsireiškia vis plačiau ir plačiau. Mažam Antanukui bobutė praveria visą tamsų šiurpių paslapčių pasaulį — ir jau per visą gyvenimą jam šmėkšos dvasios ir duosis jaučiamas kiekvieno augalėlio skausmas. Nes juk ir pati bobulė šventai tiki, kad „sopa, anūkėli, visiems sopa. Ir medeliams, kai juos kerta, ir žolelėms, kai jas piauna, ir gėlelėms,

kai jas skina, — aiškina senelė ir giliai atsidūsta. — Tik jie neturi balselio, negali pasiskųsti". (Raštai, III. 26). Dar aiškiau Dvasios veidą gamtoje regi senis „bedievis" Vainorus ir skerdžius Lapinas, kuris ir pats suaugęs su gamta pačios gyvybės šaknimis. Paslaptingas ryšys tarp senio Lapino ir Grainio liepos amžinai sumegztas jaunystės džiaugsmais, ilgu gyvenimu ir bendra mirtimi. Neatmeldžiamu atsiteisimo dėsniu skamba Dvasios balsas „Gilšėje" ir žiauriai baudžia nenorinčius tam dėsniui nusilenkti. O misterijos „Likimo keliais" simboliai ir alegorijos supina abu pasauliu vienon fantastinėn visumon, kurioj dvasios persvara „anapusinei" plotmei duoda daugiau realybės, negu jos turi regimi šios žemės pavidalai.

Ir štai šiame dviejų plotmių persisvėrime, vis labiau pasireiškiančioj Dvasios dievybės galioj, didėja ir dvasinė žmogaus esmė. Šiaudinės pastogės skurdūs žmogeliai, kurie jaučia tik Dievo baimę savo širdy, Jo gi pačio nė suvokti neįstengia, tampa išmintingais Vainorais ir Lapinais, kai įžvelgia pro gamtos pavidalus į antrąją aukštesnę tikrovės plotmę. Tokiam žmogui per ankšta mūsų realaus gyvenimo ribose, ir jį mum Krėvė mielai rodo tolimoj senovės perspektyvoj, kur jis tampa arba dievų valios skelbėjas, arba prieš juos maištaujantis laisvūnas. Ir čia kuriasi šiurpios Šarūno ir Skirgailos tragedijos. Jeigu Šarūno autokratiška dvasia gru-

miasi dar daugiau su žmoniškomis žemės galybėmis, tai Skirgailos širdį graužia pirm visa ko antgamtiško pobūdžio kova.

Paminėkime dar čia tebetęsiamą didelį kūrinį „Dangaus ir žemės Sūnų“ ir mum bus aišku, kad Dvasios-dievybės pradas maitina visą Vinco Krėvės kūrybą.

II

Išorinis daiktų pasaulis, mūsų paprastai vadinamas gamtos vardu, tiekdamas menininkui kūrybinės medžiagos, kaupiasi į tam tikras optines ir akustines formas: spalvoti, vientisi pločiai, ar kontūrinės linijos, vientisa, besivyniojanti melodija, ar perijodais suskirstyta sudėtinė visuma sukurs mūsų apercepcijoj visai skirtingus erdvės ir laiko reiškinių santykiavimus. Nėra reikalo čia toliau sekti garsia H. Wölfflino „Grundbegriffų“ teorija įrodymui, kad vienu ir kitu atveju kūryba reikšis taip pat ir skirtingu stilium ir bus apgaubta kitokios nuotaikos. Poezija, tiesa, tai ne plastika ir ne muzika, bet ji ir plastika ir muzika kartu ta prasme, kad ir erdvės optiniai elementai ir laiko akustiniai elementai joje vaidina lygiai svarbų vaidmenį. Poetas gali duoti ir tapybinio vaizdingumo ir muzikalinio skambumo bei nuotaikingumo — ir tai skirtingų optinių ir akustinių elementų derinimo būdu.

Gamta, kaip optinių ir akustinių patyrimų suma, Vinco Krėvės kūryboje tampa vienu iš pagrindinių jos pradų. Jaunystės kūrinių rinkinys, pavadintas „Sutemose“, rodo, kad poeto pergyvenime daiktingumas - linijos ir kontūrai tirpsta erdvėj, maišosi ir laistosi neapčiuopiamais perėjimais ir vingiuotais įlinkimais, siekdamies tarpusavy ir pripildydami vientisą, bekraštinę erdvę. Migloti toliai, sutemos ir mėnesienos kelia lūkesį ir pasiilgimą, kuris laiką pripildo vienodos monotoniškos ir melancholiškos melodijos. Būtų galima ir neminėti šitų jaunatvės romantikos reiškinių, jeigu tolimesnis gamtos prado vaidmuo nerodytų reikšmingos pažangos. Optinis pasaulio vaizdas vis labiau ima nykti iš V. Krėvės kūrybos. Niekur nerasime piešiamų saulėtekių, nei saulėleidžių, nei mėnesienos spindulių žaismo. Niekur nei margos žiedais lankos, nei turtingo dažais peizažo. O vis dėlto jauti aplinkui kvėpuojančią gamtą — ir dar daugiau: jauti, kad tarp tavo sielos ir gamtos gyvenimo yra paslaptingas ryšys, jauti, kad gamtos nuotaika pagrindžia, arba bent papildo kūrinio gyvenimišką nuotaiką. Ir iš tiesų sunku kur kitur mūsų literatūroje rasti tokį glaudų paralelizmą tarp pasaulio ir žmogaus, kaip V. Krėvės kūryboje. „Skerdžius“, „Galvažudys“, „Vargingas gyvenimas“, „Bedievis“, „Antanuko rytas“ ir kiti gamtos fone gauna naujos nuotaikos ir prasmės.

Iš visų gamtos elementų V. Krėvė ypatingai yra pamėgęs mišką. Bet tapybinio optinio vaizdo nė čia mes nerandame. Paanalizavę tačiau, pastebėsime, kad miško, ar šiaip gamtos nuotaiką Krėvė sukuria optinius įspūdžius pakeisdamas akustiniais. „Įeinu, būdavo, ir net kūnas pagaugais nueina: ir ramu ir gūdu, lyg kokiame užburtame rūme. Medžiai, būdavo, stovi tylūs, lyg daugel metų seneliai, ir nė vienas lapas nesukužda, nesuskamba. Ir girdi, kaip nuo šakos ant šakelės paukštutis šokinėja, kaip pilka voverėlė lipinėja... Toli kur dar šilas suūžėjo, sušlamėjo... Arčiau, arčiau... Štai lapai sukrutėjo, suskambėjo — nušvokštė giria toliau... ir vėl tylus ir ramus šilas..." (Raštai, II. 11). Arba vėl: „Mėnesiena. Kieme šalta, žverbla ir tylu. Tik tvora kai kada sutraška nuo šalčio, tai šuva kieme suamsi kartą kitą ir vėl nutyla, tai sniegas sugurgžda einančiam po kojų. Ar šuva suloja, ar tvora suterškina, ar sniegas sugurgžda — kiekvienas balsas toli nuskamba įšąlusioje tylumoje" (Ibid. 109). Palyginkime čia Maironio žiemos mėnesieną iš „Jaunosios Lietuvos" ir bus aišku optinių nuo akustinių įspūdžių skirtumas. Arba vėl antai „Bedievio" pasaulio garsai!

Ir štai man siūlosi vienas spėjimas: optinių erdvės elementų paneigimas lenkia V. Krėvę vietoj pasakojamosios - aprašomosios formos vartoti dijaloginę - dramatinę, kurioj jis lengvai moka sugauti ir garsinius gamtos įspūdžius ir

psichinį laiko pergyvenimą. Šitą spėjimą daryti gundo mane „Šarūnas“. Štai prologas „Naktigonė“. Skaitai jį, ir jauti aplink nakties glūdnumą, ir girdi jos spengiančią tylą — ir visas pavirsti į klausą. Ir kiekvienas balsas tave šiurpuliu nuveria. Garsinis muzikalinis vaizdavimas ir išsireiškimo būdas nuo išorinio pasaulio stumia poetą į vidaus pergyvenimus — į lyrizmą. „Šarūne“ lyrinės dainos naudojamos nepaprastai apsčiai. Bet šitai muzikališkas akustiškas išorinio pasaulio priėmimas ir vidaus lyrizmas sukuria nuostabaus grožio simfoniją — tai „Šarūno“ antrosios dalies antrasis vaizdas: vasarą—miške — prie ežero. Giedri jaunimo pastoralė ir scherzo skamba linksmais dainų aidais. Bet antai pasirodo Šarūnas ir *crescendo* einą jo dijalogai su Vovere, Geloviniu, pagaliau, su Rainiu priveda prie didingo *maestoso finale,* kur nuostabus suderinimas tolimo jaunimo dainų akompanijamento, audros garsų, Rainio posmų ir Šarūno jausmų siutimo sukuria be galo įspūdingą akustikos lyrinį ansamblį.

Muzikalinis lyrizmas glūdi ir „Dainavos šalies padavimų“ gamtos pergyvenimo pagrinde, pasireiškiąs akustiniais įspūdžiais ir psichinio ritmo rutuliojimu.

Žodžiu, jeigu teisinga yra, kad mūsų laikų poezija eina po muzikos ženklu, tai Vinco Krėvės kūryba tai tikrai patvirtina.

III

Tačiau skaidriausias literatūros meno kūrybos spindulys visados esti nukreiptas į žmogų. Tiktai žmogaus sąvokoje ir jo būties kelių nušvietime galutinai aiškėja idėjinė kūrybos prasmė. Auksčiau buvo nurodyta, kad V. Krėvės žmogus veikia Dvasios-dievybės gaubiamas, daugiau ar mažiau į anapus regimybės įžvelgdamas, daugiau ar mažiau klusnus ar maištingas.

Tačiau pats žmogus, kaip daugybės pergyvenimų reiškėjas, dėl to nesiliauna buvęs turtingas psichologo menininko kūrėjo padaras. Psichologinė literatūros kūrinių pusė tiek auga ir turtėja, kiek auga ir komplikuojasi paties žmogaus sąvoka — ir kiek pats poetas neatsilieka nuo šitos evoliucijos eigos. Dekarto žmogaus normai su jo *„clara et distincta cognitio"* buvo lemta tapti klasicizmo literatūros pagrindu. Bet tai buvo abstrakcija ir romantizmas sudavė jai mirtiną smūgį. Ir štai žmogaus sąvoka ima komplikuotis, atsirandant vis daugiau tamsių sielos užkampių ir ištiso dar paslaptingesnio pasąmonės skritulio, — kol, pagaliau, Marcel Proust ir literatams pastato lemiamą klausimą: ar pati žmogaus asmenybė taip pat nėra fikcija, o tai, ką mes ja vadiname, ar nėra tai tik nesiliaunanti jautimų tekmė be jokio pastovaus substrato? (René Lalou. Défense de l'homme).

Šiaip ar taip, psichologinė problema šių dienų literatūroj yra išbujojusi labai plačiai ir keliama jau kiton plotmėn: iš psichologinių analizių —

atitinkamai psichologinių „tipų" kūrimo — į mūsų pačių psichinį reagavimą išoriniam pasauliui.

V. Krėvė pirmasis mūsų literatūroje psichologinę kūrybą pradėjo platesniu mastu. Krėvė-Mickevičius čia pasekė Adomo Mickevičiaus žodžiais: turėk širdį ir žiūrėk į širdį. Žmogaus širdies kalba Krėvės kūryboje pasiekia didelės galybės, nes jis pamėgo didelių sielų skausmo kelius, kur pasiryžimo, kerštо, žiaurumo ir atkaklumo žygiai kryžiuojasi su meilės, garbės, kilnumo ir žmoniškos didybės tikslais. „Dainavos šalies padavimai", „Šarūnas" ir „Skirgaila" — didingi žmogaus sielos paminklai.

V. Krėvės sukurtuose psichologiniuose charakteriuose akysna puola vienas bruožas: jų pajėgos kyla iš dvilypumo, iš abejojimų — iš tos pačios versmės, kuri menkiem yra silpnybės priežastis. Šarūno dvilypumas reikalauja sau kai kuria prasme net kaip ir objektyvacijos, o gal psichinio vieningumo ryšio dainiaus Rainio asmeny. Skirgailos dvilypumas graužia jo širdį, bet jis nuo savo kelio nesitraukia. Abudu prieina prie tragiškos katastrofos — ir kokia bedugnė skiria juos nuo metodologinio Dekarto žmogaus abejojimo ir jo psichinės struktūros mechanizmo! Bet tai nėra taip pat nė natūralistinis žmogus ir observacijos patiektų psichofizijologinių funkcijų gyvis. Ne! Palaimintas ar pasmerktas, jisai vistiek nešioja krūtinėj Dvasios-dievybės dvelkimą.

TENDENCINĖS LITERATŪROS KOLEKTYVAS

1930 m. pradžioj jaunų, vos pradedančių rašytojų, daugiausia studentų, būrelis, pasikrikštinęs „aktyvistų kolektyvu" ėmė leisti literatūros „gazietą" „Trečias Frontas". Iš pirmojo tos gazietos įžanginio straipsnelio ir iš viso pirmojo jos numerio „aktivistų" veidas, kaip dera fronte, mum dar nebuvo paaiškėjęe. Sužinojom vien, kad jie rengiasi kovoti prieš du literatūriniu priešu: „pirmasis — visa romantika, visa klasika, visa reakcija, visa senovė", o „antrasis — futurizmas, susenęs jaunumas — Keturi Vėjai". Kad „Trečias Frontas" paskelbė savo priešu romantiką ir klasiką, dalykas savaime suprantamas, nes juk kuri pažangi šių dienų literatūros grupė iškenčia nepaspyrėjus tą „atgyvenusią" klasiką ir romantiką! Kai ką tegalėjo nustebinti karo paskelbimas futurizmui ir „Keturiem Vėjam". Iš tiesų, „Trečiojo Fronto" stilius, literatūrinė maniera ir technika yra labai gimininga „Keturiem Vėjam". Ir karas čia kilo ne tiek dėl literatūrinės formos ir priemonių, kiek dėl ideologijos, kuri, kaip pamatysime vėliau, viena

tik ir teparodo „Trečiojo Fronto“ dalyvių tikrąjį literatūrinį ir visuomeninį veidą. „Keturi Vėjai“ be to, pasirodė aptingę, pasenę, „tupį ant savo uodegos“, o aktivistų obalsis — veikti, daryti, griauti ir kurti! Kaip kurti, jie sau galvos, bent pradžioje, ilgai nekvaršina. Pasitenkina riebiu šriftu paskelbę štai ką: „Plačiai egzistavusius meno kriterijus mes ramiai paliekame jų ligšioliams savininkams. Patys — jokiomis poetinėms priemonėmis varžytis nemanome. Mūsų kriterijus, mūsų estetika, mūsų siekimai, mūsų taktika — sveikas, gyvas, jaunas kovojantis lietuviškas bernas, kuris pūslėtomis rankomis, barbariška, bet gražia, maištingai galinga siela, pilnas sveikos gyvybės, darbo energijos, tikro žmoniškumo meilės ir kolektyvo jausmų — eina apsimovęs savo darbo klumpėmis užkariauti savosios žemės teisės ir laisvės“. Nepaisant viso sugestyvaus patoso, kuriuo apsparnuota ši tirada ir nepaisant kategoriško „aktivistų“ pareiškimo, kad „tokių bernų tūkstančiai šiandie rausia dirvonus ir miestuose dėlioja plytą prie plytos“, drąsiai galima tvirtinti, kad tokio berno - kriterijaus Lietuvoj visai nėra. Tokis bernas — tai paties „Trečiojo Fronto“ sukurta metafora, arba tiesiok nulipdyta maskė, kuria apsimovus galima padaryti tam tikro efekto, pasislėpti, arba prašmugeliuoti į tikrųjų bernų tarpą jiem visai svetimą prekę. Dėl to tad „aktivistų kolektyvas“ ne juokais supyko, nors pabandė juokais paleisti,

gavę visai teisingą A. Rimydžio lietuviško berno charakteristiką: „Sunku dabar rasti tokį kraštą, kur bernas (analoginis mūsų bernui) būtų taip atkakliai nusistatęs prieš kultūrą ir civilizaciją. Mūsų bernas dargi laukiniškai pasileidęs, daužo akmenimis traukinių langus". (5 nr., 46 p.). Sutinkame su A. Rimydžiu, kad „Trečio Fronto" aktivistų taktikoj, polemikos tone ir jų literatūriniame „neo-realizme" esama daug šitokio berniškumo, bet negalime sutikti, kad jie, kaip sako A. Rimydis, atėję į miestą, neina į kaimą. Į kaimą jie eina, tik klausimas, kokį vaidmenį jie suvaidins Lietuvos kaimo ir iš viso darbo žmonių gyvenime. Turime dar pripažinti, kad šalia barbariško berno mušeikos, kurio „žmoniškumo meilė ir kolektyvo jausmai" pasireiškia atlaiduose pakaušių skaldymu, yra Lietuvoj dar keleriopos kultivuojamo berno atmainos: pavasarininkai, juozapiečiai, jaunalietuviai, „Jaunimo" ir „Kultūros" būrelių šviečiamieji, bolševikuojantieji ir t. t. Vienų jų berniški instinktai pažaboti daugiau, kitų mažiau. Jeigu vieną iš jų mūsų aktivistai išidealizavę padarė savo kūrybinio kelio gaire, tai reikėjo aiškiai pasakyti, kurį. Tada mes žinotume, kad jų kriterijus, estetika, siekimai ir taktika pagrįsta aiškia ideologija, o ne dviprasmišku kalambūru.

Tas „barbariškas, gražus, lietuviškas bernas" — tai tik efektingas įėjusio į sceną aktoriaus gestas, kitais atvejais daugiau ar mažiau nau-

dinga emblema, kurios nepakankamumą aktivistai puikiai jaučia ir dėl to kaikuriuos savo programos punktus ima nusakinėti visa eile teoretiškų kritiškų straipsnių. Žinoma, ne visus: kaiką nutyli, kaiko net užsikeikdami išsigina, kas tačiau visai aiškiai išskaitoma „tarp eilučių" ir matoma visame jų veikimo pobūdy.

Visų pirma „Trečiojo Fronto" aktivistai gana aiškiai pasisakė dėl savo kūrybos stiliaus ir literatūrinės krypties. Ji esanti neo-realizmas, arba sintezis iš ekspresijonizmo, futurizmo ir realizmo. Senąjį romantikų idealizmą turįs pakeisti entuzijazmas — realizmo idealizmas. Daug rastume aktivistų „gazietos" straipsniuose gražių sugestyvių to naujo realizmo apibūdinimų. Ir mes prieš juos absoliučiai nieko neturime. Teorijoj kiekviena kryptis esti įtikinamai pagrįsta ir pateisinta. Dėl to mum čia ne tiek svarbu teorija, kiek pati kūrybinė praktika: kaip konkrečiai atrodo „Trečiojo Fronto" neo-realizmas ir jo literatūra?

Kiekviena konkrečiai paimta literatūros kryptis, arba jos stiliaus atošvaista esti sutapusi su tam tikra pasaulėžiūra ir jos realizavimo būdais. „Trečiojo Fronto" pasaulėžiūros vyriausias bruožas — visuomeniškumas. Visuomenė — visų kultūrinių vertybių pagrindas ir augintoja. Tad ir literatūra tiek teturinti prasmės, kiek ji yra visuomeniška, vadinas, kiek joje atsispindi

visuomenės interesai ir kiek ji tuos interesus ugdo, auklėja, stumia pirmyn. Ypatingai pabrėžiamas tas ugdomasis momentas. Dėl to trečiafrontininkai ir pasivadino aktivistais, ir tai progresyviais aktivistais. Literatūriniu atžvilgiu čia pabrėžiama žodžio, posakio, vaizdo dinaminė galia, sugestyvus veikimas į žmogaus valią ir masinei auditorijai pritaikomumas. Visuomeniniu gi atžvilgiu pabrėžiamas nesitenkinimas dabartine socijaline būtim - santvarka ir naujų visuomeninių idealų ieškojimas bei jų gyvendinimas. Kokius tad visuomeninius idealus skelbia „Trečiojo Fronto" aktivistai, kokiomis priemonėmis nori juos įgyvendinti ir kaip tam įgyvendinimui panaudojamas literatūros menas?

Deja, dėl visuomeninių idealų „Trečias Frontas" nemėgsta aiškiai pasisakyti, bevelydamas dangstytis „lietuviško berno" metafora ir pasilikti bendriausių posakių rūkuose. „Dabartinės mūsų šalies gyvenimo sąlygos, rašo aktivistų ideologas J. Radžvilas, yra tokios, jog visa lietuvių progresyvioji visuomenė, nežiūrint ją sudarančių socijalinių elementų kai kurių priešingumų, siekia maždaug vieno aiškaus tikslo. Čia nėra reikalo kiek plačiau aiškinti ar detalizuoti šį tikslą: jis ir taip visiems gerai žinomas. Pridurtina nebent tik tai, kad mes į tą tikslą žiūrim ne per siaurai politinę, bet per plačiai visuomeninę ir kultūrinę prizmę" (2 nr., 21 p.). Visuo-

menės santvarkos problemos šiandien yra taip opios, aštrios ir painios, kad tiem, kurių viso literatūrinio veikimo pagrindan padėtas visuomeniškumas, tenkintis posakiais, esą „progresyvioji visuomenė siekia m a ž d a u g vieno tikslo", jokiu būdu neleistina. „Trečias Frontas", koneveikdamas visą ligšiolinę literatūrą ir estetiką (nors rasdamas ir joje socijalinę bazę), primygtinai stengiasi ginčus ir kovą nukelti iš literatūros meno į visuomenės plotus. Tad reikėtų aiškiau pasisakyti, dėl kokių idealų ta kova vedama. Jam to nedarant, mes turime teisę patys padaryti išvadų iš bendros „Trečiojo Fronto" tendencijos ir jo vienur kitur paskelbtų premisų.

Tendencija — aktivistų literatūros teorijoj reikšmingas, bet anaiptol ne neigiamos prasmės terminas. Ties juo pravartu mum kiek ilgėliau stabtelėti. Jau iš kategoriškai užakcentuoto visuomeniško literatūros pobūdžio galėjome numanyti, kad „Trečiame Fronte" mes turėsime reikalo su labai siaura, ekskliuzivistine kryptimi, be atodairos paneigiančia visa, kas ne su ja, ir taip pat be atodairos norinčia realizuoti savo visuomeninę programą. Nes juo siauresnė kryptis, ar pažiūra, juo ji netolerantiškesnė ir fanatiškesnė, juo ji ir tendencingesnė. Ištiesų, „Trečio Fronto" aktivistų pažiūra yra per siaura jau vien dėlto, kad ji, neleistinai siaurindama dvasinių žmogaus interesų kiekį, nususina ir žaloja pačią žmogaus prigimtį. Žmogus, nors jis ir būtų

paprastas kaimo klumpius, niekados nesitenkins vien socijaline ekonomine gyvenimo puse, duonos ir kovos dėl būvio reikalais. Ar proletarijato teoretikai to nori, ar ne, jis dažnai pajunta reikalą pasigėrėti ir žvaigždėtu dangum, ir žieduota lanka, ir lakštingalos daina, — jis pajunta reikalą ir pasvajoti ir net mistiškų, nerealių pasviečių pasiilgti. Jau Lazdyno Pelėdos idealisto klumpiadirbio senelio Juozo ir jo praktikės pačios dialogas gyvenimiškai griauna vienpusišką kraštutinę meno socijologų filosofiją:

— Besibiauriji, tėvai; kas tau už tai užmokės? Įmaus į purvyną, tai ir po gražumo! Būtumei verčiau kuriam indui šulus sutaisęs: ir sau ir žmonėms bent naudos būtų, o čia...

— Ar išmano kiaulė pipirus, ne jai ir renkami. Tiek teišmanai, kiek iš dubens į dantis, arba kad tau kas atkišęs skatikus pabarškintų. Eik tu, eik! Naktį gimusi esi!..

Tiesa, trečiafrontininkai „skatikus" ir honorarus mėgsta prikaišioti „estetam", kurių „grožio jausmai" teprabylą po gerų pietų. Mes galėtume dar ilgokai pasiginčyti, kas dėl savo meno daugiau kentė: ar estetai ir mistikai, kaip, pav., Čiurlionis, kuris negudriai „Trečiame Fronte" išniekintas, redakcijai pritariant, ar, sakysime, kai kurie to paties „Trečio Fronto" „proletarai", apsčiai naudoją buržuazinės kultūros smagurius, ar Sovietuos subsidijuojami komunistinės santvarkos dainiai, ar dar „Trečio

Fronto“ maloniai paglostytas realistas visuomenininkas Zola? Ir katrų menas utilitariškesnis?

Taigi, grįždami prie temos, mes pripažįstame literatūroje be siaurai socijologinių, visą eilę grynai estetinių ir grynai individualinių motyvų bei temų, kurios visuomet bus aktualios ir reikalaujamos pilnutinės žmogaus prigimties. Jųjų „atgyvenimas“ ir „pasenimas“ tegalimas svarstyti tik poetinio stiliaus evoliucijos šviesoj, o ne visuomeninių ideologijų, kadangi tie motyvai visose ideologijose naudojami maždaug vienodai, nebent sąmoningai būtų suvisuomeninti, vadinasi, suproletarinti arba suburžuinti.

Žinoma, bergždžia pastanga būtų neigti visumeninių veiksnių įtaka menui ir socijalinė jo reikšmė, bet taip pat ir primygtinas to įrodinėjimas šiandien, mum atrodo, yra laužimasis į atviras duris. Mes nesutinkame tiktai su kraštutinumu. Mes manome, kad ir literatūros mene teisėtai gali turėti vietos tokis patikimas ir pasigėrėjimas, kokį kelia mumyse grynasis, nesuinteresuotasis grožis: liaudies daina, gamta, melodija, akordiniai sąskambiai ir t. t. Mes nesutinkame, kad žmogaus prigimtis būtų iškreipiama ir ubaginama. Dėl to mum kartu liūdna ir keista, kai jauniausia „Trečio Fronto“ prozelytė „atsivertėlė“ nevykusiai ima slebizuoti aktivistų katekizmą: „Visos kalbos apie tai, kad menas tik grožis, jog jis nepriklausomas, niekam netarnauja, ir kad jo uždavinys tik žmonių

jausmus daryti kilnesnius — yra tušti žodžiai, o dažnai ir sąmoningas melas". (5 nr., 6 p.). Kas tos „visos kalbos"?...

Taip susiaurinę literatūros sąvoką ir reikšmę — laikydami ją tik visuomenės, tiksliau sakant, proletarijato sąmoninimo veiksniu ir agitacijos įrankiu, mūsų aktivistai yra priversti gaminti daugiausia agitacinę, tendencinę literatūrą. Juk ar ne šitai reiškia tos pačios „atsivertėlės" tolimesnis trečiafrontiško tikėjimo išpažinimas, berods, perėjęs per „koletyvo" redakciją: „nuo šio laiko sąmoningai stoju prieš darbo klasės išnaudotojus ir savo darbą stengsiuos sujungti su išnaudojamųjų masių veikimu, kad mano ateities poezija būtų jų kovos įrankiu ir reikštų jų norus ir kovos tikslus". (Ibid.). Komentarų nereikia. Patys mūsų aktivistai vis dėlto, matyti, nusijaučia, kad čia, būtent, glūdi jų literatūros minkštoji vieta, ir dėl to stengiasi ją užmaskuoti gana sofistiška teorija apie tendenciją. 4-me gazietos nr-y skaitome ilgą J. Radžvilo straipsnį apie „Tendenciją ir literatūrą". Autorius, užsėdęs ant socijologinio arkliuko, apsiginklavęs Macos argumentais, nori įrodyti, kad tendencija literatūroj buvo visur ir visada ir kad kitaip ir būti negali. Tačiau ir pats Radžvilas pripažįsta, kad esti įvairių tendencijų laipsnių ir rūšių ir įvairių būdų jas meno veikale išvesti. J. Radžvilas, sekdamas J. Macos literatūros aptarimu, jas vertina ir interpretuoja vien tik kaipo tam tikras

socijologines funkcijas — „materijalinių ir ekonominių jėgų dijalektiką“. Nesiginčysime, kad Macos teorija gali būti visai patogi literatūros ideologijom ir tendencijom iškelti visuomenišku atžvilgiu ir kad ji gali nušviesti tarpusavinio literatūros ir visuomenės klasių santykiavimo evoliuciją. Tačiau mes niekaip negalime sutikti, kad ta teorija galėtų apimti *visus* literatūros meno faktus ir funkcijas ir kad ji galėtų pateisinti *visokeriopai* pravestą tendenciją. Mene, be visuomeninio, visuomet buvo ir bus dar grynai individualinis ir estetinis atžvilgis, nepriklausąs jokių socijologinių, klasinių veiksnių. J. Radžvilas nieko nekalba apie tendenciją, kaip grynai estetinę funkciją, apie jos konstruktyvinę rolę, apie jos santykį su kūrinio medžiaga, siužetu, motyvais, apie jos psichologinį vaidmenį kūrinį išgyvenant ir priimant ir t. t. O mum, sprendžiant tendencijos problemą, visa tai yra pirmaeilės svarbos klausimai. J. Radžvilo duoti pavyzdžiai iš Duonelaičio, Maironio, Putino, Binkio, ir Railos maždaug praskleidžia (sutikime, leisdami galioti Macos teorijai, kuri anaiptol neturi mum absoliutės vertės) tų kūrinių ideologijos socijologinę bazę. Bet jų estetinė vertė, meniškumas anaiptol nėra tos bazės pagrįstas. Pagaliau, tų pavyzdžių, neišskiriant nė B. Railos, mes visai nelaikome tendenciniais, bet stačiai idėjiniais. Tendenciją mes randame ne dėl to, kad kūrinys veikia „skaitytojo sąmonę, o ne emocijas,

jausmus", kaip sako J. Radžvilas, bet randame ją, nagrinėdami sudėtinius kūrinio elementus ir nustatydami jame idėjos, tezės rolę. Tendencingais kūriniais mes vadiname tokius, kuriuose idėja, tezė iš vienos pusės drumsčia autoriaus menininkui privalomą blaivumą ir objektyvumą, iš kitos pusės ardo kūrinio menišką konstrukciją, daro jį hibridišką, neįtikinamą, gyvenimo ir tikrovės falsifikatą. Tolimesnis šio dalyko nagrinėjimas vestų mus pertoli į bendrosios estetikos ir meno psichologijos sritį ir, pagaliau, vargu ar galėtum čia mes susikalbėti su „Trečio Fronto" aktivistais, kurie „dirbdami" meną ir literatūrą daugelį principinių problemų tyčia à priori paneigia. Dėl to jiem ir lengva pateisinti visokį agitacinį šlamštą, kaip antai Cvirkos „apysaką" 5 „Tr. Fr." n-ry, Kazio Borutos „Medinius stebuklus", J. Šimkaus „Nuvirtus beržam", arba ir daugelį kitų aktivistų kolektyvo „padarytų" „daiktų". Tokios fanatiškos neapykantos, tokio akį veriančio tikrovės iškraipymo (realizme!) reta kur pasitaiko rasti. Ne be reikalo tad rašomi sieksniniai straipsniai tendencijai apginti! Bet ar apgins, mes abejojame. Reikia labai menko literatūrinio išsilavinimo ir labai didelio fanatizmo skaitytojų, kurie tuos pamfletus laikytų grožine literatūra, išskyrus nebent stilistinę kaikurių pusę

II

Pirmame savo gazietos numery mūsų aktivistai su dideliu aplombu apreiškė nemaną nieko griauti. „Griovimo pareigas, girdi, paliekam tiem, kurių iki šiol tai buvo specijalybė. Tegul griauna, kol patys galutinai sugrius. Lietuvai reikia tiek daug statomojo darbo, jog miesčioniškoji ambicija ir neteptų ratų trynimasis jokiu būdu negali įeiti į mūsų etikos akcesuarus". Deja, žodžiai sako vieną, o praktika rodo ką kitą. Skaitydami tolimesnius „Tr. Fr." numerius, kupinus griaunamosios tendencijos, neapykantos ir tulžies, stebimės, kad anksčiau pacituotos frazės buvo tų pačių žmonių parašytos, ir laikome jas tik strategišku gestu.

Jau buvo nurodyta, kaip siaura ir netolerantiška yra literatūrinė „Tr. Fr." kryptis. Tokia pat yra ir visuomeninė jo kryptis. Visai teisėtai nepatenkinti dabartine visuomenės santvarka, mūsų aktivistai skelbia klasių kovą ir stoja miestų ir kaimų proletarijato pusėj. Ilgai vengę šiuo klausimu pasisakyti, mūsų aktivistai, pagaliau, gana aiškiai prabilo „Tr. Fr." 5-me numery. Čia prisipažįstama, kad „lietuviško berno" orientacija buvusi gera tiktai eklektiškam pažangiosios literatūros frontui organizuoti, gi dabar, kai reikia susirūpinti *gilinimu,* „lietuviško berno" pečiai, pasirodo, esą persilpni. Reikia tad ieškoti atramos iš šalies. Plačiausia atrama —

tai kovojantis visų šalių, o ypač Sovietų Rusijos proletarijatas, kur ir buvo anksčiausia realizuota proletarinė literatūra. Į naująjį šios literatūros judėjimą, moko „Tr. Fr." ideologas, „buvo įjungta nemaža agitgrupių (agitacinių grupių) darbuotojų ir darbininkų korespondentų, kur geriausieji darbo klasės elementai griebėsi plunksnos ir patiekė naujo turinio ir naujos formos meno veikalų, tuo lyg pradėdami prolet. literatūroje naują jos ūgio etapą" (5 nr., 31 p.). Galima įsivaizduoti, kokia yra tų „agitgrupių darbuotojų" literatūra! Siekdami to proletarinės literatūros idealo, mūsiškiai ketina stiprinti savo eiles, panaudodami „principiškai griežtą marksistinę kritiką ir draugišką pagalbą". O kitas ideologas pareiškia, kad nuo šiol kovos paaštrinimas pasireikš ne tik polemikos bei frazių griežtumu, bet „prieš kiekvieną buržuazinę idėją bei principą ateity bus pastatytas atitinkamas pažangus proletariškos ideologijos principas". (5 nr., 30 p.). Šituos jau visai aiškius pasisakymus pabaikim tarsi iš agitgrupių proklamacijos nurašytais tokiais posakiais: „Ar poezija ir apskritai menas turi tarnauti tik siauram buržuazijos sluoksniui, reikšti tik jo interesus ir migdyti sąmonę tų, kuriuos per šimtmečius buržuazija ir kapitalistai engia ir išnaudoja? Aš manau, kad gyvenimą turi tvarkyti tie, kurie viską padirba, bet didžiausią savo uždarbio dalį turi atiduoti savo prispaudėjams

ir išnaudotojams“ [1]). Piktai pasijuokė iš autorės tie, kurie jai įkvėpė tuos tuščius žodžius. Gal jie bent būtų paaiškinę, kokią uždarbio dalį atiduoda prispaudėjam ir išnaudotojam Sovietų Rusijos darbininkai „piatiletkom“ ir „dempingam“ realizuoti ir kokiais miražais bei narkotikais juos svaigina agitgrupių literatūra?

Ligi šiol galėjome įsitikinti, kad mūsų „Tr. Fronto“ aktivistai literatūrinę formą naudoja, kaip patogiausią įrankį tam tikrai ideologijai skleisti. Šitas įrankis iš tiesų yra labai patogus. Teoriniai raštai visuomet esti daugiau ar mažiau nuobodūs, bemoksliui žmogui sunkiai suprantami, be to, dėl jų galima ginčytis, juos sukritikuoti, arba bent gerokai apgriauti. Imsi, sakysim, rašyti, kad Lietuvos valstybė nereikalinga, kad turi būti komunistiška tvarka, kad reikia kelti socijalinė revoliucija, kad tautiniai ir visuomeniniai mūsų santvarkos principai tai tik buržuazinės tvarkos pinklės darbo žmonėm smaugti, — ne kiekvieną sveikai mąstantį darbo žmogų įtikinsi, o ko gero, dar ir cenzūra įsikiš. Kas kita lyrikoj šūktelti: „Tegyvuoja penkiuose kontinentuose socijalinė ir kultūrinė revoliucija!“ (5 nr., 22 p.). Arba: „Kada, sakyk tikrai, kada žydės raudonų vėliavų gaisrai? Skambės asfalto aikštės, dūmuose aptemę, pritars joms fabrikai“ (6 p.). Visa tai giedama apie „matrosus“, kurių Lietuvoj maža kas matė nors vieną. Bet „matrosas“ — iškalbingas bolševistinės revoliucijos

simbolis. Už tokius šūksnius lyrikoj nieks nieko nesako, nes „estetai" ir „grynojo grožio riteriai" jau buvo pripratinę poeziją gerbti ir iškovoję jai neliečiamybę.

Taip pat gana patogu „padaryti" atitinkamą apysaką, kur atskiri, atsitiktiniai, arba ir visai pramanyti gyvenimo bruožai būtų suverti (verti, „nanizyvat", motyvus yra mėgiamas sovietų literatūros teoretikų terminas) ant autoriaus sugalvotos vedamosios minties. Turėsime „meno" kūrinį, su kuriuo juk niekas nepolemizuos, ir kuris bus įtikinantis, nes juk tai „pats gyvenimas". Ar ne taip vaizduojama tautos šventė apysakoj „Gyventi taip malonu", kur pilkame fone „koks skurdus gyvenimas"... prikrauta visokių šlykštybių, tema „žiūrėk, kaip buržujai su kunigais baliavoja", o viso to centre mago lazdele autorius praskleidžia stebuklingą vaizdą: konspiratyvinis išnaudojamųjų badaujančių darbininkų susirinkimas, kur skaitomos kurstančios frazės suduoti „lemiamą smūgį buržuazijai", skambinamas Internacijonalas ir prieš akis „tik plaukia dideli galingi teksto žodžiai: Tad kovon iki galo, žus pasaulis skriaudos" (5nr., 14 p.). Ir nekalbėk tai paskaitęs apie tendenciją, nes, vadovaujantis gudria „Tr. Fr." teorija, skirtumas tarp Maironio „Pavasario" ir šito „daikto" esąs tik tas, kad šitie du kūriniai esą išaugę iš skirtingos socijologinės bazės, pasirodę skirtinguose evoliucijos momentuose — ir kad Maironio ir

kitų buržujų tendencija veikianti pasąmonę, o rašytojų proletarų — sąmonę.

Bet pažiūrėkime dar vieno, pasak aktivistų, literatūrinio „daikto" — „Medinių stebuklų". „Dievdirbis" girtuoklis Vincas Dovinė padirba sopulingos Dievo Motinos statulą su tokiu gudriu fokusu, kad iš jos akių ima bėgti ašaros. Karo nuteriotos apylinkės dievobaimingi žmonės įtiki stebuklą, klebonas, žinoma, nedorėlis, jį aprobuoja, ir nauja stebuklinga vieta, plačiai išgarsėjusi, praturtėja iš gausių maldininkų aukų. Bet nelaimė, ar laimė, toje pat parapijoje atsiranda būrys jaunų vyrų, kurie karo metu „perėjo per baisesnį apkasų pragarą, negu klebonas su velniais galėtų išgalvoti". Klausydami baisiųjų klebono pamokslų, šitie „bedieviai sušaudę per baisųjį karą Poną Dievą, dabar abejingai galvas purtė". Kai klebonas, neįstengęs jų pavergti, pavergusi juos respublikos policija, prieš pirmą gegužės padariusi kratą ir klebono įtartuosius išrankiojusi. Vis dėlto tikėjimas žmonėse sumažėjęs, ir stebuklingoji statula jau nedaug pelno teduodavusi. Tuomet dievdirbis Dovinė pakišo klebonui mintį, kad reikia esą antro stebuklo, ir atidengė pirmojo paslaptį. Klebonas didžiai iš to nudžiugęs, ir viskas buvę sutarta. Išgerta ir magaryčios. Tos magaryčios ir bernas Juras visą biznį ir sugadino. Juras, buvęs kalėjime ir tenai ėmęs abejoti dėl „stebuklų", dabar nori įsitikinti statulos galybe, gundydamas ją piktžo-

džiauja ir aplipdo proklamacijomis atlaidų išvakarėse, kuomet Dovinė turėjo užtaisyti antrą stebuklą taip, kad statula būtų pravirkusi rytdieną „klebonišKos“ ašaromis. Iš klebonijos ateina apygirtis Dovinė, nustebęs pamato proklamacijas, nori imtis darbo, bet degtinę palieja, o pats pargriūva ir užmiega. Čia jį radę žmonės įduoda policijai. Dovinę nuteisia trejiem metam už išniekinimą statulos, o mirties bausme už proklamacijas, klebonas gi įsikūręs banką ir ten „daraș stebuklus“.

Tai toki apysakos apmatai. O su kokia nuotaika, pasigardžiavimu ir stilistišku gudrumu jie atausti! Tikrai talentingai. Iš tiesų gaila, kad tuos talentus ėda nelemtos tendencijos vėžys. Panašiu būdu stebuklų temą apdirbinėjama dar apysakoj „Jei versmė išdžiūtų“, o kunigų — kiekviename numery. Ir tokią tai tikrovę atskleidžia neo-realizmo beletristai! Iš kur tik jie ir sugalvoja tokių nesąmonių? Taip, nesąmonės, bet pikantiškos. Bernam patinka, veikia ne pasąmonę, bet tiesiog sąmonę, — ko daugiau ir bereikia! Visi žinome, kaip 1905 metais „surevoliucinti“ kaimo bernai akmenimis svaidė ir šaudė kryžius. Štai dabar tie patys bernai atėjo į literatūrą ir tuos pačius „žygdarbius“ atlikinėja kitokiomis priemonėmis. Anie „reiškėsi“ chuliganizmu ir tiek, o šitie jau „dirba“ literatūrą. Dėl to šitų auklėtiniai jau nebesitenkintų kryžių šaudymu, bet dūmais paverstų ir visą Čiurlio-

nies galerėją, kur tie kryžiai sukrauti, kame byloja „Trečio Fronto“ išniekinta mūsų tautinio genijaus dvasia.

Taip, mūsų agitkomai pasirinko patogiausią agitacijos priemonę. Ir susipratę „balsai iš masės“, atsakydami į „Tr. Fr.“ redakcijos ankietą, negali atsidžiaugti, kaip viskas puikiai sekasi, ir reikalaute reikalauja, „kad kova būtų vedama visu griežtumu“. Vienas, pav., nayviai tiki, kad „Tr. Fr.“ rašytojai, vaizduodami šių dienų gyvenimą (sic!), dažnai rodo skaitytojui, kaip toli prasilenkiama su neginčijamai priklausančiom kiekvienam žmogui teisėm“. Ši literatūra, sako, parodo skaitytojui ir tai, kaip kovoja, kaip turi kovoti nuskriaustieji už savo teisių atgavimą. Aišku, girdi, kad tiesiant kelią į naują, nuostabų gyvenimą, visos reakcijos pozicijos turi būti sumuštos! O kitas, entuzijazmo pagautas, taip dar pranašauja: „Manau, kad „Tr. Fr.“ paleistas šūkis: gyvenk, dirbk, kovok, padarys revoliuciją buvusių bernų krūtinėse ir kad jis po savo vėliava sutrauks skaitlingą kadrą bernų - kovotojų, ir jie jaunom savo rankom iškels raudonai tviskantį žibintą, nuo kurio visiems bus šviesu (o kai kam net ir karšta)“ (5 nr., 23 p.). Kad kam būtų šviesu nuo to raudono žibinto, mes netikime, bet kad daugeliui bus karšta, daugiau negu tikra, nes juk turime ryškų pavyzdį artimuose rytuose, iš kur ir semia visą savo išmintį ir narsą „Tr. Fr.“ vadai. Tai

štai kokius apetitus kelia aktivistų literatūros kolektyvo gazieta. Ar jai, be Internacijonalo ir proletarijato diktatūros, rūpi dar kokie tautinės mūsų kultūros klausimai, mes nežinome. Išniekintas Čiurlionis, išniekinta literatūra, pašiepta valstybė, o nuoširdaus susirūpinimo neparodyta nė vienu klausimu. Net tas pats proletarijato klausimas imamas kažkaip abstraktiškai, taikant į „penkių kontinentų" revoliuciją, o ne į konkrečias Lietuvos gyvenimo aplinkybes.

Viena reikia pripažinti „Tr. Fr." rašytojam — tai tikrai didelį aktivumą ir agitacinio stiliaus aštrumą, dažnai net išeinantį iš kultūriškumo ribų. Nenuostabu tad, kad tokie raštai, ar šiaip ar taip išaugę iš skaudžios visuomeninio gyvenimo žaizdos ir apsčiai pagardinti pikantiškumu, lengvai gali nekritišką skaitytoją patraukti.

„Trečio Fronto" literatūros klausimas tad, kaip matome, yra ne tiek literatūrinės, kiek visuomeninės politinės plotmės klausimas. Mūsų aktivistai paskelbė kovą dėl darbo žmonių būvio vardan internacijonalo, materijalizmo, ir „raudonų vėliavų gaisrų". Visi, kurie mano, kad tie keliai veda ne į visuomeninių konfliktų likvidavimą, ne į darbininkų buities pagerinimą, bet į terorą, despotizmą, žmogaus sumechaninimą, laisvės ir kultūros žlugimą, „Trečio Fronto" tendencinės literatūros kolektyvui nepritars.

1931 m.

GRANITAS

Šį naują literatūros almanachą jo redaktorius taip mum pristato: „Granitas“ atsiremia „Šatrija“, ateitininkų meno draugija. Bet jame dalyvauja keletas ir ne šatrijiečių — „Literatų Sekcijos“ narių, artimų jiem savo estetine kryptimi. Rodos, visi jie, pridurkime, yra ar buvo Lietuvos Universiteto auklėtiniai. Jų sudarytas „Granitas“ esąs „naujo literatinio judėjimo apraiška. Jis liudija, kad šalia triukšmaujančių srovių yra dar kita, ramesnė, bet gal vaisingesnė ir patvaresnė literatūrinė srovė“, kurios čia ir pasireiškią stipresnieji atstovai.

Norėdami suvokti „Granito“ estetinę kryptį, imame skaityti toliau J. Keliuočio įžanginį straipsnį. Štai jo svarbesniosios mintys: „Granitas“ nieko neketinąs pulti, bet netriukšmaudamas, varysiąs pozityvinį kūrybos darbą. „Granito“ kūrėjai, pasirįžę eiti drauge su gyvenimu, alsuoti dabarties ritmu. Jie net stengsiąsis gyvenimui vadovauti ir duoti jam toną. Į tai drąsiną juos didieji katalikybės ir dorovės principai. Iš kitos pusės — ir tai svarbu pabrėžti — „Granito“ rašytojai nemaną būti savo epochos

prietarų vergai. „Jie tolimi nuo tų, kurie vakarų paradoksą ar kalamburą, žaismą poilsio valandoje ar krizio apraišką, neatsargų eksperimentą, ar spekuliantų suktą gestą laiko paskutiniu meno kūrybos žodžiu, kuris pas juos įgyja absoliutiškos prasmės ir pasidaro magiška dievybe". Mielai priimdami šį „Granito" redaktoriaus pareiškimą, mes tik nenorėtume sutikti su jo priesaga, kad esą „tokiais keliais ėjo ir tebeina Rusijos inteligentai". Mum atrodo, kad jau metas būtų liautis krovus ant rusų inteligentijos būtas ir nebūtas nuodėmes, ypač kai turima galvoj meno ir literatūros gyvenimas.

Toliau savo straipsny p. Keliuotis nagrinėja poezijos meno problemą, tikėdamasis, kad tuo jis duos mum suprasti, kokia estetine kryptimi „Granitas" ketina eiti. Deja, tolimesni autoriaus išvedžiojimai yra per daug abstraktūs, bendri, akademiški ir kompromisiniai, kad iš jų galėtume suvokti „Granito" kryptį. Taigi, menas nesąs fotografiška tikrovės kopija, bet kūryba. Materijalinis pasaulis tai esanti tik laisvai menininkui kombinuotina medžiaga. Rizikingą mintį, kad „poetas kurdamas yra laisvas nuo empirinio pasaulio despotizmo", autorius toliau atitaiso samprotavimais apie empiriškos tikrovės reikšmę, rasdamas net estetiniame naturalizme tiesos fragmentą. Ir tolimesni svarstymai apie stilizaciją, apie intelektualinį pradą, idėją, ritmą, plastikos ir muzikos elementus ir pagaliau apie

įkvėpimo sąvokas, — visa tai neišeina iš bendrosios estetikos bei poetikos ribų, — visa tai teisinga, ir per daug teisinga, kad galėtų duoti kokį nors specifinį „Granito" krypties atspalvį. Visi tie dėsniai ir principai yra geri akademinei kritikai, bet jų toli gražu nepakanka kūrybinei inicijatyvai žadinti, arba net jai apibūdinti. Baigdami teoriją, pasibrėžkime dar vieną „Granito" redaktoriaus teigimą: „O kai poetas savo naujų kelių ieškojimo karšty visiškai paneigia konvencijonalumo momentą, esantį intelektualinėj visuomenės kalboj, tai jis tampa visiškai nesuprantamas. Kas absoliutiškai individualu, tas jau nebeprieinama kitiems".

Daugelį tų minčių p. Keliuotis pakartoja ir paskutiniame „Granito" straipsny „Moderninės prancūzų literatūros estetika". Čia autorius nurodo dvi tos estetikos priežastis: originalumo, naujų kelių ieškojimą ir pakitėjusią epochos dvasią, ypač greitą dabarties gyvenimo tempą. Visai teisinga. Tik mum neaišku, ar „Granito" readaktorius tą lemiamą moderniškos technikos įtaką žmogaus psichikai laiko būtinu, nenuginčijamu faktu, ar reliatyvia galimybe, ar tik sugalvota teorija. Iš kai kurių jo posakių, pav. „Dinamiškumo sūkuriai neša modernųjį žmogų. Mašina magiškais burtais jį užbūrė. Visos gyvenimo sritys alsuoja mašinos ritmu... Didysis karas, per trumpą laiką įnešęs tiek permainų, dar didesnio nepastovumo dvasia padengė žmonių

širdis ir protus. Rodos žemė dingo iš po kojų. Tikrovė virto svaigulingu sūkuriu..." etc. — iš tokių posakių atrodo, kad jis mašinizmo amžiaus įtaką laiko lemiama, stačiai fatališka. Mes gi esame linkę žiūrėti į ją gan skeptiškai. Mum atrodo, kad žmogus nėr jau toks vištagalvis, jog aeroplano iškeltas, tegu ir į rekordinį aukštį, ir pavažiotas rekordiniu greitumu, būtų iškrypęs iš normalių jautimo ir mąstimo normų, būtų pakrikę jo percepcijos ir kiti psichinio gyvenimo dėsniai. Mes sutinkame, kad naujasis amžius iškėlė daug ir naujų dalykų, kurių čia neminėsime. Bet mum taip pat aišku, kad daugelis naujojo meno pastangų, atremtų į tariamai pakitėjusią psichinio gyvenimo eigą, kilo ne iš faktino pakitėjimo, bet iš teorijos. Futuristų ir įvairių kraštutinių modernistų bandymai pakeisti kalbos konstrukciją, vaizdų ir įspūdžių jungimo būdą, nieko neįtikino, pasiliko nesuprantami, absurdiški, nusibodo ir žlugo. Daugelį gi kitų, priimtinų naujojo meno ir literatūros reiškinių galime išaiškinti kaip nuosakią senojo metaforinio - simbolinio mąstymo ir išsireiškimo evoliuciją. Be to, mes dar pastebime, kad daugelis šių dienų žmonių ne tik nesiduoda pavergti mašinizmo amžiaus dvasiai, bet sąmoningai stengiasi ją nugalėti. Įsigilinimas į save, religija, tikėjimas, mistika, sintetinės minties pastangos, grįžimas į paprastumą — visa tai anaiptol nėra bergždžios dabarties gyvenimo apraiškos ir ne

iš dinamiško mašinizmo amžiaus tempo kilusios. Mum tad ir atrodo, kad norint teisingai aiškinti ir vertinti šių dienų literatūrą, nepakanka nurodinėti vien technikinę — mašininę — dinaminę mūsų amžiaus civilizacijos pusę, bet reikia iškelti ir pastangas iš jos išsivaduoti, virš jos pakilti, kūrybą ir patį gyvenimą formuoti šiokiais ar tokiais idėjiniais pradais. Be to, reikia pažiūrėti, kas moderninėj literatūroj atsirado iš teoretinių manifestų, o kas yra vien tolimesnis jau seniau buvusių pradų rutuliojimas.

Mes tikrai pasidžiaugsime, jeigu „granitininkai" susiorientavę literatūros labirintuose, išeis iš jų susikūrę savąjį c r e d o. Graži pradžia jau padaryta p. Keliuočio. Tuo pačiu tikslu minėtinas ir p. J. Griniaus straipsnis „Romantizmas ir moderniosios literatūros srovės" ir p. I. Skrupskelio „Ekspresijonizmo žlugimas ir naujojo realizmo pradžia vokiečių literatūroje".

Poezijai „Granitė" atstovauja šie autoriai: Bern. Brazdžionis, St. Anglickis, Sal. Neris, Petras Karūža, Gražina Tulauskaitė, Pr. Naujokaitis, Aleksys Dičpetris, P. Orintaitė, Benys Rutkus ir Juozas Stanišauskas. Visus juos jungia nutolimas nuo realių dienos reikalų, — pilietinių, patrijotinių, visuomeninių temų vengimas. Visi jie abstraktūs, filosofuoją idealistai su diktoka egotizmo priemaiša, pamėgę simbolius ir painias metaforas, eiliuoją ar tai laisvu, ar tai dažniausiai pusiau laisvu eiliavimu. Rašyti apie kiekvieną

iš šių poetų, kiek jie yra pasireiškę „Granite", gal nebūtų tikslu. Vienas antras blogesnis ar geresnis eilėraštis dar neduoda teisės daryti platesnių apibūdinimų.

Apskritai, mes palinkėtume, kad jaunieji „Granito" poetai nesileistų į per didelius, miglotus filosofavimus, paprasčiau pažiūrėtų į pasaulį ir paprastesniu stiliumi savo kūrybą reikštų. O labiausiai, kad jie vengtų rašyti tokius kūrinius, kuriuos galima skaityti skersai, išilgai ir įstrižai...

„Granito" beletristiką sudaro Juozas Banaitis, A. Vaičiulaitis, Albinas Briedis ir A. Budrys. J. Banaičio „Sulaužyti žodžiai" — dalykas savaime stiprus ir literatūriškai įdomus. Tad tuo labiau gaila, kad autorius sudarkė stilių biauria maniera — rašyti ne sakiniais, bet atskirais žodžiais. Vietoj autoriaus numatyto meniško įspūdžio, gavome stiliaus karikatūrą, kuri vietomis erzina, vietomis juokina. Juk panaudojant šitokią rašymo manierą, reikia gi ir saikas turėt! Juoba, kad toji maniera mum atrodo, kažkaip svetima Banaičio minčių eigai: dažnai visai naturalus vientisas sakinys, tik mechaniškai taškais suskaldytas į atskirus žodžius, autoriaus rašymo manieros nepateisina. Na, bet mes pasiguodžiam tuo, kad netrukus Banaitis, pametęs manieras, ras savo paties stilių ir išaugs į rimtą beletristą.

Daug blogiau ta pati maniera atsiliepė Albino Briedžio „Apysakoj Amen". Mažiau pastebi-

ma atskirų sakinių struktūroj, ji iš vidaus sugriovė ir sumaišė autoriaus minties aiškumą ir viso kūrinio pagrindus. Apie šitą apysaką neturime ko pasakyti, nes „pasiutęs moderniškojo gyvenimo tempas“ ir laiko branginimo principas neleidžia mum jos antrą kartą skaityti, šaradišką stilių ir rebusinę jos konstrukciją spėlioti.

A. Vaičiulaičio „Pro išmuštą vitražą“ — trumpas, paprastutis dalykėlis, apgobtas lengvu simboliškumo ir poezijos šydu, patinka, kad be pretenzijų, tačiau realistinio ir simbolinio elemento suderinimas nėra visai darnus.

Pagaliau A. Budrio „Kodėl tu tai padarei?“, realistinio stiliaus vaizdas, dėl savo trumpumo atrodo perdaug duodąs aplinkumos smulkmenų, dėl to pagrindinė linija vietomis nutrūksta, ir jai stoka ryškumo.

Baigdami savo pastabas, turime dar pažymėti, kad „Granite“ yra ir vertimų iš Stefan George, Rainer Maria Rilke, F. Werfel, O. V. de L. Milosz-Milašiaus ir Paul Claudel. Šių, būtent, autorių pasirinkimas nušviečia ir paties „Granito“ ideologiją, bei literatūrinę kryptį.

Belieka mum palinkėti, kad „Granitas“ neužviltų savo vardo: kad šis jaunųjų literatų būrelis, ne tik nepakriktų, bet daugėtų, konsoliduotųsi ir ryškėtų, pasižymėdamas tikrai granitišku savo ideologijos tvirtumu, o kūrybos formų kietumu ir paprastumu.

„GARBINGA SENOVĖ“ LITERATŪROJ IR PRAEITIES SKRIAUDOS TIKROVĖJ

I

Spaudos draudimo laikotarpis 1865—1904 m. visai teisingai yra laikomas didžiule lietuvių tautai skriauda, sustabdžiusia visos mūsų kultūros augimą ilgiem metam. Jeigu ir prieš spaudos draudimą mūsų literatūroj randame labai nedaug kūrybos lobio, jeigu ir po to draudimo lig šiol dar tas lobis ne visai patenkina ir kuklius mūsų reikalavimus, tai ko belaukti iš tokio laikotarpio, kada kiekvienas spausdintas žodis buvo persekiojamas ir baudžiamas, kada maldaknygė ir elementorius laikomi pavojingais valstybės saugumui raštais! Iš tiesų, tame laikotarpy nerasime žymių kūrybos turtų, bet už tai rasime daug noro ir pasiryžimo tapti sau-žmonėm, rasime didelių pastangų kovoti su milžiniškom kliūtim, rasime didelio entuzijazmo ir nesugriaunamo pasitikėjimo savo pajėgom, savo laimėjimu, savo ateitim. Šitą tais sunkiaisiais metais pasireiškusią atsparumo jėgą ir nesugriaunamą jos vadų optimizmą mes turėtume branginti lygiai su kūrybos lobiais ir juo didžiuotis. Tik atsiminkime.

kad tuo metu lietuvių tauta didžiulėj rusų imperijoj materijalinės jėgos atžvilgiu reiškė gal tiek, kiek šiandie vienas kaimas nepriklausomoj Lietuvoj! Ir ši tauta buvo be kultūros turtų, be diduomenės, pavergta ir pusiau praskiesta svetimtaučių. O tačiau ji ištvėrė ir kovą laimėjo. Šitas pats faktas mus moko, kad tie veiksniai, kurie žadino tuo metu lietuvių tautos pajėgumą turėjo būti nepaprastai galingi. Koki buvo tie veiksniai, šiandien mes visi žinome. Jie lengvai suvedami į tris pagrindinius: liaudiškoji naujųjų tautos vadų, jaunosios inteligentijos kilmė, arba etniškasis veiksnys, liaudies prisirišimas prie savo tikėjimo, arba religinis veiksnys ir šviesuomenės tautai skiepijamas tautinės garbės jausmas, savo praeities, kalbos ir krašto meilė, arba emocinis patrijotinis veiksnys. Kiti mūsų tautinio renesanso veiksniai, kaip visuomeninis, ekonominis, politinis, pasireiškė tik vėliau, jau antrojoj, poaušrinėj draudžiamojo laikotarpio pusėj ir buvo sustiprėjusių, sąmoningų visuomenės grupių padaras.

Iš tų trijų, aukščiau minėtų veiksnių, lietuvių literatūrai daugiausia reikšmės turėjo trečiasis, emocinis patrijotinis, arba stačiai tėvynės meilės veiksnys, žadinęs tautinę garbę — didžiavimąsi savo praeitim ir savo gimtąja kalba. Šitas veiksnys, senovės ir kalbos garbinimas, anksčiausia mūsų kultūros istorijoj pasirodė ir yra davęs mūsų literatūrai daugiausia temų ir

motyvų. Bet jis jau gyvena ir savo krizę. Šiandie mes esame jau tiek kritiški ir sąmoningi, kad praeity randame ne tik garbės ir stiprybės šaltinį, bet taip pat ir daugelio skriaudų priežastį. Dėl to, nagrinėdami patrijotinę ypač draudžiamojo laikotarpio literatūrą, turime ne tik iškelti emocinio patrijotinio tautos garbės veiksnio svarbą, bet ir kritiškai pažiūrėti į jo kilmę, prasmę, augimą ir kitėjimą.

Tautinės garbės reikšmę gerai suprato jau pirmieji lietuvių tautos sąmonės žadintojai. Jau Mikalojus Daukša savo Postillės prakalboj įrodinėja, kaip neracijonalu, negražu ir negarbinga išsižadėti savo gimtosios kalbos. Argumentuodamas jis nori sužadinti ne tik gimtosios kalbos meilę, bet ir tautinę garbę iš viso. Berods dar prieš jį 15 ir 16 amžiuj garsioji Palemono legenda — lietuvių romėnų giminystės teorija — buvo to pačio emocinio patrijotinio veiksnio padarinys. Artėjant mūsų tautiniam renesansui, 19 amžiuj tautinės garbės žadinimo balsai skamba vis dažniau ir garsiau. Jie dar prieš „Aušros" pasirodymą sukuria mūsų literatūrai visą patrijotinės poezijos šaką. Jie nenutyla dar nė šiandie, nenutils nei ryt, nes tautinės garbės, tautinės ambicijos jausmas yra giliai įdiegtas ir individo prigimty ir kolektyvo psichologijoj. Keisis tik jo motyvai ir atspalviai. Kiekvienas mūsų bajoras — plikbajoris mėgsta didžiuotis savo ainiais, savo giminės senumu: juo giminė senesnė, juo ir

jis pats jaučiasi esąs kilnesnis ir vertingesnis. Taip lygiai ir tauta — juo praeitis geresnė, juo daugiau teisių jaučia į dabartį ir ateitį, juo labiau ji save laiko subrendusia ir priaugusia kultūros darbam. Neveltui Basanavičius, leisdamas „Aušrą" pirmoj vietoj įrašo aforizmą: homines historiarum ignari semper sunt pueri — žmonės nepažįstą istorijos visuomet lieka vaikai.

Tautinės garbės įsąmoninimas ypatingai buvo reikalingas lietuvių tautai — pavergtai, netekusiai diduomenės ir bajorijos, vadinasi garbingas tradicijas saugojusių luomų, ir praskiestai, dargi spaudžiamai poniškos ir ambicingos lenkų tautos. Tikra tiesa, kad jeigu mes nebūtume turėję savo istorijos, tai būtų reikėję ją pramanyti. Iš tiesų, iš dalies ji ir buvo pramanyta. Gal ne patys faktai, bet faktų interpretavimas, jų nušvietimas buvo atliktas tautinės garbės reikalui ir nukeltas iš mokslinės kritinės į auklėjamą patrijotinę emocinę plotmę. Taip kūrė Lietuvos istoriją Simanas Daukantas, taip ją kūrė ir „Aušros" istorikai, rašytojai ir poetai.

Tai buvo reikalinga tautai - kūdikiui. Bet štai tauta ima bręsti — ir istorijos studijos turi tarnauti ne garbei žadinti, bet tiesai surasti. Jeigu ta tiesa glostys mūsų tautinę ambiciją, galėsime pasidžiaugti, jeigu ją plaks, neturime nusiminti, nes šiandie randame jau stipresnių argumentų lietuvių tautos teisei įrodyti, negu garbinga praeitis. Lietuvių kultūros ir literatūros

istorikas šiandie turi sutikti su nemaloniu faktu, kad garbinga mūsų tautos praeitis nepaliko mum tokių kultūros vertybių, kurios būtų ugdę tautinę sąmonę, kad ištisi tos praeities amžiai yra tamsūs, tušti ir nekūrybingi. Sutikti su tuo naudingiau, negu ramintis plačiomis valstybės ribomis, gudiškomis ir lotyniškomis kronikomis, kelių šimtmečių katekizmais ir maldaknygėmis, neišskiriant nė didžiojo Duonelaičio, kurio mes nė pavardės tiksliai lietuviškai nežinome. Visa tai turėtų parodyti mum, kad senovė yra padariusi lietuvių tautai dideliausią skriaudą, dėl kurios mūsų bočiai nesirūpino savo gentės saugojimu ir stiprinimu, dėl kurios jie negalavo kūrybiniu nepajėgumu, dėl kurios gal ir šiandie mes tuo negaluojame. Visa tai įsisąmoninę, mes turėtume sukrusti savo tautą stiprinti, ugdyti ir tą negalavimą gydyti. Dėl to ir pravartu čia padaryti keletą sintetinių istorijozofinių pastabų dėl mūsų praeities vaizdo.

II

Iš tiesų, kiekvieno, kuris eitų į mūsų tautos senovę, ieškodamas ten šiokių ar tokių kūrybos paminklų, laukia skaudus nusivylimas. Lietuvių literatūros istorikas, kai iš dabarties leisdamasis vis giliau į praeities gilumą, peržengia 19 amžių, pasijunta tarsi kokiam drėgnam ūkanų klony, kur jo gimtosios žemės ir tautos dvasia išblėsus

ir buvusios jos gyvenimo apraiškos vos vos įžiūrimos sutemų šešėliuose. Tiesa, Duonelaičio „Metai" traukia istoriko dėmesį ir liudija, kad kūrybinė lietuvio pajėga buvo gyva, sveika ir jauna, bet giliai, giliai užkasta, tarsi tas „po velėna pumpurėlis", kuriam negreit dar lemta išvysti Dievo pasaulis. Keleivis leidžiasi dar giliau — ir jam atrodo, kad čia jau nė gyvenimo nebūta, o tik kažkokis merdėjimas, kažkokis letargas, kuriame, kad ir buvo kas nors tarta, tai svetimais žodžiais ir puoštasi svetimais papuošalais. Vienur-kitur tautos sąmonės prablaivėta, bet susitelkti į kūrybos veiksmą ji jau nebepajėgia. Ji gali vien kovoti, vien blaškytis, ieškodama laisvesnio kelio ir graibstytis tvirtesnės atramos. Tokis buvo berods 17 ir 16 amžius. Jei keleivis leisis dar giliau, tai jis ras dar negyvų istorijos liekanų ir liudijimų, dažniausiai svetimų, apie jo tautos gyvenimą, žygius ir kovas, bet tautinės sąmonės sukurtų vertybių neberas. Lietuvių tauta atrodo buvusi nebyli ir neregė, savo kalba ir savaip nieko negalėjusi apie save pasakyti ir vėlyvesnėm kartom palikti. Dar toliau keleivis ims apsiprasti su tom ūkanom, jis ims net jom svaigintis — ir štai jo vaizduotėj ims rodytis fantastiški vaizdai iš tariamojo tos gilios senovės gyvenimo ir jis sunkiai galės atskirti, kur čia buvusios tikrovės tiesa, o kur jo vaizduotės romantiško ilgesio sukurta iliūzija.

Ta romantiška iliūzija, kuri lydi kiekvieną

mūsų į lietuvių tautos praeities amžius, kaip minėjau, buvo mum reikalinga kaip psichologinis sveikos tautos ambicijos veiksnys, bet vis dėlto mes turime išdrįsti pro ją pažvelgti į buvusią tikrovę. Mes turime išdrįsti pasakyt, kad mūsų kultūrinė praeitis yra tamsi, varginga ir vergiška — ir kaž kokio prakeikimo slėgiama. Jeigu šiaip istorikas dar gali save raminti ir džiaugtis didžiais kunigaikščių darbais ir plačiomis valstybės sienomis, tai kultūros ir meno istorikas vien graudinsis dėl pražudytos tautos energijos, dėl išblaškytų Rusijos plotuose pajėgų, dėl nuleisto nuo tautos širdies karuose su kryžuočiais ir totoriais kraujo. Dėl to gal lig šiol kankina mus anemija ir nėr mumyse atsparumo svetimiem atėjūnam, ypač jeigu jie puola mus ne kardu, bet svetima kultūra, nes ne valstybės sienomis ir plačiais užkariavimais išperka tautos amžinybės teisę, bet dvasinės kultūros darbais ir meno kūriniais iš tautinės sąmonės susitelkimo. Norėdami teisingai įvertinti mūsų tautos praeitį, turime giliai tą tiesą įsisąmoninti.

Viena iš pastoviausių kultūros vertybių, kilusių iš tautos sąmonės susitelkimo mes laikome ir literatūrą. Rašto paminklai — literatūra mum yra svarbiausias kriterijus įvertinti tautos kūrybiniam pajėgumui ir ištisų laikotarpių bei epochų vaisingumui. Laukinės klajoklių tautos literatūros nesukūrė, nors jų protinis išaugimas ir būtų pasiekęs tam reikalingo laipsnio. Literatūrai

sukurti reikia, kad tauta susikurtų pirmiau kokį nors dvasinio gyvenimo židinį, ko nors bendromis pajėgomis sąmoningai siektų ir gyventų kokiais nors aukštesniais idealais. Tokiu idealu pirmiausia gali būti išvidinis tautos vieningumas, kraujo ir dvasios ryšys, religija, visuomeninė santvarka, teisė, pagaliau net papročiai ir gyvenamas kraštas, kaipo jungtis ir atrama bendrom tautos pastangom įsistiprinti toj vietoj ir ugdyti s a v o a t s k i r ą, y p a t i n g ą g y v e n i m ą. Be šios nuožiūros kolektyvus gynimasis nuo priešų užpuolikų, arba tokis pat puolimas grobimo tikslais nėra aukštesnis dvasinis idealas ir kultūros vertybių negimdo. Tokių žygių necivilizuota tauta nesistengs net išlaikyti savo atminty, nė juo labiau perleisti vėlyvesnėm kartom. Tik tada, kai tauta pajunta savo dvasios vienybę, prisiriša prie gyvenamo krašto, supranta savo skirtingumą nuo kitų tautų ir ima branginti savo kalbą kaip savo dvasios reiškėją, ji tuomet pajunta savy amžinybės geismą ir tuomet ji ima kurti. Kokiu momentu ir kaip tai įvyksta yra paslaptis, kaip paslaptis yra, dėl ko vienas kūdikis augdamas sąmonėje bręsta ir tikslingai tvarko savo veiksmus, o kitas pasilieka be šviečiančios ir visa jungiančios sąmonės — ir visi jo veiksmai esti pakrikę, palaidi — ir visas jo gyvenimo tikslas — palaikyti vien savo gyvybę.

Pasiekusi tautinės sąmonės laipsnio tauta, pajus ne vien savo tuo tarpu esamų kartų vieny-

bę, bet ir jungtį su tais, kurie yra buvę ir susirūpinimą dėl tų, kurie bus. Tokia tauta stengsis išlaikyti atminty tai, ką ji patyrė ir pasirūpins, kad tuos patyrimus sužinotų būsimosios kartos. Tokiu būdu susidaro tautos branginamos vertybės, kurios vis gausėja, įvairėja, gimdo kitas ir lavina patį tautos sugebėjimą naujus dvasios turtus gaminti. Tų turtų-vertybių eilėj atsiranda ir literatūra — pirmiausia žodinio padavimo, o paskui ir ženklų arba rašto forma.

III

Palikę nuošaliai pirmykštes tautos ir giliosios senovės pirmykščių civilizacijų ir kultūrų kūrimąsi, prisiminkime artimesnius laikotarpius — ir mum daug kas paaiškės dėl lietuvių tautinės kultūros likimo.

Keliais šimtmečiais po Kristaus Europos istorijos arenoj pasirodo naujų barbariškų tautų. Jos užplūsta daugelį Romos imperijos kraštų, naikina jų turtus, o pačios kurti kultūrai dar nėra priaugusios. Kolektyvinė jų sąmonė nebuvo tautos, bet bandos sąmonė. Galų gale tos tautos nusistoja vietose ir ima kultūrėti. Tautinė jų sąmonė ima bręsti, ir jos ima kurti kultūros vertybes, kurių tarpe ir literatūrą. Kyla klausimas, koki buvo vyriausi veiksniai, pažadinę jų tautinę sąmonę ir jų kuriamąją galią? Manau neapsiriksiu pasakęs, kad tie veiksniai tai buvo

heleniškosios kultūros ir krikščionybės pradai. Jie apvaisino barbariškų tautų dvasią, kuri ima kurti naują Vakarų Europos krikščioniškąją kultūrą.

Krikščioniškoji kultūra greitai plečiasi ir auga. Atskiros tautos, tarsi lenktynių eidamos, sąmonėja, stiprėja ir per rinktinius savo sūnus reiškia savo tautinius savumus įvairiose dvasinio gyvenimo srityse. Atsiranda monumentalių pastatų, meno kūrinių, mokslo raštų, poezijos. Jau ankstyvesniais viduramžiais tos tautos sukuria gražiausių tautinių epų, kuriuose dar aidi, kaip tolimi atsiminimai, barbariškosios praeities garsai, bet ir krikščionių tikėjimas toks gyvas ir stiprus, kad jo naujieji karžygiai yra pasiryžę kariauti ir naikinti visus, kas tik priešinsis Kristaus tikėjimo ir naujos kultūros ekspansijai.

Tokios ekspansijos kely atsiranda lietuvių tauta tuo metu, iš kurio pasiekia mus istorijos dokumentai. Situacija susidaro tokia: aplinkui slavų ir germanų tautos, jau subrendusios naujame gyvenime, sąmoningos ir turtingos krikščioniškosios kultūros turtais. Iš vakarų Kryžuočių ordinas, kuriam pagalbon ėjo visa krikščioniškoji Europa, iš rytų rusai, jau 10 amžiaus pabaigoje priėmę krikščionybę, o kartu su ja ir „kirillicos" rašmenis, pietuose gi lenkai, apsikrikštiję taip pat 10 amžiuj ir nuo to laiko pradėję kurti savo raštus — literatūrą. Lietuvių gi tauta tikrai nė nežinia kada galutinai apsisto-

jusi mūsų gyvenamoj šaly, tebeglūdėjo dar iki 14 amžiaus pabaigos senoviškoje savo tikyboje ir senoje viso gyvenimo santvarkoj.

Taip ilgai neprisiderinus prie krikščioniškosios epochos reikalavimų, ar lietuvių tauta bent buvo išauginusi pakankamai atsparumo nepasiduoti svetimai įtakai, ar ji buvo sukūrusi tokią savo kultūrą, kuri ją būtų apsaugojus nuo svetimųjų? Deja, to pasakyti negalime. Žinome, kad mūsų senoliai buvo narsūs, kad jie turėjo daug politinės išminties ir gerų vadų, kad jie savo valstybės sienas išplėtė nepaprastai plačiai. tačiau, deja, jų tautinė sąmonė ir jų kultūra, matyt, buvo gana silpna. Besiplėsdami jie patys pasidavė svetimos kultūros įtakai, priiminėjo svetimą kalbą, svetimus papročius, svetimą raštą. Kitaip ir būti negalėjo. Lenkai ir gudai - rusai, su kuriais lietuviam lemta buvo daugiausia turėti santykių jau buvo tiek sustiprėję kultūriškai, kad visokiomis santykiavimo formomis skverbėsi į Lietuvą jų kalba, raštai ir tautybė. Nuo pabaigos 14 amžiaus krikščionybė, vis tiek iš kur ji būtų ėjusi, jau turėjo nešti kartu ir svetimą tautiškumą.

Šiandien mes piktinamės nedoru lenkų ir kryžuočių apaštalavimu, bet pamirštame, kad tuo metu kitokio apaštalavimo beveik nė būti negalėjo. Principas „lygus su lygiu" tėra tik teoretinė diplomatų politikų formulė ir neturi jokios reikšmės gyvenime kai susieina dvi nelygios

kultūros. Naujesnioji, aukštesnioji visuomet absorbuos atgyvenusią, žemesniąją.

Mūsų patrijotinėj literatūroj, originalinėj ir verstinėj, dažnai naudojamos kovų su kryžiuočiais temos, ir ordino riteriai, žinoma, rodomi nedori, žiaurūs, klastingi ir visokių nedorybių kupini. Iš tiesų, vakarų kaimynas, Teutonų ordinas, daugiausia yra iščiulpęs lietuvių kraujo ir gyvybės energijos. Būtų visai bergždžia ir beprasmiška ginti Ordino politiką, jo gruobuoniškus tikslus ir pačių kryžuočių dorybes. Bet turėtume suprasti, dėl ko taip buvo. Vakarų Europos krikščioniškųjų tautų riteriai jau vien dėl Vakarų žmonėm privalomo aktyvumo, o dar daugiau dėl didelio, kartais fanatiško užsidegimo krikščioniškosios kultūros idealais, tegu ir klaidingai suprastais, laikė šventa savo pareiga kovoti prieš lietuvius - pagonis. Įsivaizduokime sau viduramžių riterius, fanatiškai pasiryžusius Kryžiaus karų žygiais išvaduoti iš saracenų Šventąją žemę ir Kristaus grabą ir dėl to panūdusius keliauti į žemės kraštą; įsivaizduokime juos išauklėtus riteriškosios kurtuazijos tradicijose, — ir mum bus suprantamas jų ainių atkaklumas kardu išnaikinti tamsią, barbarišką pagonų tautą, kokia jiem tegalėjo atrodyti lietuvių tauta. Mes tada ne tiek gal keiksime kryžuočius ir visus, kurie tykojo mus praryti, kiek apgailestausime savo tautos likimą, arba stačiai tas aplinkybes, kurios neleido mūsų prabočiam

anksčiau, kartu su kitomis tautomis, kaip lygiem su lygiais, įsiskiepinti krikščioniškai helenniškosios kultūros pradus.

IV

Mūsų patrijotinėj iš istorinių motyvų sukurtoj literatūroj, rodos tik vienas Vincas Krėvė savo „Skirgailoj" yra giliai įžvelgęs į tos epochos tragiškumą ir Skirgailos asmeny parodęs klaikų dviejų epochų ir dviejų kultūrų kovos procesą, pakertantį pačias gyvastingąsias būties šaknis. Tame pat „Skirgailoj" parodytas ir kilnaus riterio Kellerio vaizdas, kuriuo piktinasi kai kurie ultrapatrijotai, pateisinamas čia ką tik išdėstytais sumetimais. Mes galime vien pastebėti, kad ir. Krėvė, giliai įžvelgęs į epochos tragiškumą, vis dėlto senosios lietuvių religijos ir krikščionybės santykius traktuoja ne kritiškoj istorijos šviesoj, bet subjektyvioj Skurdulio lūpomis reiškiamoj kompromisinėj ir gana moderniškoj teologijoj.

Taip pat ir Vydūnas, lietuvių tautos praeity ieškodamas garbingų stiprinančių veiksnių, stengiasi įžvelgti giliau į senovės lietuvių kultūros ypatybes. Vydūnas pirmiausia kreipia dėmesį į senovės lietuvių tikybą ir randa, kad ji buvo aukšto žmoniškumo ir kilnaus dorovingumo reiškėja. „Amžinoj Ugny" jis vaizduoja tos tikybos kilnumą ir jos kulto, saulės ir ugnies garbinimo — prasmingumą. Vydūnas mano, kad

tikybos keitimas turėjo labai neigiamos įtakos lietuvių tautai, kadangi senasis tikėjimas buvo ištriškęs iš pačios lietuvių tautos žmoniškumo esmės, ir jo išsižadant buvo pakirstos giliausios to žmoniškumo šaknys. Bet vis dėlto suprasdamas, kad krikščionybės priėmimas buvo stačiai istorinė būtinybė, ieško kompromisinio kelio suderinti abidvi tikybas ir vaidilutės Grožvydos rankomis deda Kryžių šalia Amžinos ugnies, kaipo pasauly žūvančios amžinos Dievybės ženklą šalia tos pačios Dievybės atsikėlimo simbolio. Reikia pripažinti, kad Vydūno iškelti iš praeities tautiškumo veiksniai yra daug prasmingesni ir gilesni, negu tuščias didžiavimasis garsiais žygiais, dideliais užkariavimais ir plačiomis šalimis. Deja, apie senovės lietuvių tikybą mes neturime tiek duomenų, kad Vydūno teoretiški samprotavimai apie tą tikybą ir ją vaizduojamieji meno kūriniai mus įtikintų.

Štai čia ir pasirodo didžiausia mūsų praeities spraga ir skriauda, tai kad ta praeitis buvo giliai a i s t o r i n ė. Ji mum nesukūrė, ar bent nepaliko jokių žymesnių savos kultūros paminklų. Mes neturime savo epo, savo rašto, savo monumentų. Mes nieko tikra nežinome nė apie savo senolių religiją. Mes net nežinome savo garsiųjų kunigaikščių vardų, kaip juos tardavo mūsų žmonės lietuviškai. Atrodo, kad mūsų senovės kultūra visiškai nesirūpino tauta kaip kolektyvų — buvusiomis ir būsimomis kartomis.

Tiesa, mes šiandien džiaugiamės ir didžiuojamės savo tautos liaudies menu, dainomis, jų melodijomis ir poetingumu. Mūsų liaudies audinių raštai, jų švelnumas, subtilumas ir turtingumas tarsi liudija apie ilgų amžių kultūrą. Mūsų kalbos formų gausumas taip pat tarsi sako apie turtingą sielos gyvenimą ir aukštą praeities kultūrą. Visa tai tiesa, bet, deja, to per maža. Visa tai nėra sąmoningi kultūros padariniai, o tautų kovos ir lenktyniavimo arenoj nulemia tiktai sąmonė. Visi tie liaudies išsaugoti mūsų kultūros turtai yra savaime tautoj išaugę, kaip puikiausi žiedai trąšioj pievoj. Jie rodo, kokia turtinga lietuvių tautos prigimtis. Tik šitoj našioj prigimties dirvoj stoka buvo šeimininko, kuris būtų galėjęs tuos turtus auginti, kultivuoti, jais gėrėtis, didžiuotis ir dėl to save jausti ir savyje augti. Pagaliau tie mum šiandien žinomi liaudies kūrybos turtai yra sukrauti tur būt per porą paskutiniųjų šimtmečių, kuomet apie šiokią ar tokią tautinę sąmonę ir kultūrą visai nė kalbėt netenka.

Valstybinis visuomeninis lietuvių tautos susitvarkymas senovėj, taip pat nerodo savo kultūroj išauklėto sąmoningumo. Lietuvių valstybė besiplėsdama leidžia svetimiem gaivalam absorbuoti savo tautos branduolį ir niekur nerandame pastangos daryti įtakos kitiem, asimiliuoti juos, bet priešingai, valdantieji sluoksniai patys nuostabiai greitai asimiliuojasi ir nutausta. Tautinės

lietuviškosios dvasios Lietuvos valstybėje berods nebūta. To reiškinio priežastis jau anksčiau buvo nurodyta, būtent, pavėluotas krikščioniškai heleniškosios kultūros priėmimas, išmokęs tautas rašto ir paskatinęs ugdyti ir saugoti kultūros turtus.

V

Koki gi tie kultūros ir kūrybos turtai, kuriuos laimėjo kitos tautos tuo tarpu, kai lietuviai tebeglūdėjo aistorinėj senovėj? Šitas aplinkinių tautų kultūros vaizdas čia mum reikalingas ne tam, kad pamatę begalinį kontrastą tarp jų ir mūsų tuščiai sielotumės ir jiem pavydėtumėm, bet tam, kad žinotume į kokią šeimą mes įstojome priimdami krikščionybę ir kad įsisąmonintume, kiek mes pavėlavome į tą šeimą įstoti, kokių žmonijos dvasios ir literatūros evoliucijos laipsnių neperkopėme. Mum reikia žinoti, koki reiškiniai yra perėję per mūsų tautos sąmonę, su kokiais mes esame surišti kūrybine giminyste ir tradicijomis, o nuo kokių esame visai laisvi.

Taigi pirmiausia, kaip jau buvo aukščiau minėta, mes praleidome tautinių epų kūrimosi perijodą. Šitas klausimas tačiau negali būti visu griežtumu išspręstas. Tas faktas, kad šiandien mes neturime susiformavusio tautinio epo, dar nereiškia, kad anais laikais jo nebūta, arba kad nebūta bent palaidų jo dalių — rapsodų, karžygiškų epinių pasakojimų ir giesmių. Priešingai,

yra duomenų spręsti, kad tokios epinės poezijos tuomet būta. Daugelis kronikininkų ir keleivių, anais amžiais lankiusių aisčių ir lietuvių gyvenamus kraštus, pasakoja, kad šermenų apeigos ten buvę atliekamos su savotiškais sinkretiniais žaidimais, kurių metu giesmėmis garsindavę velionies nuopelnus ir žygius. Tai liudijąs IX amž. anglosaksų jūrininkas Vulfstanas, XIII amž. kryžuočių ir prūsų taikos raštas, XIV amž. kronikininkas Vincentas Moguntinietis, kurio pasakojimą apie dainių Rykselį kartoja J. N. Beckeris ir S. Daukantas[1]). Tad visai galimas daiktas, kad epui medžiagos — atskirų epinių dainų lietuvių tautoj ir būta. Bet šiandien mum iš to maža paguoda. Epas kaipo visuma nesusidėjo, o jo problematinės nuotrupos greit, matyt, išdilo iš tautos atminties. Tas įvyko juo greičiau, kad tos epinės giesmės, be abejo, nebuvo laisvos nuo senosios tikybos liekanų: dievų šaukimosi, burtų, kerėjimų ir pan. Bet gana ir to, kad jos buvo pagonystės palikimas, ir dėl to naujos religijos skelbėjai visu smarkumu prieš jas kovojo.

Bet jei iš tiesų lietuvių tauta, žengdama į istorijos areną, dar turėjo epinių dainų, o tik vėliau, užguita, jas pamiršo, tai ši praeities skriauda bus mum juo labiau skaudi.

Mes netekome galingos tautiniam jausmui auklėti priemonės. Tautinis epas yra stipri tautos

[1]) Plačiau ž. M. Biržiškos Lietuvių dainų literatūros istorija.

vienybės jungtis, jos garbės ir ambicijų žadintojas, tėvynės meilės kurstytojas, žodžiu, tautinės sąmonės sargyboje jautriausias budėtojas. Eidamas iš kartos į kartą, jis persisunkia visais tautos išgyvenimais, jos filosofija, jos nuotaika. Jis tampa nenutraukiamas buvusių ir esamų kartų ryšys. Atsimnikime tik auklėjamąją reikšmę graikų Ilijadės ir Odisejos, romėnų Eneidės, vokiečių Nibelungų, rusų bylinų, arba prancūzų Rolando giesmės, kur „saldžiosios Prancūzijos" meilė ir ištikimybė karaliui įspaudžiama į širdis didvyriškais kilniųjų karžygių žygiais, mirčia ir pagaliau šventųjų ir Dievo palaimos pažadais. Literatūros meno atžvilgiu savojo epo stoka taip pat neigiamai atsiliepė į visą mūsų kūrybą. Mes neišlavinome epinio grožio pajautimo, mes pasidarėme nebegabūs epiniam žanrui. Mūsų tautos vaizduotė neturėjo kur šioj plotmėj auklėtis. Pasakos epo pavaduoti negali. Norint jose ir glūdi nemaža išminties, bet jos per daug nerealios, per daug atitrauktos nuo konkrečių tautos gyvenimo reiškinių. Jų paslėpta prasmė veikia gal tautos pasamonę, bet ne sąmonę. Pasakos pagaliau per daug lakus, lengvas ir tai tarptautinis žanras, kad galėtų bent kiek sėkmingiau pavaduoti rimtą, svarų, tautos krauju ir dvasia amžiais maitintą liaudies epą. Nutrūkus ryšiui su epine viduramžio kūryba ir pasibaigus heroiškam istorijos laikotarpiui, lietuvių tauta, jau ir taip linkusi į pasyvumą, galutinai paskendo pasakų fantasmago-

rijose, nerealaus fiktyvinio gyvenimo vaizduose. Negalėdama pasireikšti veiklia meno ir literatūros kūryba, ji labiau pamėgo pasakos užburtas pilis ir jose žiauraus burtininko kalinamas karalaites ir karaliūnus, juoba, kad politinės ir visuomeninės mūsų gyvenimo aplinkybės vis labiau darė pačią mūsų tautą panašią į tas užburtose pilyse kalinamas karalaites. Be to, dar lietuvių liaudis, neturėdama epo, ėmė skendėti lyriškoj kontempliacijoj ir rezignacijoj. Ir priprato lietuvis kiekviename sunkesniame gyvenimo momente pabėgti į fantastišką pasakų netikrovę, arba guostis ir ramintis lyriškais nusiteikimais. Lyriškas išgyvenimas daugiau subjektyvus ir dėl to lyrinė daina daug silpnesnis tautos vieningumo ryšys, negu epinė giesmė. Pagaliau, be tautinio liaudies epo ir dabar dar skursta visa mūsų literatūra ir menas. Atsiminkime, kiek įvairiom meno šakom epas duoda medžiagos, kiek motyvų, siužetų, ir mes suprasime, koks tai gilus ir turtingas visos kultūros gyvenimo šaltinis.

Be tautinio liaudies epo, mes dar negavome patirti ir savo dvasioj pergromuluoti nė kitų viduramžių kūrybos žanrų. Pati lyrinė daina, kultivuojama viduramžių trubadūrų ir minezingerių, tampa visai kitokia, negu liaudies daina. Liaudies dainai dėl jos paprastumo ir nayvaus nuoširdumo gal pripažinsime pirmenybę, bet tautos vienybės jausmui, o dar daugiau literatūrai daugiau reikšmės turės sąmoningai kuriamoji

individualinė daina, nes ji sudaro jau tam tikrą klodą literatūros lobyne, kūrybos pastangomis ir poetinėmis priemonėmis sąmoningai įgytą, taigi juo labiau brangintiną. Viduramžio lyrinė individualinės kūrybos daina Vakarų Europoj jau išugdo plačią literatūrą ir atramą tolimesnei to žanro evoliucijai.

Pagaliau viduramžio religiniai vaidinimai duoda pradžią visai dramatinei vėlyvesniųjų laikų literatūrai, vaidybos menui ir teatrui. Tie vaidinimai nėra vien paprasti sinkretiniai liaudies žaidimai, bet jau daugiau ar mažiau organiška dramatinio teksto ir vaidybos visuma, vėl gi sudaranti pagrindą tolimesnei dramatinio žanro kūrybai. Mes nė šito pagrindo neturime. Vėlyvesnis Vilniaus akademijos jezuitų teatras yra mum visai svetimas ir jokios įtakos nei mūsų dramaturgijai, nei vaidybai neturėjo.

Kai lietuvių tauta, pagaliau, 1386 metais oficijaliai apsikrikštija, o beveik visu šimtmečiu vėliau pasirodo pirmosios religinės literatūros užuomazgos, kituose Europos kraštuose klesti žymiausioji kultūros ir meno gyvenime epocha — Renesansas. Jeigu viduramžis nutiesė tautinėm literatūrom kurti pagrindus, tai Renesansas atnešė naujų ugdymo — klasiškosios graikų ir romėnų kultūros elementų. Šitie naujieji pradai buvo tarsi mielės, kurios fermentavo ir kėlė tautinių literatūrų klestėjimą. Tobulėja skonis, atsiranda elegancijos ir gražių formų pamėgi-

mas. Atsiveria nauji ne tik meno, bet ir mokslo horizontai, tautos bręsta ir galutinai sąmonėja. Iš viso Renesansas atneša tiek daug naujų dalykų, naujų išradimų, naujų pažiūrų į gyvenimą, gamtą ir žmogų, ir senų vertybių naują įvertinimą, kad visas jo lobis tegalėjo būti priimtas ir įsąmonintas tik tų tautų, kurios jau buvo pasiruošusios jį sutikti, sugebėjo pamažu pergromuluoti ir įstiprinti savo kūrybos lytimis.

Tad pirmiausia Italijoj, Renesanso lopšy, tuo metu, kai Lietuva dar skendėja tamsoj, jau yra seniai praėjęs ne tik didysis Dantė, Petrarka, Boccaccio, bet ir Ariosto jau rašo savo rafinuoto išmislingumo „Šėlstantį Orlandą", ir Torquato Tasso poetiškiausiais vaizdais aprašinėja „Išvaduotosios Jeruzalės" kovas ir meilės aistras, ir dideji plastiškųjų menų genijai kuria visiem amžiam stebėtis didžiuosius veikalus: Rafaelis Madonas, Michelangelo skulptūras ir Sikstinos freskas, Leonardo da Vinci paslaptiguosius Džiokondos, šv. Onos ir šv. Jono šypsnius. Tuo metu jau ir Servantesas užmuštinai buvo pašiepęs savo Don Kichotu riteriškosios literatūros tuščią fantastiką, ir Calderonas savo dramaturgijoj kūrė naujo pobūdžio mistiką ir naują regimojo pasaulio patyrimą, persilaužusį per subjektyvų poeto išgyvenimą, ir didysis Šekspyras analizavo sudėtingiausias žmogaus sielos aistras, savo genijalia intuicija nušviesdamas giliausius jos kampelius. Net ir lenkai tuo metu jau turi

gausią istorinę literatūrą, o 16 amžiuj visą eilę rašytojų su dideliu poetu Kochanovskiu priešaky.

Šitie keli bruožai jau pakankamai leidžia mum spręsti, kaip aukštai buvo iškilęs kultūros gyvenimas kituose Europos kraštuose tuo metu, kada lietuvių tauta žengia pirmuosius žingsnius nauju keliu. Mes neturėjome progos ne tik patys dalyvauti Didžiuose Renesanso darbuose, bet nė pavėluotai atgaivinti juo savo tautos kūrybinių pajėgų. Nei viduramžio, nei klasiškosios Renesanso kultūros elementai nėra prigiję lietuvių tautos sąmonėj. Tiesa, per Vilniaus Akademiją, jezuitų įkurtą 1578 m., Renesanso idėjos ima į Lietuvą prasiskverbti, bet jau per vėlu. Jų padariniai — tai jau ne iš gyvojo Lietuvių tautos organizmo išaugusios atžalos, bet persodinti svetimi diegai, pirktosios puošmenys. Ryšys su lietuvių tauta jau nutrūkęs. Negausūs lietuviškosios sąmonės reiškėjai, kaip Rotundas, Michalon Lithuanus, yra izoliuoti, lietuvių kalba palikta tik bažnyčios reikalam — ir tai tik kaip *malum necessarium* kovoti su reformacija, o nuo viso kultūrinio gyvenimo, nuo kūrybos ji yra atstumta. Aukštesnieji sluoksniai ir bajorija ją vis labiau ima pamiršti, o liaudis, paskendusi tamsybėj ir vergovėj anais laikais nieko nereiškė. Jai liko pasyvi, bet garbinga rolė — išsaugoti brangiausią tautos turtą — kalbą, papročius ir, gaivinantis nesąmoninga savo kūryba, laukti tų laikų,

kada iš jos pačios kilę vadai paims tautos likimą į savo rankas.

Tokiu būdu matome, kad ta mūsų tautos praeitis, kuri literatūroj vadinama „garbinga senove" yra padariusi mūsų kultūrai didelių skriaudų ir bemaž ko nepražudžiusi visos tautos. Ar dėl to buvo kaltos geografinės mūsų tada gyvenamo krašto aplinkybės, ar mūsų prabočių konservatiškumas, ar politinės vadų ir kunigaikščių klaidos, palikime spręsti istorikam. Šiandien būtų netikslu ką nors dėl to kaltinti, o juo labiau tos praeities išsižadėti. Ji, tiesa, paliko mus užpakalinėse kitų tautų eilėse, tačiau iškėlė ir daugelį tokių savybių, kuriomis mes ir šiandien galime didžiuotis. Mūsų tauta pasirodė buvusi narsi, mylinti laisvę, dora, gabi poezijos ir meno kūrybai. Be to, ji dar pasirodė ir tiek gaji, kad per keletą amžių viena liaudis, be šviesuomenės, sugebėjo išsaugoti savo kalbą, papročius ir kūrybinius sugebėjimus.

VI

Lietuvių literatūroj, kaip buvo jau minėta, senovės aukštinimo motyvai yra gausūs, o jais pagrįsta tėvynės meilės ideologija jau perėjo keletą evoliucijos laipsnių.

Pirmiausia čia minėtinas vadinamas Žemaičių bajorų romantizmas. Dionizos Poškos „Dūmojimas ant senos pilies Vilniuje" [1]) ir „Mūsų

[1]) Vertimas iš Šahino.

verksmų valandoj", Valiūno „Birutė" ir Simano Stanevičiaus „Žemaičių šlovė" jau visai ryškiai parodo tos ideologijos pradus. Visų jų bendra versmė — lietuvių tautos senovė, praeitis. Remdamiesi senove, Valiūnas ir Poška susidaro savotišką lietuvių tautos sąvoką. Pirmasis lietuviais laiko latvius, o antrasis net ir estus. Jiem ne tik „užnemunietis", „aukštaitis" ir „žemaitis", bet taip pat „lietuvis" ir „žemaitis" painiojasi kaip dvi tos paičos kategorijos parūšys.

Kai nėra aiški lietuvių tautos sąvoka, nėra aiškus nė jos išskyrimas iš kitų tautų. Vis dėlto pirmieji 19 amžiaus mūsų patrijotai skiria lietuvius ne tik nuo rusų, kas savaime suprantama, bet ir nuo lenkų, kas tuo metu buvo ne taip jau lengva. Dionizas Poška Lietuvos žlugimą laiko unijos su lenkais vaisiumi:

> Dabar, kad buitis tavo su lenkais lyginta,
> Lygiai tu ir tėvystė tavo sutrupinta.
> Kad ant lakštos pasaulio nėr lenkų, nė tavęs,
> Kas tur taip kietą širdį, kad nebūt dūsavęs?
> (Dūmojimas)

O Valiūnas, susirūpinęs lietuvių kalbos gryninimu, nurodo Poškai, kad į lietuvių kalbą ne tik lotynų, bet ir vokiečių ir lenkų „daug žodžių primišo".

Tačiau vyriausias žemaičių bajorų romantinės ideologijos punktas — tai garbingos senovės aukštinimas. Lietuva buvusi plati ir galinga,

lietuviai, pasak Poškos, kirto sprandą ir skitui ir kryžiokui, „Pruts, Tyrs, Dūnojus jų saitus dėvėjo“. Iš tokios garbingos senovės sugretinimo su menka dabartim kyla poetam patrijotam romantiškas skausmas:

Tarp gulyklų (griuvėsių) klajodams atėjūns [iš tolo
Klausiu kame? kur dingo? Regit patys uolą.
Senų amžių gailesys širdį tur suspaustą,
Ant kapų jūsų verkiu, dieną, naktį raustu.
(Dūmojimas)

Bet, kaip vėliau „Aušros“ poetam ir Maironiui, taip dabar žemaičių romantikam tas skausmas žadina ne nusiminimą, bet pasiryžimą kovoti ir patrijotinį entuzijazmą. Minėtinas tokio optimizmo pavyzdys, savotiškas himnas, tai Simano Stanevičiaus 1823 m. parašyta „Žemaičių šlovė“. Poetas džiūgauna, kad šaunam Vilniaus mieste žemaičiai sutartinai sujudo taisyti „ką amžiai pagadino“, kad atgijo tėvų garbė ir kalba, kad prisikėlė Ringaudo, Mindaugo, Gedimino, Algirdo ir Kęstučio šlovė, kad užtekėjo šviesi saulė ir „šimtabalsis garsas“ skelbia pasauliui:

Veizėk, sviete nusiminęs,
Kas ten šiaurėj atsitiko:
Lietuvos senos giminės
Pražuvime sveikos liko.

Kitas pagrindinis žemaičių romantikų patrijotinės ideologijos punktas, gimtosios kalbos aukštinimas, artimai susijęs su senovės garbinimu. Reikia esą mylėti „liežuvį", kuriuo, pasak Poškos, kalbėjęs Odoakras, Mindaugis, Kęstutis, Algirdas, Vytautas ir Jogaila. Lietuvių kalbos (prigimto žemaitiško liežuvio) propagandai rašomi literatūriniai laiškai eilėmis, kaip Poškos Tadui Čackiui, kunigaikščiui vyskupui Giedraičiui, arba Valiūno laiškas Dionizui Poškai, rašančiam lietuvišką žodyną. Visos tos propagandos argumentai menkesni, kaip kadaise Mikalojaus Daukšos „Postillės" prakalbos ir suvedami į šį pagrindinį, suformuluotą Dionizo Poškos:

Garbink tėvišką kalbą ir anos kalbrėdą,
Nes prigimto liežuvio nemokėti gėda.

Jei dar prisiminsime, kad pirmosios 19 amžiaus pusės mūsų poetai skelbė vienybės reikalą ir aštriai peikė nutautėlius, kurie išsižadėję savo garbingų probočių, pamiršo gimtąją kalbą, tai ir turėsime visus svarbesniuosius žemaičių romantizmo patrijotinės ideologijos punktus. Griežtesnių opozicinių obalsių prieš lenkus ir rusus, o taip pat ir konkretesnių lietuvių kultūros klausimų ši ideologija dar nekelia. Kai dėl rusų, tai Dionizas Poška ne tik neskelbia jokių revoliucinių šūksnių, bet aiškiai pataikauja carui, rašydamas du eilėraščiu: „Balsas prie Dievo dėl užlaikymo dienų Aleksandro Imperatoriaus" ir

„Rauda po galingo smerčio Aleksandro Pirmojo, Imperatoriaus visos Rosijos“. Vilniaus Universiteto revoliucinės idėjos tuo metu (1824, 1875 m.), matyt dar visai nebuvo pasiekusios D. Poškos, ar bent prie jo nepritapusios.

Simanas Daukantas Žem. bajorų patrijotinę ideologiją pagilina ir duoda jai stiprius pagrindus, savo istorijos raštuose atkurdamas tos garbingos senovės vaizdą. Tą patį uždavinį vykdė Narbutas, Kraševskis ir kiti lenkiškai rašiusieji, kurių raštai pasklido plačiau, negu Daukanto. Bet mūsų žemaitis istorikas ankstyvojoj patrijotinėj literatūroj minėtinas dar ir dėl to, kad ne vien lietuviškai rašė, bet, kad idealiai gražiomis spalvomis piešdamas garbingą senovę, faktinai prieš akis turi skurdžią dabartį ir kiekvieną dabarties neigiamybę stengiasi atsverti atitinkama praeities teigiamybe. Tik paskaitykime kaip jis aprašinėja senovės lietuvių būdą, papročius, darbus, žaidimus, išvaizdą ir jų karštą tėvynės meilę! Tokiu būdu Dankanto atkuriama garbinga senovė skaitytojo sieloj įsisąmonina kaip aukštas sektinas idealas, ir dėl to istoriniai Daukanto raštai gauna gilios auklėjamos prasmės.

Atskirą varijantą patrijotinėj senovės garbinimo 19 amž. mūsų literatūroj sudaro Antano Baranausko poezija. Atsirėmęs ne tik tėvynės meile, bet ir religija, jis skelbia atkaklų pasipriešinimą maskoliam, ir šiuo atžvilgiu yra daug sąmoningesnis ir moderniškesnis už žemaičių

bajorus. Garbina senovę ir Baranauskas dėl to, kad tada Lietuva buvo plati ir galinga, o joje

Žmonės laimingi buvo turtingi,
Niekur nebuvo vergijos.

Bet ne vien dėl garbės ir galybės brangi yra Baranauskui senovė; ji be to dar ir doros, gražių papročių ir tradicijų saugotoja, ir jis skaudžiai sielojas, kad naujaisiais laikais lietuviai tų senovės papročių ir nešiosenos išsižada. Jaunos marčios esą, baisu ir pasakyti, nenori nešioti nuometų

Ir skarelėm mažom ryši be sarmatos —
Iš po jų palaidų plaukų žiupsniai matos!

Laikydamas senovę ir tautinius papročius dorovingumo saugotojais, Baranauskas tęsia Daukanto darbą ir net Duonelaičio tradicijas, kurių vėl naują suklestėjimą turime Vydūno moksle ir kūryboj. Bet vienu atžvilgiu išsiskiria Baranauskas iš visos patrijotinės mūsų literatūros, tai būtent pernelig jau palankiu nusiteikimu lenkam. Barnauskui, kaip ištikimam Bažnyčios tarnui ir aplenkėjusio kunigų luomo nariui, garbingos lietuvių tautos praeity švietė dar vienas taškas — krikščionybės priėmimas. Dėl to negalėtume daryti poetui priekaištų, jeigu jis lietuvių apkrikštinimo nebūtų laikęs lenkų nuopelnu, ir jau visą gyvenimą likęs uoliu lenkiškosios kultūros ir net kalbos gynėju. Dėl to patrijotinėj 19

amž. literatūros ideologijoj Baranauskas, agresingai nusiteikęs maskoliam, daro didelį žingsnį pirmyn, bet pasiduodamas lenkų įtakai, nenorėdamas nuo jų atsiskirti ir išsižadėdamas savosios kultūros, žengia atgal. Atrodo, kad ir garbinga senovė miela jam tik dėl to, kad ji atvedė lietuvius į katalikiškosios lenkystės prieglobstį.

„Aušros" metu ir vėliau iš jos išaugusioj literatūroj praeities garbinimas pasieks aukščiausio laipsnio. Be visos eilės mažųjų poetų, to laikotarpio viršūnėje atsistos Maironis, kurio poezijoj patrijotinė ideologija bus išreikšta plačiausiai ir meniškiausiai. Pagrindinės 19 a. poetų patrijotų idėjos, kurias čia nurodėme, „Aušros" metu suskambės dar su didesniu patosu. Lietuvių tautos sąvoka aiškiai susikristalizuos. Žemaičiai, aukštaičiai, dzūkai, zanavykai, kapsai ir visos kitos tarminės vienetos bus laikomos tos pačios nedalomos Lietuvos ir lietuvių tautos dalimis. Istorinė „Žečpospolitos" „litvino" sąvoka užleis vietą etnografinei lietuvio sąvokai, nors geografines etnografinės Lietuvos sienas ir tos gadynės patrijotai bus linkę praplėsti kuotoliausiai. To ir gi reikalaus tautinės garbės jausmas. Iš kaimyninių tautų lietuvių tauta bus aiškiai išskirta ir pastūmėta kovoti su jomis dėl savo teisių. Garbinga senovė taps galingu tautinio susipratimo veiksniu, sąmonėjimo ir kovos akstinu. „Aušros" laikotarpio mūsų rašytojai, poetai ir dramaturgai, ieškodami istorijoj savo

kūriniam medžiagos, ieškos tiktai tėvynės meilę ir tautinę garbę žadinančių pavyzdžių. Pietario „Algimantas“, M. Šiaulėniškio „Pilėnų kunigaikštis“ ir Maironio patrijotinė lyrika yra ankstyvesni tos rūšies kūriniai, o Maironio istorinės dramos — vėlyvojo tautinio idealizmo pavyzdžiai. Skaitydami tas dramas matome, kad net tokis aukštos kultūros ir stipraus talento poetas praeity ieško medžiagos ne kokiom sudėtingesnėm psichologinėm, dorovinėm, istorijosofinėm literatūros problemom, bet vien tiktai tėvynės meilei kelti. Jokios istorinės perspektyvos, nei laiko, nei vietos kolorito tuose kūriniuose nerandame. Garbingos senovės aukštinimas ankstyvesniame poaušriniame laikotarpy bus taip giliai įsišaknijęs mūsų visuomenėj, kad net stipriausias pozitivizmo ir realizmo šulas Vincas Kudirka suformuluos šūksnį, kuris lig šiol tebeskamba mūsų tautiniam himne: iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia! Berods tuo metu kitokio stiprybės šaltinio lietuvių tautai nė nebūta.

Ankstyvesniame poaušriniame laikotarpy, apie 1900 metus, tik vienas Vydūnas, kaip jau anksčiau buvo minėta, kritiškai sugebėjo įvertinti tą gana neturtingą, nors keliantį jausmus, praeities garbinimą. Trečiojoj „Probočių Šešėlių“ daly jis ironizuodamas pašiepia Keleivį, kuris šviesdamas į „senovės glūdumus“, nori Tautvydą įtikinti, kad, kiek tik akys siekia, visur

kitados buvusi Lietuva, kad kur tik yra žinomas koks didvyris, tai vis iš mūsų kilęs ir kad visi pasaulio mokslai esą prasidėję iš mūsų Lietuvos. Tokių šūksnių suagituoti Dainuotojai, šaukdami „Lai gyvuoja aukštai mūsų tėvynė Lietuva", manosi auginą jos garbę, bet nesutarę susivaidina, ir Duobkasys, tautos dvasios saugotojas, pasiunčia juos į pragarą. Kaip žinome, Vydūnas taip pat aukština senovę, bet ieško joje ir tiki randąs daug kilnaus žmoniškumo, išminties ir dorovingumo vertybių.

Po spaudos grąžinimo jaunoji rašytojų karta „garbingą senovę" eksploatuoja jau kitokiem literatūros ir meno tikslam. Ieško joje vietos ir laiko kolorito, poezijos, dorovinių, psichologinių ir istorijozofinių problemų, arba pagaliau istorinės tikrovės. Šioj plotmėj turime priimti V. Krėvės „Dainavos šalies padavimus", „Šarūną", „Skirgailą", „Likimo keliais", Liudo Giros „Kerštą", „Svečius", Balio Sruogos „Milžino paunksmę", V. Bičiūno „Žalgirį".

„Garbingos senovės" motyvai emociniam patrijotiniam tikslam dar ir šiandien, nors negausiai, yra kartojami mūsų literatūroj. Bet jie turi jau aiškų epigoniškumo pobūdį. Tauta subrendo, sustiprėjo, ir vyriausias patrijotinio romantizmo idealas „Prikelkime Lietuvą mūsų"— pasiektas. Tad kartu pasireiškė ir ano laikotarpio patrijotinės ideologijos krizė. Anų laikų entuzijazmas atvėso, šių dienų gyvenimas iškėlė į

paviršių daug drumzlių, o nauji idealai dar nesusikristalizavo. Gyvename autokritikos ir pilietinio auklėjimo laikotarpį. Garbingos senovės pavyzdžių literatūra kaitino mūsų jausmus ir mokė mirti dėl tėvynės. Naujieji idealai turėtų mus išmokyti garbingai gyventi ir kurti tėvynei. Koki bus tie idealai, parodys gal netolima jau ateitis ir kūrybinių tautos pajėgų intuicija.

TAUTINĖ IDĖJA LIETUVIŲ LITERATŪROJ

Skaityta estų — latvių — lietuvių vienybės kongrese Rygoj 1935 m. birželio 30 d.

Sunkios lietuvių literatūros kūrimosi aplinkybės visiem yra žinomos. Mūsų tauta, pervėlai priėmusi krikščionybę, nesuspėjo sutvirtėti naujoj kultūroj ir pasidavė lenkų įtakai. Mes ūmu laiku netekome aukštesniųjų visuomenės luomų, kurie priėmė lenkų kalbą ir tautinės lietuviškos kultūros kūrybai tapo visai svetimi. Per keturis amžius viena liaudis buvo tautiškumo pagrindo — kalbos, saugotoja. Aukštesniųjų luomų nutautimas ir vėliau spaudos uždraudimas — tai dvi vyriausios priežastys, tramdžiusios mūsų literatūros augimą. Ligi 20 amžiaus pirmojo dešimtmečio meniški estetiniai uždaviniai dar buvo beveik svetimi mūsų rašytojam. Ne menui, bet gyviem tautos reikalam tarnavo mūsų literatūra. Dėl to ji, nors nebuvo meniškai puošni, bet užtat buvo reikalinga pačiai tautos gyvybei maitinti. Šiame savo pranešime aš neliesiu klausimo, kaip mūsų literatūra tarnavo religiniams, doro-

viniams, visuomeniniams tautos reikalams. Aš noriu vien parodyti, kaip ji reiškė tautinę lietuvių tautos idėją. Tuo pačiu metu pamatysime ir pačios tos idėjos augimą mūsų tautos sąmonėj, ir tos idėjos maitinamos literatūros turtėjimą.

Iš pat pradžių nusistatykime, kad tautine idėja mes laikysime ryškiausią gyvastingiausią tautos pastangą, kurią paprastai suvokia ir išreiškia geresnieji tautos sūnūs, stipresnieji jos protai ir talentai. Dėl to tautinė idėja, keičiantis laiko aplinkybėm, įvairiais istorijos momentais, taip pat keičiasi, žiūrint, koks vyriausias uždavinys yra iškeltas tautos kultūros kely.

Tad pirmiausia pažiūrėkime, koks uždavinys lietuvių tautai iškyla tuo metu, kai pasirodo pirmieji spausdinti lietuviški raštai. Esame 16 amžiaus vidury. Po visos eilės unijų su lenkais, ypač po paskutiniosios Liublino Unijos 1569 m. politinis Lietuvos padėjimas kelia nerimasties Lietuvos didikų tarpe. Katkevičiai, o dar labiau Radvilai, priešinęsi Unijai dar ilgą laiką svajoja kaip čia nusikračius lenkais ir atstačius Lietuvos nepriklausomybę. Vadinasi, valstybinis patrijotizmas, valstybinė idėja dar yra gyva. Tačiau čia pastebime gana keistą ir liūdną reiškinį: tie patys žmonės, kurie svajoja nutraukti unijos ryšius, ištiesų patys buvo jau nutraukę ryšius su lietuvių tauta. Lietuviškoji aristokratija ir didelė bajorijos dalis, auklėjusi patrijotines valstybines idėjas, buvo jau priėmusi lenkų kalbą ir kultūrą. Tie

tautos sluoksniai, kurie pasiliko ištikimi savo kalbai ir papročiam — liaudis ir smulkioji bajorijos dalis valstybės politiniame gyvenime jokio vaidmens nevaidino. Valstybiškumas buvo pas anuos nutautusius didikus, o tautiškumas pas šituos valstybiškai indiferentiškus liaudies, iš dalies smulkiosios bajorijos ir dvasiškijos sluoksnius. Tautinei kultūrai kurti tinkami tegalėjo būti šitie, o ne anie, nes tik šituose, o ne anuose buvo išlikę gyvi esminiai tautiškumo pažymiai, kalba ir papročiai. Tačiau be anų tautinės kultūros kūryba tegalėjo eiti labai siaura vaga. Reikalinga buvo materijalinė parama, reikalingas valstybės autoritetas. Reikėjo pagaliau atitaisyti seną klaidą, kad lietuvių valstybė ėjo sau, o tauta — sau. Iš čia ir kyla svarbiausias to laiko uždavinys — grąžinti diduomenę ir nutautusią bajoriją tautai, vėl įskiepyti jai lietuvių kalbą ir papročius. Tuo metu susiformuoja tautinė idėja, kad liet. kalba yra esminis lietuvių tautos savumas, ir jos propaganda bajorijoj tampa ilgų amžių reikalas.

Pirmasis, kuris šią idėją visu ryškumu iškėlė ir šaukė nutautėlius grįžti prie gimtosios kalbos, buvo Mikalojus Daukša. Jo garsioji prakalba prie Postilės lietuviškojo vertimo, išspausdinto 1599 m., yra pirmas patrijotinis šūksnis, pirmas tautinės idėjos sušvitėjimas.

Pirmiausia Daukša apgailestaudamas pripažįsta, kad iš šviesuomenės retas kuris jau nemo-

ka lenkų kalbos ir todėl gimtoji lietuvių kalba taip yra pamiršta, apleista ir beveik jau atmesta, kad kiekvienas tai mato, bet vargu ar kas pagirti galėtų. Ir toliau prabyla tokiais stipriais iš suskaudusios širdies einančiais žodžiais: „Kur yra pasauly tauta taip tamsi ir suniekėjusi, kuri neturėtų trijų savų, lyg įgimtų dalykų: gimtinės žemės, papročių ir kalbos? Visų amžių žmonės savo kalba kalbėdavo ir ją apsaugoti, plėsti, tobulinti ir puošti visados didžiai rūpindavosi. Nėra tautos taip menkos, žemės užkampio taip niekšingo, kur savo kalba nekalbėtų. Pati prigimtis visus to moko, ir jau iš motinos krūtų kiekvienas gauna palinkimą į gimtąją kalbą, į mielą jos naudojimą, saugojimą ir ugdymą".

Toliau skaitome tokį gilų ir prasmingą kalbos aukštinimą, kokio nerandame visoj lietuvių literatūroj. Tai yra įsidėmėtini visiem laikam žodžiai, įsidėmėtini ypač mum lietuviam, tokiem neatspariem svetimom įtakom. Liūdnas mūsų sulenkėjusių ir suvokietėjusių žemių likimas geriausiai įrodo tolimesnių Daukšos žodžių teisingumą. „Ne žemės derlingumu, sako jis, ne parėdų įvairumu, ne krašto smagumu, ne miestų bei pilių stiprumu gyvuoja tauta, bet labiausia išsaugodama ir vartodama savo kalbą, kuri didina ir laiko visuomenę, jos santaiką ir brolišką meilę. Gimtoji kalba yra meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas. Sunaikinti kalbą, ir užgesinsi saulę dan-

guje, sumaišysi pasaulio tvarką, atimsi gyvybę ir garbę. Sunaikink kalbą ir sunaikinsi santvarką, vienybę ir visokį dorumą! Ne tam sakau, kad norėčiau peikti svetimų kalbų pažinimą bei mokėjimą. Aš vien peikiu apleidimą, paniekinimą ir kuone atmetimą mūsų savos lietuvių kalbos. Dieve duok, idant susiprastumėm ir iš šio nuopuolio kada nors pakiltumėm. Gana man bus ir to, jog šiuo savo, kad ir mažu veikalu, kaip manau ir geidžiu, duosiu pradžią ir pažadinsiu savuosius mylėti, laikyti ir platinti mūsų tėvų kalbą".

Taip moko tas didelis 16 amž. mūsų patrijotas. Gražia, turtinga savo raštų, ypač Postilės, kalba jis praktiškai įrodė, kaip ją reikia mylėti, saugoti ir platinti.

Ar tik ne ta pačia idėja vadovaudamasis ir Konst. Širvydas rašė savo filologinius raštus, ypač garsųjį „Dictionarium trium linguarum", pasirodžiusį 1629 m.

Deja, diduomenės nutautimas ėjo toliau. Lietuviškoji liaudis, baudžiavos slėgiama, užsidarius savy mito savo pačios kūryba — pasakomis bei dainomis ir negausiais religiniais raštais. Tačiau netrukus svetimybių pavojus ėmė grėsti ir liaudžiai. Bažnyčia, klebonija, dvaras ir mokykla skleidė svetimą kalbą ir kultūrą.

Didžiojoj Lietuvoj nutautę aukštesnieji visuomenės sluoksniai bent kilme buvo savi. Bet Mažojoj Lietuvoj jie buvo svetimi visu kuo: ir

kalba, ir kultūra, ir kilme. Jei uždavinys sąmoninti ir stiprinti liaudį buvo svarbus visoj Lietuvoj, tai jis ypatingai buvo aktualus Prūsų Lietuvoj. Ir ne kur kitur, kaip čia tautinio sąmoninimo idėja pakrypo į liaudį ir gavo demokratinį atspalvį Kristijono Duonelaičio kūryboj 18 amžiaus vidury. Kai kas gali pasakyti, kad Duonelaičio raštuose jokios tautinės idėjos nesą, kad jis apie tėvynės meilę visai nerašęs ir patrijotizmo nežadinęs. Tokia nuomonė būtų iš dalies klaidinga. Tiesa, kad Duonelaitis apie tėvynės meilę nekalbėjo. Bet atsiminkime, kad jis rašė vien būram - baudžiauninkam, kuriem tėvynės meilė ir visoki skatinimai mylėti tėvynę būtų buvę tušti abstraktūs žodžiai. Duonelaitis tautinę idėją reiškia liaudžiai suprantamu būdu. Saugokis svetimos kalbos ir svetimų papročių, kalbėk lietuviškai, elkis, kaip tavo tėvai elgėsi, tai būsi geras ir doras — šios mintys raudona gija eina per visus Duonelaičio „Metus". Visoki blogumai — ištvirkimas, ligos, keiksmai einą iš ponų, atėjūnų. Poetas džiaugiasi, kad lietuviai yra kitoki:

Mes lietuvninkai vyžoti, mes nabagėliai
Ponam ir tarnam jų rods prilygti negalim,
Bet ir poniškas ligas kentėt neprivalom.

Ponam papeikti, pajuokti jis randa aštrių ir sąmoningų žodžių. Vokietis — jam yra blogo elgesio pavyzdys. Kai jis nori pabarti, suniekinti lietuvius, jis lygina juos su vokiečiais:

Tarp lietuvninkų daug syk tūls randasi
[smirdas,
Kurs, lietuviškai kalbėdams ir šokinėdams,
Lyg kaip tikras vokietis mums gėdą padaro.
Daug tarp mūs yra, kurie durnai prisiriję,
Vokiškas dainas dainuot ir keikt pasipratin,
Ir kaip vokiečiai kasdien į karčiamą bėga.
Ak, kur dingot jūs lietuviškos gadynėlės,
Kai dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo!

Bet Duonelaitis nori ne tik atgrąsinti savo lietuvninkus nuo visokių svetimybių, jis dar žadina ir jų pačių tautinę ambiciją, kelia savigarbą. Jis parodo, kad net ir svetimieji būrus - lietuvius gerbia:

Rods, tarė Selmas, nei vienam klastuot ne-
[pareitis,
O lietuvninkams dar juo daugiau nepritinka.
Žinot juk visi, kaip kožnas Lietuvą giria,
Ir kaip daug svetimų žmonių, kad mus pa-
[matytų,
Iš visų kampų šio svieto jau susibėgo.
Ne tik vokiečiai visoki mūs pažiūrėti,
Bet ir daug prancūzų mus mylėt susirinko,
Taip, kad ir lietuviškai kalbėdami valgo,
Ir jau rūbais mūs, kaip mes, vilkėti pagavo.

Tokiu būdu matome, kad juodžiausiame mūsų kultūros istorijos laikotarpy, 18 amžiuj, atsiranda ne tik stiprus talentas, davęs mum didelį

vertingą poezijos kūrinį, bet ir stiprus tautinės idėjos reiškėjas, liaudies tautiškumo saugotojas.

19 amžiaus pradžioj tautinis kultūrinis sąjūdis stiprėja. Vilniaus universitetas istorinėmis studijomis praskleidžia garbingos Lietuvos senovės vaizdą. Visa eilė lenkiškai rašiusių, bet lietuvių kilmės rašytojų savo kūrybai panaudoja ne vieną kilnų tos praeities epizodą. Nepavykę 1831 ir 63 metų sukilimai brandina politinę sąmonę ir ruošia tradicinės lenkiškai - lietuviškos pilietinės ideologijos krizę. Rusų represijos, spaudos draudimas ir baudžiavos panaikinimas gimdo visą eilę naujų visuomeninų, politinių, bei kultūrinių veiksnių. Jų veikiama tautinė mūsų idėja auga, komplikuojasi, bręsta. Tautinis sąmoninimas, gimtosios kalbos ir tautiškumo propaganda vis dar tebelieka vyriausiu reikalu. Bet dabar į tautinio darbo areną išeina jau ir bajorijos atstovai. Tautinė sąmonė praturtėja garbingos praeities prisiminimais. Tautinės garbės jausmas čia randa neišsenkamą naujų pajėgų ir pasiryžimų šaltinį. Romantiškos senovės idealizavimas ir garbinimas prasideda 19 amžiaus pradžioj Daukšos, Poškos, Valiūno, Stankevičiaus raštuose, tęsiamas Daukanto istorijoj, Baranausko dainose, savo literatūrinio apogėjaus pasiekia „Aušros" gadynėj, o tobuliausią poetinį išreiškimą randa Maironio poezijoj. Nesileisdamas čia į patrijotinės garbingos senovės motyvais ataustos literatūros nagrinėjimą, priminsiu vien,

kad ir tautinis mūsų renesansas, „Aušros“ pradėtas buvo atremtas į savo tautos praeities aukštinimą. Dabarties vergovei ir sumenkėjimui 19 amžiaus patrijotai kaip antitezę ir idealą rodė praeities laisvę ir karžygiškumą. Ši entitezė pavergtai tautai turėjo nepaprastos psichologinės galios.

Šalia patrijotinio atžvilgio, tautinė mūsų idėja 19 amžiuj įgijo dar visuomeninį ir politinį atžvilgį. Visuomeniniu atžvilgiu 19 a. jau turėjo būriškas liaudiškas tradicijas iš Duonelaičio kūrybos. Bet Duonelaitis buvo liaudiškas savaime, spontaniškai ir iš esmės. 19 amžiaus pradžios poetų - bajorų liaudiškumas yra sąmoningas, programinis, dėl to ir mažiau nuoširdus. Liaudiškos tendencijos, užuojauta baudžiauninkam tuo metu sklido iš Vakarų Europos ir Vilniaus Universiteto. Bet be šito programinio, bent kiek abstraktaus liaudiškumo, kurio tipiška išraiška yra Poškos „Žemaičių ir Lietuvos Mužikas“, jau tuo pačiu metu reiškiasi ir nuoširdus demokratinis liaudiškumas Ant. Strazdo ir Aleknavičiaus dainose. Bet aiškų demokratinį atspalvį tas liaudiškumas įgijo tik „Aušros“ gadynės literatūroj, paskutiniais trimis 19 amžiaus dešimtmečiais. Įvyko tai dėl to, kad jaunoji „Aušros“ gadynės inteligentija pati buvo kilusi iš buvusių baudžiauninkų. Lengvai nusikratę dar tuomet mokyklose tebeskleidžiama lenkiškumo ir rusiškumo įtaka, jie aiškiai pasuko į liaudį, kuri visai

teisingai dabar tampa viso kultūrinio tautinio renesanso atrama. Tas demokratinis 19 a. pabaigoj kilęs liaudiškumas buvo toks stiprus, kad jis absorbavo ir tautiškai susipratusios bajorijos dalį. „Aušros" ir paušrio gadynėj visame mūsų kultūriniame veikime ir literatūroj turime nemaža bajorijos atstovų. Pakaks priminus Al. Fromą - Gužutį, Meč. Dovainį - Silvestravičių, Gabr. Landsbergį, Žemaitę, Mar. Pečkauskaitę, Sofiją ir Mariją Ivanauskaites- Lazdynų Pelėdą, Gabr. Petkevičiūtę. Visi jie išsižadėjo savo bajoriškumo, o kaikurie tapo aršiais bajoriškųjų tradicijų priešais. Tautinės demokratiškai liaudiškos idėjos šviesoj pagaliau išryškėja pati ligi tol gan miglota lietuvio sąvoka. Unijų su lenkais įskiepyta lenkiškai lietuviškos Žečpospolitos ideologija padarė tai, kad galų gale sunku buvo atskirti, kas lietuvis, kas lenkas. Žinoma yra kompromisinė formulė, prigijusi Lietuvos bajorijoj: sum gente lituanus, natione polonus. Tik dabar, Aušros ir ankstyvojo poaušrio metu, iškėlus etnines, liaudy teberandamas lietuvio charakterio savybes, priėmus lietuvių kalbą kaip būtiną tautinio santykiavimo ir reiškimosi priemonę, pagaliau visą tautinio sąjūdžio programą atrėmus į liaudį, buvo aiškiai atsiribota nuo lenkų ir visų kitų kaimyninių tautų.

Bet čia jau mes susiduriame su politiniu tautinės idėjos 19 amž. atspalviu. Lietuvių literatūroj tas politinis atspalvis pirmą kartą ryškiau

pasirodo Ant. Baranausko dainose, rašytose apie 1859 metus. Politinį atspalvį Baranausko dainom duoda griežtas pasipriešinimas rusų valdžiai, kartais skambąs stačiai revoliuciniais tonais. Kam iš senesniosios kartos lietuvių nėra žinomi šie posmai?

Anei rašto, anei druko
Mums turėt neduoda.
Tegul, sako, bus Lietuva
Ir tamsi ir juoda.

Kad tu, gude, nesulauktum —
Nebus kaip tu nori,
Bus kaip Dievas duos,
Ne tavo priesaikai nedori.

Neįveiksi, sūnau šiaurės,
Mūsų širdys tvirtos,
Seniai buvo išmėgintos,
Seniai keptos virtos.

Nupuls kalnai, o slėneliai
Išsikels aukštybėn,
Visos galybės eis dulkėn,
Silpnumas galybėn.

Drebėk ir tu, sūnau šiaurės,
Krūvon susitraukęs,
Pats krisdamas pražuviman,
Mūsų neįtraukęs.

Tiesa, reikia pastebėti, kad šitokius drąsius šūksnius Baranauskui kėlė daugiau jo religiniai, negu tautiniai jausmai, vis dėlto šios ir kitų jo

dainų politinis atspalvis derinasi su sąmonėjančios lietuvių tautos aspiracijomis, yra tos pačios tautinės idėjos reiškinys. Jis dar labiau stiprėja „Aušroje" ir smarkiai auga poaušrio literatūroj ligi 1904—5 metų. Visa to laiko literatūra kursto kovą su rusų priespauda dėl spaudos ir kultūrinio veikimo laisvės. Minėtinos čia Vinco Kudirkos politinės satyros, K. Pakalniškio apysaka „Obrusiteliai", ir daugelis kitų prozos ir poezijos kūrinių.

1904 metais buvo grąžinta lietuviam spauda, o 1905 m. revoliucija davė šiokių tokių kultūrinio darbo lengvatų. Revoliucijos įkarštyje imta kalbėti apie plačią Lietuvos autonomiją. To pat reikalauja ir Didysis lietuvių seimas, sušauktas Vilniuje 1905 m. Ši nauja reliatyvios politinės laisvės idėja, skaisčiai švystelėjusi 1905 m. neišnyksta iš lietuvių tautos sąmonės ir prasidėjusiais tuojau reakcijos laikais. Mūsų literatūroj ji garsiausiai skamba Maironio poezijoj. Dar juodžiausiais priespaudos laikais Maironis pranašavo:

O tačiau Lietuva
Tik atbus gi kada:
Ne veltui ji tiek iškentėjo!
Kanklių balsą išgirs,
Miegąs kraujas užvirs;
Nes kryžius gyvatą žadėjo.

Maironio poemoj „Jaunoji Lietuva", iš kurios šis posmas paimtas, tautinė to laiko lietuvių idėja

— veržimasis į laisvę, visų kultūrinių pajėgų subūrimas šiam vienam tikslui, yra išreikšta su dideliu entuzijazmu ir formos artizmu. Dar pranašingesnių žodžių Maironis pasakė vėliau parašytoj poemoj „Raseinių Magdėj". Šitoj satyrinėj poemoj, nukreiptoj prieš nutautusią Lietuvos bajoriją ir prieš visus tuos, kurie nutolę nuo liaudies, nuo savo tautos, apsikrėtę svetima dvasia, neša jai „svetimus dievus", poetas senelio lūpomis taip kalba savo ainiui:

Pamatysi daug ašarų, kraujo,
Iki metas sutvarkymo naujo
Iš saulėlydžio rausti pradės!
Iki amžiais supančioti žmonės
Susilauks pageidautos malonės,
Kaip Betliejaus Jokūbo žvaigždės.

Bet ateis! . . . Kaip pavasario rytas
Kad ateina žiedais aprėdytas,
O jam pritaria paukščių giesmė!
Ir iš mūsų pačių, iš valsčionių,
Po keistų su bajorais karionių
Prasimuš atgimimo versmė.

1905 m. revoliucijos sukeltos viltys mūsų literatūroj paliko dar vieną atgarsį, kurio čia negalima nesuminėti. Tai būtent Baltijos tautų: lietuvių, latvių ir estų vienybės idėja. Šią idėją yra išreiškęs poetas Jonas Jonila-Žilius keliuose savo eilėraščiuose, rašytuose 1906-7 m.[1]). Jonas Žilius,

[1]) Jonas Janila, Veikalai, III pluoštas, 6—11 p.

pats visuomenininkas, diplomatas ir politikas po karo šioj srity nemaža pasidarbavęs nepriklausomoj Lietuvoj, jau tuomet, 1905 metais, suprato ir nuspėjo, kad Pabaltės tautom tėra vienas bendras į laisvę kelias, būtent vienybės ir tarpusavinės paramos kelias. Viename to cikliaus eilėrašty, pavadintame „Dejonė dėl Tėvynės", atsispindi anų laikų Lietuvos ir Latvijos varginga buitis. Poetas karčiai prikaišioja tėvynei, kad ji mum nederėjo, nors mes ją arėm-akėjom, laistėm ašaromis ir prakaitu, dabinom mūro bažnyčiomis ir rūkinom smilkalais. O ji maitino mūsų priešus. Ką gi reikia daryti, kad tėvynė mum derėtų? Karingai, revoliuciniai nusiteikęs poetas sušunka, kad reikėsią ją kulkomis išrausti, kardais apakėti ir savo krauju įtręšti. Poeto karingumas matyti visuose to cikliaus eilėraščiuose. Viename iš jų skaitome dar tokį posmą:

Kardai amžių rūdimis rūdija,
Varge vargsta mūs tėvynė „darga";
Išgaląsim rūdžių kalaviją,
Eisim, kirsim mes tėvynės vargą.

Ir šis eilėraštis, matyt, skirtas kartu ir latviam, nes poetas, kaip matome, čia tyčia įpina latvišką žodį „tėvynė *darga*" — brangi.

Dar garsiau Baltijos tautų vienybės idėja skamba eilėraščiuose „Už Baltų žemę", „Pas Tukumą", „Palaidojimas vado" ir „Ant kapo".

Dainoj „Už Baltų žemę“ poetas vaizduoja karo žygį dėl tos žemės laisvės:

Kada ėjom, Dzūkijoj mielojoj
Tamsu buvo, dar nė nedienojo.

Į Lietuvą, Žemaičius įėjus,
Ką tik buvo aušra patekėjus.

Kad įėjom į Latvijos plotus,
Latvius, estus jau radom ginkluotus.

Latviai, broliai, kur laikai senovės,
Kada baltai už liuosybę kovės?

Ir ši daina baigiasi mintimi, kad tik ginklu laisvė vėl būsianti iškovota. Giliau vienybės idėjai įdiegti, Žilius-Jonila garbina bendrą Baltijos tautų žemę, rašo kaip ir kokį Baltų tėvynės himną:

Baltų žeme, po kalvotą plotą
Miškais klota, graži ir bagota!

Supas dirvos, kad javai išnokę,
Žydi pievos, kur upeliai kriokia.

O kur upės, kur plačioji Jūrė,
Didi miestai, sodžiai įsikūrė.

Baltų žeme, gamta tau suteikia,
Visko, visko, tiktai laisvės reikia!

Mes už laisvę vyrs į vyrą stosim,
Ar laimėsim, ar galvas paklosim.

Paskutiniuose to cikliaus eilėraščiuose vaizduojama kova ties Tukumu, kurioje žūva baltų vadas, to vado palaidojimas ir jo kapas. Ciklius

baigiasi liūdesio ir gedulo motyvais, bet laimėjimo vilčių jie nenaikina. Žuvusio vado idėjas įvykdys jo pasilikę draugai ir „gentkartės" kitos. Ant vado kapo mergaitės pasodina raudonų bijūnų, simbolizuojančių pavasarį, išlietą dėl laisvės kraują, tolimesnę kovą, ir simbolinį ryšį su žuvusiais.

Tokiu būdu matome, kad 1904-5 metų įvykiai pažadino ne tik lietuvių tautos laisvės viltis, bet ir Baltijos tautų vienybės reikalą, kadangi ir kova dėl laisvės ir tos laisvės išlaikymas kaip tuomet, taip ir dabar reikalauja tų tautų sutartinio darbo bei pasiryžimo.

Bet tautinė idėja mūsų literatūroj po 1904-5 metų reiškiasi dar ir kitokiomis kryptimis. Šalia tautinio, politinio ir pilietinio sąmoninimo, šalia laisvės aspiracijų ir kovos žadinimo, visiem yra aiškus reikalas įstiprinti lietuvį savo krašte, savo žemėje, duoti jam pakankamai ir materijalinės kultūros, kad jis nukonkuruotų rusą kolonistą ir bankrutuojantį dvarininką, o šiam subankrutavus, pats paimtų jo žemę. Dabar išsižadama maironiškos tendencijos tuokti bajoraites su išmokslintais kaimiečiais, tendencijos charakteringos „Aušros" romantizmo laikotarpiui. Dabar visi koziriai atiduodami turtėjančiam kaimiečiui-ūkininkui. O jeigu ir dvarininkas nori tapti pozityviu savo krašto kultūrinimo veiksniu, tai jis turi išsižadėti visų savo poniškų tradicijų bei ligų, jis turi sudemokratėti ir sulietuvėti. Kitaip,

jis pasmerktas žūti nuo lėtos moralinio ir fizinio vėžio ligos, kaip Vienuolio grafas Pult-Putarleckis iš apysakos „Vėžys“. Šį visuomeninį tautinės idėjos atžvilgį ryškiausiai parodo Jono Žiliaus-Jonilos poema „Vestuvės“, Kazio Puidos apysaka „Žemės Giesmė“, Igno Šeiniaus „Bangos siaučia“, Vaižganto „Pragiedruliai“ ir Vienuolio „Vėžys“. Per toli mus nuvestų šių veikalų nagrinėjimas. Pakaks vien pažymėjus, kad visuose juose aiškiai matoma tendencija tautiškai susipratusį ūkininką padaryti kultūringu stipriu savo žemės valdovu. Tendencija, kurią poetiškai išreiškia Jonas Žilius, baigdamas savo „Vestuves“:

Per derlius Lietuvos ūbus
Nemunėlis sriovi...
Dvaras, dvaro trobos, stubos,
Kaip stovė‘ ir stovi.
Aplink dvarą sodai platūs
Žaliavę žaliuoja;
Ten gegutė, kaip papratus,
Atlėkus kukuoja:
— Regiu dvaras tarp dirvonų;
Gražiai išsižiūro!...
Kukų! Pirm čia būta ponų,
O dabar jau būrų...
Ponai ubagais pastoja,
Būrai ponais esti.
Kas čia daros Lietuvoje,
Sunku yr‘ suprasti.

Man belieka pažymėti paskutinis tautinės idėjos atžvilgis mūsų naujojoj literatūroj, tas būtent, kuriuo pasekdami kai kurie mūsų rašytojai su ypatingu atsidėjimu ėmė ieškoti tautinių lietuvio charakterio savybių ir jo pasireiškimo formų. Lietuvių tautai ilgą laiką buvus svetimoj vergovėj, įsimaišius į ją svetimų elementų, nesuspėjus jai sukurti savos kultūros, neturėjus galimumo pasireikšti menu ir mokslu, tautinis jos charakteris anksčiau negalėjo būti iškeltas, nušviestas, išanalizuotas ir susintetintas. Antraip vertus, lietuvių liaudy ligi paskutinių laikų buvo likę daug primityviškumo, savotiškos religijos ir pasaulėžiuros pedsakų, o taip pat ir savotiškų charakterio bruožų. Be to, ir Lietuvos istorija atrodė siepianti kažkokią neįspėtą mįslę ir visas tautos likimas vaizdavosi apgaubtas kažkokios paslapties bei tragizmo. Vincas Krėvė su dideliu meistriškumu ir artizmu praskleidžia patriarchališko Dzūkijos kaimo dvasinį turtą, iššvejoja tokių įdomių etninių tipų, kaip Lapiną, Vainorą, Dvainį, Marcelę ir fiksuoja daug tautinio charakterio bei kolorito smulkmenų. To paties autoriaus didžiuliai dramatine forma parašyti veikalai: „Šarūnas", „Skirgaila", „Likimo keliais" iškelia ir idėjiniai suprasmina svarbius tautos istorijos momentus. Vydūnas gausioj ir turiningoj savo kūryboj ieško istorijoj ir dabarty aukštesnio dorovingumo, žmoniškumo ir išminties reiškinių, ypatingai iškeldamas senovės lietuvių religiją,

ugnies ir saulės, kaip Dievybės simbolių, kultą. Be to, tautiškumui Vydūnas duoda stiprią filosofinę atramą, nes pagal jo mokslą, tauta esąs būtinas žmonijos pažangos veiksnys, tik savo tautoje individas galįs pasiekti aukštesnio žmoniškumo laipsnio, tik per tautą einąs kelias į Dievybę. Lietuvių tautos uždavinys evoliucijos kely esąs ypatingai svarbus, nes lietuviai savo kilme, kalba ir senovės religija esą artimiausi senovės indam ir jų šventųjų raštų išminčiai. Tokiu būdu Vydūno moksle ir kūryboje tautinė idėja įgauna dorovinį bei religinį atspalvį ir siejama su tam tikra istorine, kultūrine misija.

Mes nužymėjome visus svarbesniuosius tautinės idėjos evoliucijos laipsnius, kaip jie pasireiškė mūsų literatūroj: lietuvių kalbos propaganda, tautinių papročių saugojimas, praeities-senovės garbinimas, liaudiškumas bei demokratizmas, politinės bei kultūrinės laisvės siekimas, Pabaltės tautų vienybės konsolidavimas, tautinio atsparumo ugdymas, pagaliau gilesnė tautinio charakterio etninių savumų analizė, folosofinis tautiškumo suprasminimas ir istorinė kultūrinė lietuviškumo misija. Šie tautinės idėjos pasireiškimo momentai mūsų literatūroje vieni yra kiek ryškiau atsispindėję, kiti gi dar vos apčiuopiami. Bet jie vis dėlto jau sumezga mūsų tautinio veikimo tradiciją ir nužymi gaires, kuriomis turėtų eiti tolimesnė mūsų tautinės kultūros kūryba.

KONSPEKTINĖ LIETUVIŲ LITERATŪROS APŽVALGA

Lietuvių literatūra, nors nėra nei gausi, nei turtinga, bet yra labai artimai sutapusi su tautos gyvenimu. Dėl to, norint suprasti jos charakterį, reikia būtinai atsižvelgti į istorines ir visuomenines lietuvių tautos gyvenimo aplinkybes. Lietuvių tautos praeity glūdi keletas priežasčių, dėl kurių visas lietuvių kultūros ir literatūros gyvenimas keletą amžių ėjo labai siaura vaga. Paminėsiu tik dvi svarbiausias: pirma — pavėlavimas priimti krikščionybę (tik 1386 m.) ir antra — visa eilė politinių unijų su lenkais. Paskutinė Liublino unija 1569 m. galutinai surišo lietuvių valstybę ir tautą su Lenkija. Lenkų įtaka dar nespėjusiai naujoj krikščioniškoj kultūroj sustiprėti lietuvių tautai buvo pragaištinga. Aristokratija ir bajorija, nors dar ilgai saugoja valstybines tradicijas, bet greit pamiršta savo tėvų kalbą ir literatūros ugdymui visai netenka reikšmės. Lenkiškoji dvasiškija nutautinimo darbą atkakliai varo per bažnyčias, visa kas lietuviška ir pačią lietuvių kalbą laikydama pagonystės liekanomis. Tik įsigalint protestantizmui 16 amžiuje

pasirodo pirmosios lietuviškos knygos. Pirmoji knyga lietuvių kalba, Mažvydo katekizmas, buvo išleista 1547 m. Karaliaučiuj. Ten pat gaminama ir daugiau tikybinių protestantų raštų. Tas privertė ir katalikų dvasiškiją Lietuvoje imtis to paties ginklo. Po kurio laiko protestantizmas buvo nugalėtas, bet jo sukurta religinė literatūra lietuvių kalba yra gana gausi. Sekančiame amžiuj pasirodo pirmosios lietuvių kalbos gramatikos ir žodynai. Tik 18 amžiuje mes susilaukėme dailiosios literatūros pradžios. Užtat ta pradžia buvo puiki. Poetas Kristijonas Duonelaitis-Donalitius, kilęs iš Prūsų Lietuvos ir gyvenęs 1714—1780 m. parašė hegzametru poemą-idilę „Metai", kuri yra ne tik lietuvių literatūros šedevras, bet įdomus reiškinys ir visoje to amžiaus Europos literatūroje. Paprastais žodžiais su dideliu plastiškumu ir realizmu poetas piešia savo krašto gamtą, kaimiečių baudžiauninkų gyvenimo scenas, jų darbus, vargus ir pasilinksminimus. Jis skatina neišsižadėti savo kalbos ir papročių, nes mato, kad nutautęs, suvokietėjęs lietuvis menkėja ir moraliai. Duonelaičio poema yra išversta į vokiečių, lenkų, latvių ir rusų kalbas. Deja, tuo metu Didžiojoj Lietuvoj dėl polonizacijos įtakos inteligentiniai sluoksniai lietuviškai jau nekalbėjo ir savąja literatūra nesirūpino.

Gyvesnis literatūrinis sąjūdis prasideda tik 19 amžiaus pradžioj. Lietuvių-lenkų respublika,

netekusi nepriklausomybės, 1795 m. buvo padalinta paskutinį kartą. Beveik visa dabartinė Lietuva teko rusam. 1803 m. rusai leido Vilniuj atidaryti Universitetą, kuris gyvavo ligi pirmojo sukilimo 1831 m. Universitete per tą laiką buvo susikoncentravęs visas kultūrinis Lietuvos gyvenimas. Nors Vilniaus universitete nieko lietuviškai nebuvo dėstoma ir lietuvių kalba neturėjo jokių teisių, bet Lietuvos istorijos ir etnografijos studijos žadino tėvynės meilę, vertė susidomėti liaudies gyvenimu ir jos kūryba. Iškyla visa eilė istorikų ir poetų, rašiusių lenkiškai — tarp jų ir didysis Adomas Mickevičius — kurių politinė ideologija mum nėra priimtina, bet kurių raštai kėlė Lietuvos vardą ir skatino ją mylėti kaip savo tėvynę. Tuo pačiu metu atsiranda poetų, kurie jau rašo lietuviškai. Vieni jų yra kilę iš smulkių Žemaičių bajorų, nepasidavusių polonizacijos įtakai, kiti iš liaudies. Kai kurie ėjo mokslą Vilniaus universitete. Minėtini šio laikotarpio vardai: Dionizas Poška, Simanas Stanevičius, Antanas Strazdas, K. Aleknavičius, istorikas Simanas Daukantas, pedagogas beletristikas vyskupas M. Valančius ir jaunesnis už juos vysk. Antanas Baranauskas. Visi jie savo raštuose kelia tėvynės meilę, idealizuoja Lietuvos kunigaikščių gadynės praeitį, plečia Lietuvių kalbos propagandą ir rūpinasi sunkia liaudies būkle. Šio laikotarpio poetų raštai nėra gausūs ir jų forma gana menka. Išimtį sudaro Ant. Baranauskas, davęs antrą lietuvių

literatūros šedevrą — trumpą poemėlę „Anykščių Šilelis“ (1858—59 m.) ir keletą patrijotinių dainų.

19 amžiuje prasidėjusį lietuvių literatūros sąjudį netrukus sustabdė žiaurus smūgis. Po 1863 m. sukilimo, rusai sumanė galutinai Lietuvą surusinti. Tam tikslui panaikino lietuvių kalbą mokyklose ir uždraudė spausdinti knygas lotyniškų raidynu, kas reiškė visišką spaudos uždraudimą, nes jokis kitas raidynas Lietuvoj nebuvo žinomas. Be to, visos mokytojų ir valdininkų vietos buvo duodamos tik rusam provoslavam. Lietuviai inteligentai buvo keliami į Rusijos gilumą, kur, netekę kontakto su savo kraštu, turėjo surusėti. Atimti po sukilimo dvarai buvo dalinami rusam kolonistam. Likusius valdė lenkai, arba sulenkėję Lietuvos bajorai. Visa dvasiškija buvo taip pat sulenkėjusi, ir polonizacija per bažnyčias smarkiu tempu ėjo pirmyn, ypač Vilniaus ir Seinų diecezijose. Spaudos draudimas tęsėsi ligi 1904 m. Šie 40 spaudos draudimo metų buvo sunkiausias lietuvių tautai bandymas, iš kurio ji galų gale išėjo laimėtoja. Čia daug lietuviam padėjo rusų caro Aleksandro II svarbi socijalinė reforma — baudžiavos panaikinimas 1861 m. Dabar valstiečių ūkininkų vaikam buvo atidarytas kelias į mokslą ir į inteligentines profesijas. Tad, nors spauda buvo uždrausta, prasidėjo savos, iš liaudies kilusios inteligentijos augimas, tautos vadų ir kovotojų dėl laisvės auklėjimas.

Jau pirmoji šitos inteligentijos karta davė Lietuvai žymių patrijotų, kurių tarpe randame ir d-rą Joną Basanavičių, šiandien laikomą tautinio lietuvių renesanso tėvu.

Jonas Basanavičius (1851—1926), baigęs medicinos studijas Maskvos universitete, išvyko į Bulgariją, o kurį laiką gyveno Vienoj ir Prahoj. Čia jis pažino tautinį čekų judėjimą ir rado daug medžiagos savo istorinėm studijom. Gyvendamas Prahoj, 1883 m. jis, kartu su kitais to laiko patrijotais, įvykdė didelį lietuvių tautos istorijoj darbą, išleido pirmą tautinį patrijotinį laikraštį „Aušrą". Laikraštis buvo spausdinamas Vokietijoj, Prūsų Lietuvos miestely Ragainėj ir iš ten slapta gabenamas per sieną ir platinamas Lietuvoj, Rusijos pusėj. Nors Prūsų Lietuvoj lietuviškų laikraščių jau ėjo nuo 1832 m., bet jie tenkino tik religinius ir vietinius reikalus, tad visai lietuvių tautai reikšmės neturėjo. Tik Basanavičiaus „Aušra" mokėjo prabilti į pavergtos tautos širdį, dėl to ji šiandien ir laikoma naujos atgimimo epochos simboliu. „Aušros" pradėtas tautinis sąmoninimas ir kova prieš rusifikaciją bei polonizaciją greit sukėlė visą tautą. Bet dar 20 metų rusų žandarai gaudė per sieną plaukiančią lietuviškųjų spaudinių kontrabandą, į kalėjimus sodino ir į katargą trėmė tų spaudinių platintojus ir skaitytojus, kol pagaliau paaiškėjo, kad ta kova vyriausybei duoda daugiau žalos, negu naudos, ir 1904 m. spaudos draudimas buvo panaikintas.

Palikę nuošaliai didelę visuomeninę „Aušros“ reikšmę lietuvių tautos gyvenimui, pažymėsim vien, kad šis organas davė ideologinį pagrindą ir pirmiesiem naujosios lietuvių literatūros kūrėjam. Ta ideologija puikiai tiko pavergtos tautos psichologijai: tautinės garbės ir ambicijos žaidimas, tautos vienybės konsolidavimas, pasitikėjimo savo jėgomis ugdymas ir šviesių ateities vilčių kurstymas. „Aušrininkai“, pasivadinę Lietuvos Mylėtojais, idealizavo garsią savo tautos praeitį, aukštino gražią senovišką gimtąją kalbą, vengė luomų ir klasių kovos, auklėjo prisirišimą prie savo krašto, reikalavo teisių gyventi ir savąją kultūrą kurti. Tokia ideologija yra persisunkusi ne tik to laiko lietuvių literatūra, bet jos įtakos randame ir vėlyvesniųjų kartų kūryboj iki pat mūsų laikų.

Pati „Aušra“ ėjo neilgai — vos 3 metus. Nauji konkretūs gyvenimo reikalavimai parodė, kad idealios vienybės ir idealizuojamos praeities romantika, kurią kūrė „Aušra“, toliau tautos patenkinti nebegali. Jau buvo pribrendęs visuomenės pasiskirstymo reikalas — ir štai netrukus susiformuoja dvi srovės su savo spaudos organais (žinoma, Prūsų Lietuvoj) ir su savo įtaka literatūrai. Pirmoji srovė su „Apžvalga“ ir „Tėvynės Sargu“ literatūroj ugdė religinį idealizmą ir patrijotinį romantizmą, antroji su „Varpu“ ir „Ūkininku“ pozitivizmą ir realizmą. Bet tenka pastebėti, kad apskritai to laiko literatūra buvo

daugiau utilitarinio pobūdžio, tarnavo tautinio sąmoninimo reikalui ir tenkino dar nedidelius ideologinius ir estetinius to laiko visuomenės reikalavimus. Vis dėlto jau ir to laikotarpio literatūroj randame keletą rašytojų, kurie dar ir šiandien yra laikomi įžymiais mūsų literatūros kūrėjais.

Toks pirmiausia yra poetas J. Maironis-Mačiulis (1863—1932). Pradėjęs rašyti dar „Aušroj", jis yra ryškiausias to laikotarpio dvasios reiškėjas, dėl to visai teisingai vadinamas „atgimimo dainiumi". Tėvynės meilės ideologija ir jausmai Maironio poezijoj įgijo menišką gilios išraiškos formą. Maironis yra vienas iš žymiausių poetinės lietuvių kalbos ir formos kūrėjų. Aiškumas, skambumas, taisyklinga toniška eilėdara, klasinė strofos struktūra, formos glaustumas, nuoširdus jausmas ir kilnus, dažnai retoriškas patosas — štai vyriausi šio poeto savumai. Retas kuris vėlesnysis poetas nėra buvęs žymioj Maironio įtakoj, o visas ankstyvesnysis naujosios poezijos laikotarpis daugelio vadinamas „maironiškuoju". Maironis lietuvių literatūroj pirmiausia vertinamas kaip lyrinis poetas. Be patrijotinės lyrikos, jis yra sukūręs ir grynosios poezijos pavyzdžių, toli pralenkiančių anos epochos reikalavimus. Jis yra dar parašęs 4 poemas ir 5 dramas. Populiariausia Maironio poema — tai „Jaunoji Lietuva". Joj poetas rodo mum pirmuosius tautinio renesanso pijonierius ir jų vei-

kimo vaizdus. Tačiau ir ši poema pagauna skaitytoją ne epiniu vaizdumu, bet lyriniais patrijotiniais posmais. Patrijotinės lyrikos apsčiai randame ir kitose Maironio poemose: „Raseinių Magdėj", „Mūsų varguose" ir lenkų kalba parašytoje „Z nad Biruty". Didelėj dramatinėj trilogijoj Maironis norėjo atvaizduoti Vytauto Didžiojo epochą, bet literatūros kritiko tas darbas nepatenkina.

Čia minėtinas dar Vincas Pietaris (1850—1902), autorius pirmojo istorinio romano „Algimantas", kuriame vaizduojama 13 amžiaus epocha.

Pozitivizmo ir realizmo kryptį naujojoj lietuvių literatūroj sutelkė Vincas Kudirka (1858—1899), po „Aušros" ėmęs leisti Prūsuose antrą nemažiau svarbų laikraštį „Varpą". Kudirka, aštraus stiliaus ir aukštos inteligencijos publicistas, literatūrai davė keletą satyrų, pajuokiančių rusinimo politiką ir rusų valdininkus Lietuvoj. Kudirka paliko dar ir pluoštą lyrikos. Jis yra ir tautinio himno autorius. Be to, Kudirka praturtino lietuvių literatūrą žymių veikalų vertimais: Schillerio „Wilhelm Tell", „Orleano Mergelė", Bairono „Kainas", A. Mickevičiaus „Dziady" ir kitų.

Reikia paminėti dar keletas rašytojų, be kurių naujosios lietuvių literatūros vaizdas nebūtų nei pilnas, nei aiškus. Čia pirmiausia minėtinos trys populiarios moterys beletristės.

Vyriausia Žemaitė (1845—1921), autodidaktė, bajorų kilmės, tačiau visa dvasia sutapus su kaimo gyvenimu ir su liaudimi. Jos raštai — tai beletristiški gyvenimo vaizdai, scenos, nuotrupos, nesuimtos į griežtą literatūrinio žanro formą. Žemaitė teisingai vadinama kasdienio gyvenimo vaizduotoja. Dėl to jos raštai įdomūs ne tik literatūrai, bet ir etnografui. Rašytoja buvo apdovanota nepaprastai gyvu pastabumu, ištikima atmintimi ir didele dovana plastiškai ir sugestyviai matytąsias scenas ir žmones atvaizduoti. Fantazijai Žemaitės kūryboj vietos nėra. Dėl to jos raštuose ir randame kartu menišką ir autentišką prieškarinį Lietuvos kaimo ir dvaro biednuomenės gyvenimo vaizdą, o taip pat visą galeriją liaudies tipų. Žemaitės kalba — gyva, lakoniška, vaizdi ir turtinga — yra tikras lobynas ne tik kalbininkam mėgėjam, bet ir specijalistam.

Lazdynų Pelėda (dvi seserys Sofija Pšibiliauskienė 1867—1926 ir Marija Lastauskienė Ivanauskaitės), kilusi taip pat iš bajorų dvarininkų, savo apysakose ir novelėse nagrinėja kaimo ir dvaro santykius, bajorų, valstiečių ir miesto darbininkų gyvenimo klausimus. Lazdynų Pelėda buvo daugiau rašytoja ideologė ir kaipo tokia ne laisva nuo tendencijos. Ypač ryškus yra antibajoriškas rašytojos nusistatymas, dažnai pereinąs į neapykantą. Lazdynų Pelėdos pavyzdys nėra vienintelis, rodąs, kaip giliai buvo įsišaknijęs liaudiškumo pradas anuo metu lietuvių

literatūroje ir visame kultūros gyvenime. Turime ir daugiau rašytojų bajorų, kurie lietuvėdami, kartu turėdavo ir suliaudėti. Nagrinėti Lazdynų Pelėdos raštų tematiką būtų perplatus šiam straipsniui uždavinys. Po tokio nagrinėjimo tektų konstatuoti, kad gana įvairios ir įdomios temos nebuvo tinkamai nušviestos ir meniškai apdirbtos dėl permenko autorės teoretiško pasiruošimo ir mokslo stokos. Lazdynų Pelėdos stilius nėra vientisas, nei vienodas: realizmo ir sentimentalizmo, literatūrinės ir liaudiškos kalbos mišinys.

Trečioji žymi moteris rašytoja M. Pečkauskaitė (Šatrijos Ragana) (1878—1930), taip pat bajorų dvarininkų kilmės, yra aukštos inteligencijos ir kultūros rašytoja-pedagogė. Ji taip pat stovi lietuviškosios liaudies pusėje, bet antibajoriškos tendencijos jos raštuose visai nėra. Ji peikia nutautusią bajoriją, norėtų ją grąžinti lietuvių tautai, dėl to nurodinėja kelius, kuriais bajorija turėtų eiti, ir pareigas, kurias jai nauja epocha uždeda atbudusios lietuvių tautos atžvilgiu. Naujoj lietuvių tautos kultūroj Pečkauskaitė, lygiai kaip ir Maironis, norėtų sudaryti sintezę iš liaudiškojo ir bajoriškojo elemento. Vis dėlto ir pati rašytoja, matyt, jautė, kad Lietuvos bajorai su savo tradicijomis — tai morituri, kurie nepakels, o gal ir nesupras pakitėjusių gyvenimo sąlygų. Paskutinėj didelėj savo apysakoj „Sename dvare" rašytoja piešia visą eilę Lietuvos bajorijos tipų, apgaubdama juos meilės, lengvos ironijos ir melancholijos jausmais.

Vyresniųjų moterų rašytojų grupę papildo Gabrielė Petkevičaitė-Bitė (g. 1861 m.), rinkinėlio „Krislai“ ir romano „Ad astra“ autorė, daugiau žinoma kaip nenuilstama kultūros darbininkė spaudos ir visuomeninio gyvenimo srityse.

J. Tumas-Vaižgantas (1869—1933), vienas iš populiariausių Lietuvoj žmonių, savo raštuose duoda kaip ir sintezę dviejų aukščiau minėtų literatūros srovių: „Aušros“ patrijotiškojo idealizmo ir „Varpo pozitivistiškojo realizmo. Didžiausiame savo veikale „Pragiedruliai“ Vaižgantas piešia patrijotizmą ir pasiryžimą tos lietuvių tautos dalies, kuri stojo į aktingą kovą su rusų valdžia dėl savo kultūros ir duoda labai charakteringų tos kovos vaizdų. „Pragiedruliuose“ Vaižgantas nušviečia du lietuvio dvasios bruožu: palinkimą į mistiką, romantiką, animizmą, kuo persunktos liaudies dainos, pasakos, padavimai — ir praktiškąjį sugebėjimą su dideliu užsispyrimu bei kantrumu įsistiprinti materijalėse gėrybėse, praturtėti ir nukonkuruoti išsigimusius bajorus-dvarininkus. Šiuos du bruožu rašytojas jungia su dviejų Lietuvos kraštų, Aukštaičių ir Žemaičių geografinėmis savybėmis ir peizažu. Vaižgantas yra optimistinės nuotaikos rašytojas. Savo raštuose jisai surinko daug gražių, teigiamų gyvenimo reiškinių, o net ir juodi, skaudūs ir negatyvūs bruožai, perėję per judrią, giedrią, entuzijastišką rašytojo dvasią, nebetenka

savo niuraus baisumo, ir mes palydime juos dažnai su pajuokos, pasigailėjimo šypsena. Vaižganto stilius — temperamentingas ir individualus, bet jo kūrinių forma nėra meniškai suglausta ir dažnai ardoma publicistiniais įterpimais bei epizodiniais nukrypimais. Kaip tobulesnės kompozicijos ir formos pavyzdį galima nurodyti apysakas „Dėdės ir dėdienės" ir „Rimai ir Nerimai".

Vydūnas (gimęs 1868 m.), vienas iš produktingiausių ir žymiausių šių dienų rašytojų, savo amžiumi priklauso senesniajai kartai, bet savo kūryba stovi visai nuošaliai, išsiskirdamas iš visos lietuvių literatūros fono. Vydūnas taip pat, kaip ir žymiausias XVIII amžiaus lietuvių poetas Duonelaitis, yra Prūsų lietuvis, augęs ir auklėjęsis visai skirtingose kultūrinėse aplinkybėse. Teosofiškoji filosofija ir pasauližvalga, giliai įsišaknijusi Vydūno dvasioje, uždėjo neišdildomą antspaudą ant šio rašytojo gyvenimo, jo veikimo ir kūrybos. Jis yra kilnaus žmoniškumo, nuolatinio tobulėjimo ir Dievybės siekimo apaštalas. Jis tampa lietuvių tautos istorijosofas, jos auklėtojas ir jos uždavinių žmonijos kely rodytojas. Individo kelias, moko Vydūnas, į žmoniją ir Dievybę eina tik per tautą. Dėl to pamesti savo tautiškumą esąs nusižengimas ir dorovinis sumenkėjimas. Teoretiškais pasauližvalgos, tautybės ir auklėjimo klausimais Vydūnas yra išleidęs daug knygų. Savo literatūrinio darbo pradžioj, kovodamas su Prūsų lietuvių germaniza-

cija, jisai parašė ir pastatė mėgėjų vaidinimuose visą eilę patrijotiško turinio komedijų ir šiaip pjesių. Vydūnas, pats žadindamas tautos sąmonę, kritiškai žiūrėjo į „Aušros“ ir „Varpo“ ideologiją ir obalsius. Jam nepatiko nei didžiavimasis dėl senovės kunigaikščių garsių žygių, nei, tuo labiau, į materijalizmą krypstąs pozitivizmas. Jei ir Vydūnas liečia lietuvių tautos praeitį, tai jis iškelia jos saulės ir ugnies garbinimo religiją, kurioj mato aukštos sąmonės ir dorovingumo sušvitėjimą. Literatūrinė Vydūno kūryba reiškiasi dramatine lytimi. Tačiau, derinantis su visa rašytojo pasauližvalga, jo dramose realaus gyvenimo tikrovės ir gyvo žmogaus psichologijos yra kuomažiausia, ypač jo mėgiamose misterijose. Yra tai ideologinės schemos, kurių veikėjai visuomet turi būti suprantami santyky su ta prasme, kurią jie reiškia. Dėl to Vydūno kūryba yra gerokai sausa, abstraktiška. Bet ji yra vientisa ir vieninga, harmoniškai sutapusi su visu rašytojo dvasiniu gyvenimu ir liudijanti originalią ir stiprią jo asmenybę. Žymiausi Vydūno dramos kūriniai yra šie: trilogija „Probočių Šešėliai“, trilogija „Amžina Ugnis“, misterijos „Mūsų laimėjimas“, „Jūrų varpai“, „Likimo bangos“; dramos „Vergai ir Dykiai“, „Pasaulio gaisras“, „Laimės atošvaista“.

Štai žymiausi pirmieji naujosios lietuvių literatūros kūrėjai, šiaip ar taip sutapę su pirmųjų laikraščių perijodu ir ant savo pečių pakėlę didelį

kovos ir tautos žadinimo darbą. Ir jų kūryba tegali būti pilnai suprasta ir įvertinta tiktai kartu su jų veikimu. Nes tuo metu žodis — tai buvo ir darbas. Ir mum, lietuviam, jų kūrybos estetines literatūrines ydas išperka didelis jų pasiryžimas ir jų žodžio galia.

II

1904 metai bus amžinai minimi lietuvių kultūros istorijoj. Keturiasdešimt metų trukusi kova su rusų vyriausybe buvo laimėta: caras grąžino lietuviam spaudą. Tais pačiais metais pradėjo eiti Vilniuje pirmasis lietuvių dienraštis „Vilniaus Žinios", leidžiamos didelio patrijoto ir turtuolio inžinieriaus Petro Vileišio. Nemažiau reikšmingi buvo ir sekantieji 1905 metai. Tais metais, kaip žinome, Rusijoje kilo revoliucija, neaplenkusi nė Lietuvos. Čia, Lietuvoj, ji, be bendrųjų politinių, ekonominių tikslų, turėjo dar ir specifinį tautinį atspalvį. Lietuvos revoliucijonieriai nori iškovoti savo tautai plačią autonomiją. Didysis Vilniaus Seimas, kuriame dalyvavo daugiau kaip 2000 žmonių, aptaria tos autonomijos pobūdį ir lietuvių teises savo krašte. Vilniaus Seimas ir jo nutarimai, valdžiai numalšinus revoliuciją, neteko realios reikšmės, bet psichologinė auklėjimo reikšmė visai tautai paliko tikrai didelė. Autonomijos sąvoka pasilieka kaikurių partijų programose, o pats Seimo

prisiminimas žadina visos tautos aspiracijas ligi Nepriklausomybės laikų.

Šie 1904 ir 1905 metų įvykiai praskleidžia lietuvių inteligentijai plačius horizontus į įvairias kultūros gyvenimo sritis ir atidaro tolimas perspektyvas į ateitį. Iš to kyla visa eilė naujų problemų ir klausimų, kuriais ilgą laiką maitinosi literatūros kūryba. Jeigu tauta žengia į gyvenimo areną ir nori tapti autonomiška, tai, visų pirma, kas ji yra savy? — kokia tos tautos dvasia? — kokia psichika? — kuo ir kaip ji gali išsiskirti ir pasireikšti kitų tautų tarpe? Štai tie pagrindiniai klausimai, pradėję antrąjį naujosios lietuvių literatūros laikotarpį ir nenustoję aktualumo nė ligi šių dienų. Judresni, kritiškesni ir pažangesni protai greitai pamato, kad patrijotiškas „Aušros" idealizmas, skelbiąs garbingos praeities ir gimtosios kalbos meilę, nors tautos masėm dar reikalingas ir priimtinas, bet platesnio masto tautinei kūrybai yra perdaug jau elementarus ir primityviškas. Tas pat ir dėl „Varpo" pozitivizmo, pasitenkinusio kasdieniškumu ir utilitarizmu.

Po 1905 m. ligi pat didžiojo karo visoj lietuvių spaudoj gyvai diskutuojami teoretiniai meno ir literatūros klausimai, vertinami veikalai, skatinama kūrybinė inicijatyva ir drąsa. Praeity, istorijoj, norima suvokti sintetinis tautos kelias ir rasti metafizinė lietuvių tautos idėja, o kaip konkretus lietuvių tautos dvasios pasireiškimas iš-

keliama liaudies kūryba — dainos, pasakos, padavimai. Ypatingos reikšmės dabar įgyja poezijos formos klausimas. Ne tiek svarbu ką lietuvis mąsto ir jaučia, bet svarbu kaip jis tai išreiškia. Klasiškoji Maironio ir kitų ankstyvesniųjų poetų forma dabar jauniesiem atrodo netinkama, nes perdaug kosmopolitiška. Tad štai nuostabios liaudies dainos, kuriomis žavėjosi Lessingas, Herderis, kuriomis naudojosi pats Goethe ir daug kitų rašytojų ir poetų. Literatūros atnaujinimo šūkius triukšmingai skelbė *J. A. Herbačiauskas—Jaunutis Vienuolis* savo straipsnių rinkiny „Erškėčių vainikas". Liaudies dainas kaip sektiną poezijai ir muzikai pavyzdį perša daugelis kritikų, genijalus tapytojas ir muzikas M. K. Čiurlionis ir pirmasis literatūros žurnalas „Vaivorykštė" (1913—1914), jau svajojęs lietuvių literatūrą įvesti į visos Europos literatūrų šeimą.

Visi šitie obalsiai ir kritiški svarstymai, čia labai trumpai suminėti, jau pakankamai charakterizuoja prieškarinio dešimtmečio dvasią ir idėjinį literatūros foną. Jam papildyti nurodysiu vien, kad naujosios tendencijos susitikdavo su taip pat labai aštria senosios kartos opozicijos kritika, atstovaujama gabaus publicisto, mokslininko, poeto ir kritiko *A. Jakšto-Dambrausko* (gimė 1860 m.), jo nuo 1907 m. leistame mėnesiniame „Draugijos" žurnale. Žinoma, senesnioji rašytojų karta, kuri buvo suminėta pirmoj mano

straipsnio daly, su Maironiu pryšaky, ir po 1905 metų tebėra pajėgų stiprume ir tik dabar suspėja visu pilnumu pasireikšti, bet naujus evoliucijos pradus atstovauja jau nebe jie, tad ir laikotarpio dvasią reiškia jau kiti naujos kartos rašytojai.

Iš senesniosios kartos tiktai vienas Vydūnas susiderina su nurodytais obalsiais savo trilogija „Probočių Šešėliai", kuri išėjo iš spaudos 1909 metais, padarė didelio įspūdžio ir buvo sutikta visų su tikru entuzijazmu.

Iš jaunųjų gi to meto rašytojų pirmoj vietoj tenka minėti poetas Liudas Gira (g. 1884 m.) Jo poezijoj matome žymią liaudies dainų įtaką ir programinį jų naudojimą. Liudo Giros lyrika yra daug lankstesnė ir laisvesnė savo forma ir turtingesnė motyvais, negu Maironio. Tačiau Gira nepasiekė Maironio ekspresijos ir formos glaustumo. Priešingai, Liudo Giros poezija, ypač vėlesnioji, dažnai nusideda žodžių gausumu ir formos pakrikimu. Lietuvių literatūros istorijai Liudas Gira turi daugiau reikšmės pirmaisiais savo lyrikos rinkiniais „Dul-dul-dūdelė", „Žalioji pievelė" ir „Tėvynės keliais". Pokariniai patrijotiniai poeto kūrinai turi jau epigoniškumo pobūdį, nors nuo 1927 metų pastebime vėl jo temų ir motyvų turtėjimą.

Žymiausias tačiau tos kartos rašytojas yra Vincas Krėvė Mickevičius (gimęs 1884 m.). Tautosakos elementas jo kūryboje yra plačiausiai ir meniškiausiai panaudotas. Vincas

Krėvė Mickevičius pats yra uolus tautosakos, ypač padavimų, rinkėjas ir gilus jos žinovas. Pirmieji jo kūriniai lietuvių spaudoj pasirodė apie 1910 metus ir iš karto pagarsino autoriaus vardą. Ankstyviausi lyriniai V. Krėvės kūrinių cikliai „Sutemose" ir „Liaudies stygomis" iš dalies praskleidžia romantiškai maištingą jaunuolio sielą, iš dalies liudija apie didelį jo susidomėjimą liaudies kūryba. Bet čia liaudies kūrybos medžiaga dar nėra perėjusi per individualią rašytojo fantaziją ir tebepasilieka dažniausiai primityviškoj savo formoj. Vėlyvesniame cikliuje „Dainavos šalies padavimai" jau randame tikrai kūrybinį ir artistišką tautosakos medžiagos panaudojimą literatūrai. Lanksti liaudies dainos ritmika, jos kalbos ir stiliaus švelnumas, fantazijos nayvumas ir pasakojimo paprastumas čia derinas į vieną harmonišką visumą su paties autoriaus praplėsta fabula, su pagilintomis charakteristikomis ir su idejine tų padavimų prasme. Tuo pačiu metu parašytas didelis dramatizuotas istorinis veikalas „Šarūnas" taip pat yra supintas iš liaudies padavimų ir dainų, nors čia individualės autoriaus fantazijos elementas nustelbia liaudiškąjį ir turiny ir formoj. Šarūnas — legendarinis, žiaurus, kerštingas ir niaurios ambicijos kupinas herojus, Krėvės veikale gali būti traktuojamas kaip pirmas senovės Lietuvos galybės kūrėjas, arba kaip komplikuotas psichologinis charakteris, duodąs medžiagos įvairiom problemom spręsti. Deja, veikalo for-

ma nėra tiek tobula, kiek to reikalautų turinio svarbumas. Šalia „Šarūno“ minėtinas kitas, jau labiau pribrendęs Krėvės kūrinys — istorinė „Skirgailos“ tragedija, įdomi savo istorijosofinėmis ir psichologinėmis problemomis. Pagaliau dideliu savo veikalu — misterija „Likimo keliais“ Krėvė bando susintetinti visą Lietuvos praeitį ligi šių dienų, kritiškai ją įvertinti ir nušviesti kultūrinius lietuvių tautos uždavinius. „Likimo keliuose“ tautosakos elementas užima labai žymią vietą, tačiau paskutinėj veikalo daly autorius, deja, neišvengia sauso alegorizmo ir net publicistinės polemikos.

Atskirą V. Krėvės kūrinių grupę sudaro apysakos iš liaudies gyvenimo. Jose randame tikrą prieškarinio Dzūkijos kaimo vaizdą. Tačiau ir šiuose realistiniuose vaizduose lengvai įžvelgiame gilesnę mintį ten, kur autorius praskleidžia savo personažų sielos gyvenimą ir parodo jame ar tai įvairius sąžinės vingius gero ir blogo kovoj, ar tai etniškas savybes, išaugusias dažniausiai iš animistinio gamtos supratimo. Tokiu būdu ir šios apysakos įgauna ir dorovinės filosofinės ir tautinės prasmės („Silkės“, „Bedievis“, „Skerdžius“, „Antanuko rytas“ etc.). Pagaliau, orijentališkų kūrinių ciklius „Rytų pasakos“ (X Krėvės raštų tomas) parodo dar naujų atžvilgių įvairiaspalvėj V. Krėvės kūryboj. Neliesdami čia šių kūrinių prasmės, pažymėkime vien, kad autorius čia pirmą kartą lietuvių literatūroj pritaikė

lietuvių kalbą prie orijentalizmo dvasios ir stiliaus. Vienas didelis šio cikliaus kūrinys, biblišką apysaka „Dangaus ir Žemės sūnus" dar nėra baigta, bet jos išspausdinti fragmentai kelia daug vilčių.

Maždaug tuo pat laiku pradėjo rašyti ir kitas populiarus naujosios lietuvių literatūros beletristas A. Vienuolis-Žukauskas (gimęs 1882 m.). Lietuvių spaudoj jis ima rodytis nuo 1907 metų su trumpais, bet gražaus stiliaus kūrinėliais iš Kaukazo ir Krimo motyvų. Bet greitai Vienuolis tapo tikru beletristu - visuomenininku, kurio raštuose galima pasekti lietuvių visuomenės — inteligentijos ir kaimo — evoliuciją nuo 1905 metų ligi šių dienų. Jaunas lietuvis inteligentas Rusijoj, tas pats inteligentas, sugrįžęs į gimtąjį kraštą, didysis karas ir jo padariniai, nepriklausomos Lietuvos kūrimas ir pirmieji naujo laikotarpio reiškiniai — štai tas plotas, kuriame plėtojosi literatūrinis Vienuolio-Žukausko darbas. Vienuolis - realistas, dažnai linksta į satyrą, jumorą ir šaržą, kas ypač matyti jo feljetoninio pobūdžio atsiminimuose, įspūdžiuose ir škicuose. Štai kai kurie žymesnieji Vienuolio kūriniai: „Kaukazo legendos", „Paskenduolė", „Inteligentų palata", „Rudens gėlės", „Vėžys", „Prieš dieną", „Viešnia iš šiaurės", „Kryžkeliai".

Ignas Šeinius-Jurkūnas (gimęs 1889 m.), prieš karą buvo pagarsėjęs trimis apysakomis „Kuprelis", „Bangos siaučia" ir „Vasaros

vaišės". Šitos apysakos galima laikyti žymiu laimėjimu lietuvių grožinės prozos evoliucijoj. Ignas Šeinius vienas iš pirmųjų pradėjo savo raštų kalbą stilizuoti, pačią sakinių konstrukciją pritaikydamas prie nuotaikos, emocijos. Impresijonistinis jo raštų stilius yra lengvas, grakštus ir lankstus. Šeinius, priešingai A. Vienuoliui, nėra visuomenininkas, bet daugiau psichologas, atidžios observacijos ir introspekcijos keliu norįs įspėti gamtą ir žmogų. Observavimas, stilizacija, spėjimas, išvidinio charakterio ieškojimas ir palinkimas į simbolį, pakreipė Šeiniaus literatinį kelią iš didelių apysakų į artistiškų miniatūrų ir lyrinių impresijų žanrą, kurio davęs keletą pavyzdžių, rašytojas ilgokai nebesirodė.

Paskutinis Igno Šeiniaus veikalas — romanas „Siegfried Immerselbe atsijaunina" sukėlė didelį susidomėjimą. Yra tai aštri ir sąmojinga politinė satyra, nukreipta prieš vokiečių nacinį rasizmą: žymiausias vokiečių rasizmo teoretikas prof. Immerselbe po atsijauninimo operacijos viename Italijos institute tampa... žydu!

Tai pačiai grupei priklauso dar K a z y s P u i d a (gim. 1883 m.), vienas iš pirmųjų pradėjęs rašyti lyrine proza, kelių apysakų, novelių ir dramų autorius. Minėtinos apysakos „Žemės giesmė", „Raudonas gaidys", istor. romanas „Magnus Dux", dramos „Mirga", „Rūtų vainikas", „Stepai".

O. Pleirytė - Puidienė - Vaidilutė (1885—1935), rinkinių „Kada rauda siela", „Audroms siaučiant" ir didelės apysakos „Tėviškė" autorė.

Iš negausių tos kartos poetų prisiminkime bent du.

Motiejus Gustaitis (1870—1927), asketiškos, religinės dvasios poetas - klasikas, ypatingai pamėgęs soneto formą. Jo poezija dažnai sausa, intelektualistinė, šiurkštokos formos, nėra populiari. Tačiau technikos trūkumus papildo išvidinės vertybės: minčių gilumas, vaizdų harmonija ir dvasios taurumas. Ten, kur poetas panaudoja liaudies raudų ir dainų medžiagą ir daugiau duoda vietos emocijai, randame gražiausių lietuvių lyrikos posmų („Rauda" poemoje „Meilė" ir kaikurios vietos iš oratorijos „Aureolė").

Mykolas Vaitkus (gimęs 1883 m.), įgijęs vardą literatūroj lyrikų rinkiniu „Šviesūs krislai". Minėtina dar biblinė apysaka „Tvanas" ir paskutinis poezijų rinkinys „Nušvitusi dulkė".

1915 m. išėjo iš spaudos didelė rinktinė knyga *„Pirmas Baras"*, pažymėjęs naujos literatūrinės kartos pasirodymą. Jos kūrybinės gairės — estetizmas, simbolizmas, tautiškumo gilinimas, utilitaristinių tendencijų bei dogmatinės normatyvės kritikos neigimas.

Balys Sruoga (gimęs 1896 m.) iš visos „Pirmojo Baro" grupės moderniškiausias, ieško-

jęs naujų formų ir naujų kompozicijos priemonių, praturtinęs savo poeziją liaudies simbolika ir visai tiesioginiu gyvu gamtos pajautimu. Sruoga nuo pat savo literatūrinio darbo pradžios paskelbė kovą trafaretui, šablonui, sekimui. Išleido lyrikos rinkinius „Saulė ir smiltys“ ir „Dievų takais“. Didelio dėmesio verta jo drama iš Vytauto Didžiojo epochos „Milžino paunksmė“ ir 1905 m. vaizduojanti drama „Baisioji naktis“. Balys Sruoga be to yra pasižymėjęs kaip liaudies dainų poetikos tyrinėtojas ir aštrus literatūros ir teatro kritikas.

Faustas Kirša (gimęs 1891 m.) jau po karo išleido gražią lyrikos knygą „Aidų aidužiai“, gan miglotos simbolikos rinkinį „Suverstos vagos“, vertingą aštrią patrijotinę visuomeninę satyrą „Pelenai“ ir lyrikos rinkinį „Giesmės“.

V. Mykolaitis-Putinas (gimęs 1893 m.), klasiškos formos, tačiau linkęs į simboliką, daugiau egocentrinio pobūdžio lyrikas. Minėtini jo eilių rinkiniai „Tarp dviejų aušrų“ ir „Keliai ir kryžkeliai“, drama „Valdovas“ ir misterija „Motina—Vaidilutė“. Paskutiniame trijų tomų romane „Altorių Šešėly“ Lietuvos gyvenimo ir santykių fone autorius iškelia keletą svarbių kunigo pašaukimo klausimų.

Kazys Binkis (gimęs 1893 m.) tiktai pradžioj savo kūrybos „Eilėraščių“ rinkiniu priklauso šiai grupei. Vėliau, po karo, jis atsistojo lietuviškojo futurizmo „Keturių Vėjų“ grupės

pryšaky. Rinkinys „100 pavasarių“ priklauso jau šiam antrąjam jo kūrybos laikotarpiui.

Petras Vaičiūnas, šiandien populiarus ne tik kaip lyrinis poetas (rinkiniai „Rasoti spinduliai“, „Tekanti saulė“, „Gimtuoju vieškeliu“; „Saulės lobis“), bet dar daugiau kaip dramaturgas, imąs savo pjesėm medžiagos iš šių dienų inteligentijos ir kaimo gyvenimo.

J. Mikuckis (g. 1891 m.), davęs dekadentinės lyrikos rinkinius „Vakaro kaukės“, „Aušros rasos“ ir „Dienų grandys“.

A. Lastas, išleido eilėraščių knygas „Auksinės varpos“ ir „Ties kruvinom spurgom“.

Sofija Kymantaitė Čiurlionienė, žinoma jau prieškariniame dešimtmety kaipo kritikė ir poetė, vėliau perėjo į dramaturgiją. Ypač populiari jos drama iš spaudos draudimo laikų knygnešių gyvenimo „Aušros Sūnūs“. Minėtina pjesė iš pasakų motyvų „Dvylika brolių juodvarnių“.

Tyrų Duktė - Buivydaitė, „Vasaros šnekų“ ir „Skudučių“ autorė.

Vytautas Bičiūnas, kritikas, apysakininkas ir dramaturgas, autorius rinkinio „Mano apysakos“, dramų „Brolio Vitalio naktys“ ir „Žalgiris“.

Jurgis Savickis, (gimęs 1891 m.) novelistas, pralenkęs kitus savo rafinuota moderniška forma estetas. Minėtinos dvi jo novelių

knygos: „Šventadienio sonetai“ ir „Ties aukštu sostu“.

Po didžiojo karo daug judrumo į lietuvių literatūrą įnešė poetų futuristų grupė, susitelkusi apie žurnalą *„Keturi vėjai“*. Jų ideologija ir estetika — tai moderuotos Marinetti futurizmas, perėjęs per rusų Majakovskį ir Lietuvoj netekęs politinio visuomeninio atspalvio. Jie praturtino lietuvių poeziją nauja tematika ir naujomis formalinėmis priemonėmis. „Keturių Vėjų“ grupėj, be Kazio Binkio, randame dar šiuos žinomesnius vardus: J. Petrėnas - Tarulis, novelių rinkinio „Mėlynos kelnės“ autorius, Salys Šemerys, išleidęs eilių rinkinius „Granata krūtinėj“ ir „Liepsnosvaidis širdims deginti“, J. Žlabis - Žengė, išleidęs nervuotą poemą „Anykščių šilelį“, A. Rimydis — eilių rinkinius „Mano vedos“ ir „Knyga be vardo“. Mažiau sutapę su „Keturių Vėjų“ grupe: J. Tysliava, išleidęs eilių rinkinėlius „Žaltvykštės“, „Traukinys“, „Nemuno rankose“, „Auksu lyta“ ir „Tolyn“; J. Tilvytis, „Artojėlių“, „Ministerijos Rožės“, „Dičiaus“, „Kelionės aplink stalą“ ir daugelio satyrų autorius; J. Švaistas, išleidęs prozos rinkinius „Šilkinė suknelė“ ir „Naujan gyveniman“. Šiandien „Keturių Vėjų“ grupė jau nebeegzistuoja.

Taip pat nebeegzistuoja nė jaunųjų rašytojų aktivistų kolektyvas su savo organu „Trečias Frontas“. Ši grupė, nepripažįstanti abstraktaus estetizmo ir tautiškumo, buvo atsistojusi ant in-

ternacijonalinio marksistinio pagrindo. „Trečio Fronto" ideologija ir kūryba buvo iš dalies Sovietų Rusijos literatūros įtakoj. Iš čia išriedėjo A. Venclova su „Beržais vėtroje" ir „Draugyste", Petras Cvirka su „Saulėlydžiu Nykos valsčiuje", „Franku Kruku", „Cukriniais avinėliais", „Žeme maitintoja" ir „Meisteriu ir sūnumis", poetai K. Boruta, K. Jakubėnas, kritikas J. Korsakas-Radžvilas su rinkiniais „Straipsniai apie literatūrą" ir „Kritika".

Iš jauniausios rašytojų kartos, susijusios su estetais ir tautiniais simbolistais, minėti lyriniai poetai: pesimistinės nuotaikos ir gilios refleksijos J. Kossu-Aleksandravičius, išleidęs rinkinius „Eilėraščiai", „Imago mortis" ir „Intymios giesmės", naujų tautinių temų dainius A. Miškinis, išleidęs „Baltą paukštę" ir „Varnas prie plento", religinių filosofinių meditacijų poetas Bern. Brazdžionis, išspausdinęs rinkinius „Amžinas žydas", „Krintančios žvaigždės" ir „Ženklai ir stebuklai", dainiškos nuotaikos impresijonistė Saliomėja Neris, vėliau perėjusi į „Trečiojo Fronto" aktivistų grupę. Jos lyrikos rinkiniai — „Anksti rytą", „Pėdos smėly" ir „Per lūžtantį ledą".

Čia dar reikia paminėti St. Anglicką, K. Ičiūrą, P. Babicką, Alę Sidabraitę, J. Graičiūną, J. Augustaitytę-Vaičiūnienę, per anksti mirusį jauną poetą P. Karužą ir jauniausius Zupką,

Linkevičių, V. Sirijos Girą, Kl. Dulkę, Gr. Tulauskaitę, H. Radauską, Pr. Genį.

Dailiosios prozos srity, be aukščiau minėtų, paskutiniuoju dešimtmečiu pasirodė visa eilė jaunų autorių: J. Marcinkevičius, J. Grušas, J. Paukštelis, V. Romanas, P. Orintaitė, A. Šalčiuvienė-Gustaitytė, B. Rutkauskas, Alantas, N. Mazalaitė, A. Vaičiulaitis, F. Neveravičius, St. Zobarskas, Jankauskas, V. Tamulaitis, J. Banaitis, K. Kiela, A. Steponaitis, K. Pažėraitė, St. Būdavas, J. Šukys, amerikietis A. Tulys, P. Ruseckas, J. Butėnas. Ypatingo dėmesio verti valstybinės premijos laimėtojai: J. Simonaitytė už „Aukštujų Šimonių likimą" ir L. Dovydėnas už „Brolius Domeikas".

Baigdamas šią schematinę lietuvių literatūros apžvalgą, turiu dar pastebėti, kad gausiausiai ir tobuliausiai pas mus pasireiškė lyrinė poezija ir smulkioji beletristika: apsakymai, vaizdai, apysakos. Romanas tik paskutiniais metais susilaukė savo atstovų. Bet drama ligi šiol skursta.

Apskritai imant, grynai literatūrinė, formalinė lietuvių literatūros vertė yra menkesnė, negu būtų galima laukti iš jos turinio ir tų pastangų, kurios ją išaugino. Aš nurodysiu tik dvi šitokio reiškinio priežastis. Mes pasivėlavome, ir gyvenimas vertė mus eiti šuoliais pirmyn. Mes negalėjome apsistoti ir tinkamai išugdyti nė vieno stiliaus, negalėjome plačiau panaudoti nė vienos literatūrinės medžiagos šaltinio. Tokiam kūrybos

darbui mes nebuvome nė pasirengę. Antra, mūsų tautos gyvenimas dėl nelaimingų konjunktūrų ėjo labai siaura vaga. Mūsų tauta nebuvo visa: ilgą laiką mes neturėjome savo aristokratijos, buržuazijos ir net inteligentijos. Dėl to mes ligi šiol nepajėgiame sudaryti rašytojo profesijonalo verslo. Mūsų rašytojai gyvena iš kokios nors kitos profesijos, jai atiduodami savo laiką ir pajėgas. Tačiau mes patenkinti bent tuo, kad mūsų literatūra buvo stiprus mūsų tautos atsigavimo veiksnys, kad ji yra sukurta didelio idealizmo ir nesulaikomo veržimosi pirmyn, kad ji pagaliau nėra suteršta jokių biznieriškų pelno gaudymo išskaičiavimų.

MŪSŲ DRAMOS TEATRAS IR DRAMATURGIJA

Pranešimas skaitytas V. Dramos 15 metų sukaktuvių minėjime.

Teatro ir literatūros istorija mus moko, kad vaidyba ir dramaturgija yra kilę iš to paties šaltinio, iš to paties žmogaus dvasios reikalo: veiksmu ir žodžiu atkurti realybę, sudaryti prasmingą tikrovės iliuziją kitoj, nebe gyvenimiškoj, plotmėj. Vaidybinis veiksmas ir žodinis išsireiškimas tiksliau apibrėžti tam veiksmui, charakteriui, emocijai visą laiką ėjo greta, tarpusavy viens kitą papildydami, kartais lenktyniuodami. Vaidybos meno paunksmėj augo visi didieji dramaturgai, o iš dramaturgijos lobyno sėmėsi medžiagos ir įkvėpimo visi didieji vaidilos — aktoriai. Tokiu būdu išsaugo dvi, iš pažiūros labai skirtingos, bet iš tiesų giminingos meno šakos: vaidyba, įsikūrusi dramos teatre, ir žodinė rašytinė dramaturgija, prisiglaudusi prie literatūros. Ilgainiui, dramaturgijai tolstant nuo vaidybos, atsirado dramatinių veikalų, kurie tik formaliai, ne iš esmės,

priklauso dramaturgijai. Tai vadinamos skaitytinės dramos, kuriose dramatinį elementą nustelbia epinis, lyrinis, filosofinis ir kitokis balastas, arba kurios konstruktyviniu bei kompoziciniu atžvilgiu neatitinka vaidybos, bei teatralinės dramaturgijos dėsnių. Norint vaidinti tokius tik iš vardo dramatinius veikalus, reikia juos iš naujo perdirbinėti, inscenizuoti. Aišku, kad toki veikalai, nors ir labai aukštai gali būti vertinami grynosios literatūros atžvilgiu, nėra dramaturgijos idealas, bet jos iškrypimas iš naturalių vėžių. Esminiai dramatinio žanro savumai yra susieti su jo vaidybine kilme ir išauginti ilgų amžių bendradarbiavimo su vaidybos menu.

Šitų elementarinių nuostatų šviesoj aš noriu panagrinėti ir šio pranešimo temą: — dramos teatras ir lietuvių dramaturgija. Kadangi pirmoj savo pranešimo daly aš turėsiu paliesti ir ankstyvesniąją mūsų dramaturgiją nuo pat jos pradžios, tai dramos teatro sąvoka tenka praplėsti ligi tų kuklių lietuviškų vakarų, ligi anų laikų mėgėjų vaidinimų, kuriais reiškėsi ir mūsų dramatinis menas ir mūsų dramaturgija. Šiandien, švenčiant dramos teatro 15 metų sukaktuves, negalima nepaminėti ir tų pirmųjų mūsų vaidybos ir dramaturgijos bandymų, juoba, kad juose randame daug ir šiem laikam žinotinų bei sektinų pavyzdžių.

Palikę nuošaliai Vilniaus ir Kražių jėzuitų mokyklos teatrą, kuriame beveik nieko lietuviška nebuvo, ir apeiginius liaudies veiksmus, kuriuose

teatralinio vaidybinio meno vis dėlto dar nėra, mūsų teatro pradžia turime laikyti lietuviškus vakarus, prasidėjusius poaušrio gadynėj, paskutiniajame 19 amžiaus dešimtmety. Vienur kitur jie pavyko suorganizuoti viešai, valdžiai leidus, vienur kitur bandyta vaidinti slapčia, kol po 1904-5 m. jie plačiai pasklido po visą Lietuvą. Miestų salėse, klebonijų, dvarų ir ūkininkų daržinėse būdavo ruošiami vaidinimai su dainomis ir šokiais. Buvo didelis džiaugsmas, pasididžiavimas ir garbė suruošti „lietuvišką vakarą". Retas senesniosios kartos mūsų inteligentas nėra vaidinęs, arba dalyvavęs chore.

Koks buvo tų vaidinimų tikslas? Pirmiausia, draudžiamuoju metu tikslas, aišku, buvo propagandinis, konspiratyvinis, patrijotizmui, tautinei sąmonei žadinti. Tuomet lietuviškas vaidinimas buvo toks įvykis, kuris sukrėsdavo visą plačią apylinkę, kuris sujaudindavo labiau, negu knyga, negu laikraštis, negu iškalbingiausias įtikinėjimas. Patrijotinis įkarštis vyravo ir vėlesniuose vaidinimuose po 1905 metų. Bet jau čia ėmė atsirasti ir grynai teatralinio pomėgio, ne vien jaudinimosi pačiu vaidinimo faktu, bet ir gėrėjimosi scenoj rodomu veiksmu. Vaidybinis lietuviškųjų vakarų menas ypatingai pakilo, kai juos pradėjo tvarkyti daugiau patyrę žmonės, pirmieji mūsų lietuviško teatro specijalistai - režisieriai: Gabrielis Landsbergis-Žemkalnis, Vitkauskas, Vaičkus, Glinskis ir kiti.

Aišku, kad mėgėjų vaidinimai iš pat pradžios pareikalavo šiokio ar tokio repertuaro, dramatinės literatūros. Štai čia, mėgėjų vaidinimo reikalui, ir gema lietuviškoji dramaturgija. 19 amžiuj, priešaušrio gadynėj, kiti mūsų literatūros žanrai jau yra pasireiškę gana plačiai: mes turėjome poetų epikų ir lyrikų, mes turėjome mokslinės ir dailiosios didaktinės prozos, bet dramaturgijos srity neturėjome nieko. Vienas vienintelis keistuolis žemaičių bajoras *Aleksandras Fromas Gužutis* jau nuo 1854 metų rašė dramas. Parašė jų keliolika, bet išspausdino tik 5 poaušrio gadynėj, kai repertuaro klausimas pasidarė aktualus. Savo dramom temų Gužutis ėmė *iš istorijos* (Išgriovimas Kauno pilies, Kęstučio mirtis, Gedimino sapnas, Vytauto verguvė, Vaidilutė), *iš mitologijos pasakų* (Eglė žalčių karalienė, Palocius ežero dugnuose, Jūratė marių karalienė) *ir iš gyvenimo* (Ponas ir mužikai. Gudri našlė).

Gužutis savo dramas rašė scenos reikalui. Apie tai liudija rūpestingos autoriaus remarkos, kaip turi būti sutvarkyta scena, kokia buforija vartojama ir t. t. Šių dienų akimis žiūrint, menki ir nayvūs yra tie pirmojo mūsų dramaturgo veikalai. Vis dėlto ir jie tiko mėgėjų teatrui. „Išgriovimas Kauno pilies", „Gedimino sapnas", „Ponas ir mužikai", o gal ir kiti, buvo vaidinami.

Nėra čia reikalo analizuoti visos prieškarinės mūsų dramaturgijos. Pakaks suminėjus bent žinomesnius tų laikų dramos kūrinius. Taigi *Ketu-*

rakio-Vilkutaičio „Amerika pirty“, anų laikų šedevras ir ligšiol klasinė mūsų komedija, apėjusi visas mėgėjų teatro scenas. Taip pat populiarūs *G. Žemkalnio* „Blinda“, „Birutė“, „Jurgis Durnelis“, „Pagavo“ ir jo sulietuvinta „Genovaitė“; *M. Šiaulėniškio - Šikšnio* pagarsėjęs „Pilėnų kunigaikštis“, „Sparnai“ ir „Likimo bausmė“; P. *Petliuko - Pundzevičiaus* komedijos „Neatmezgamas mazgas“ ir „Velnias ne boba“, *Dviejų moterų* Petkevičaitės ir Žemaitės „Velnias spąstuose“, „Kaip kas išmano, taip save gano“, „Parduotoji laimė“, *Žemaitės* „Piršlybos“, „Trys mylimos“, „Mūsų gerasis“, „Pragerti balakonai“, „Apsiriko“, *Žmonos - Didžiulienės* „Lietuvaitės“, *Vaižganto* „Žemės ar moteries“, „Namai - pragarai“, „Nepadėjus, nėr ko kasti“, *L. Giros* „Kerštas“, „Beaušt anti aušrelė“. Buvo jų ir daugiau.

Tai toks mūsų dramaturgijos pirmasis žingsnis, paskatintas, be abejo, lietuviškųjų vakarų mėgėjų vaidinimų. Kokis buvo reikalas, tokia ir dramaturgija: elementari, lengva, dažnai nayvi. Tačiau ir joje mes randame vaisingų, jei ne formalinių, tai bent idėjinių pradų. Pirmiausia, karšta tėvynės meilė tuose veikaluose, kurie skirti tautinei sąmonei žadinti, kaip istorinės Gužučio dramos, Šiaulėniškio „Pilėnų kunigaikštis‘, Žemkalnio „Birutė“, arba Žmonos „Lietuvaitės“. Be šito patrijotinio idealizmo, dar daugiau randame visuomeninės minties, arba šiaip realaus gyvenimo vaizdavimo: „Blinda“, „Amerika Pirty“, Že-

maitės ir Vaižganto scenos vaizdai, Petliuko komedijos. Vienur tėvynės meilė, kitur stipri gyvenimo atrama ir darė ankstyvąją mūsų dramaturgiją aktualią, suprantamą ir mėgiamą. Anų laikų žiūrovas matė, kad čia yra rodomas jo gyvenimas, keliami jo reikalai, ir jam buvo įdomu to pažiūrėti, nepasigendant nei puošnių dekoracijų, nei gražių rūbų, nei artistiško vaidinimo.

Pagaliau ir vaidinime nors rafinuoto artizmo nebūta, bet būta daug idealizmo, pasiaukojimo, užsidegimo ir meilės. Kokia buvo tų vaidinimų, ypač ankstybesniųjų, įtaka, kokis jais susidomėjimas, rodo tų laikų dokumentai bei atsiminimai. Štai G. Petkevičiūtė, pirmojo Palangos spektaklio 1899 m. „Amerika pirty" dalyvė, savo atsiminimuose „Iš mūsų kovų ir vargų" rašo: „Tokio neramumo lydimi, lipome visi į sceną ruoštis. O publikos debesų debesiai! Pranešama mums, kad ir bilietų daugiau parduota, nekaip esama vietų. Pro plyšelius uždangoje pastebime, kad ir stovimose vietose žmonių kaip silkių bačkoje, o prie durų dar, nelyginant uodai, čiulkinį grūda. Šmėkštelėja čia šviesūs žemaičių skepetukai, čia tamsios vyrų kepurės, kuriems įsiveržti į vidų jau nebeleidžia. Ir tokių dar minia. Buvo juk jau ir tokių sodiečių, kurie kelias dienas anksčiau buvo atvažiavę, tyčia paskutinės repeticijos pasižiūrėti ir pirmose eilėse sau bilietų nusipirkti, o paskum namo parvažiavus visa matyta gražiai nupasakoti saviškiams. Tokios žmonių minios

akivaizdoje ir mes pajutome, koks didelis darbas mūsų apsiimta dirbti". Su panašiu entuzijazmu Vaižgantas mini „Pilėnų kunigaikščio" vaidinimus. Daug įdomios mėgėjų vaidinimus charakterizuojančios medžiagos surinko ir paskelbė Balys Sruoga studijoj „Lietuvių teatras Peterburge".

Tuo pačiu metu, kai kūrėsi lietuviškojo vaidybos meno ir dramaturgijos pradžia, ėmė rodytis kiek kitokio pobūdžio dramatiniai Vydūno veikalai, glaudžiai susiję su Mažosios Lietuvos gyvenimu ir jo paties organizuotomis dainų šventėmis ir vaidinimais. Neminint smulkesniųjų, iš čia mūsų literatūra gavo tokius didelius ir svarbius veikalus, kaip „Probočių šešėliai", „Amžina ugnis", „Mūsų laimėjimas". Tačiau šios Vydūno dramos jau yra daugiau skaitomojo literatūrinio pobūdžio. Šiuo keliu nuėjo ir Vincas Krėvė, kurio platiem literatūriniam sumanymam buvo per ankšta mėgėjų scenose. Jo tų laikų „Šarūnas" buvo inscenizuotas tik Nepriklausomosios Lietuvos profesionaliniame teatre. Taip pat ir vėlesnieji Krėvės veikalai „Žentas", „Skirgaila", „Likimo keliais" ir „Mindaugo mirtis" parašyti kaip literatūrinės skaitytinės dramos, nepaisant scenos ir vaidybos reikalavimų. Kaip Vydūno, taip ir Vinco Krėvės minėtieji veikalai idėjiniu atžvilgiu pralenkė visą ankstyvesniąją lietuvių dramaturgiją, bet formaliai jie reiškia momentą, kada mūsų dramaturgija atitrūksta nuo vaidybos ir dramos

teatro. Į teatrą jie gali būti grąžinami arba naujai scenai pritaikyti, arba siekiant kitokių nebe grynai vaidybinio dramatinio meno tikslų. Ši pastaba ypatingai tinka Vydūno veikalam.

Antroji mūsų vaidybos ir dramaturgijos santykių ir evoliucijos fazė prasidėjo, kai Nepriklausomoj Lietuvoj įsikūrė profesijonalinis valstybinis dramos teatras, kurio 15 metų gyvavimo sukaktuves šiandien švenčiame.

Profesijonaliniam teatrui, aiškus dalykas, nebetiko senasis mėgėjų repertuaras. Iš senųjų tik 2 veikalus bandė statyti mūsų dramos teatras: perdirbtą Gužučio dramą „Ponas ir mužikai" 6 vaid., ir Keturakio „Ameriką pirty" — 2 vaid. „Pilėnų kunigaikštis" buvo suvaidintas senųjų mėgėjų kažkuriom sukaktuvėm. Iš prieškarinių pastatyta dar Krėvės „Šarūnas" — 30 vaid. ir Vydūno „Vaidilutė" 1 vaid. Senajai rašytojų kartai garbingai atstovavo Maironis savo naujai parašytomis dramomis: „Kęstučio mirtis" išlaikė 47 vaidinimus, „Vytautas pas kryžiuočius" — 10 ir „Vytautas Didysis" — 6 vaidinimus.

Kalbant apie senesniosios mūsų dramaturgijos panaudojimą dabartiniam dramos teatrui, praeinant, savaime kyla Vydūno veikalų klausimas. Tiesa, kad šių dienų mūsų visuomenei Vydūno idealizmas ir jo skelbiamos žmoniškumo, taurumo ir skaistumo idėjos tiesiogiai berods neprabils į širdį; dramatiniu atžvilgiu vaidybai jo veikalai taip pat nedaug teikia galimumų, bet vaizdinė

kaikurių jo dramų pusė verta dėmesio. Jei pav. „Amžinos ugnies" pastatymui būtų skirta tiek atsidėjimo, rūpestingumo ir lėšų, kiek skiriama bet kuriai eilinei svetimai operai, tai rezultatai bene būtų geresni. Be abejo, reiktų rasti tinkamas stilius ir tonas Vydūno kuriniam vaidinti. Bet tai jau klausimas, reikalaująs specijalisto studijų.

Pervertę visą lietuviškąjį mūsų dramos repertuarą, išskyrę keletą senesniųjų autorių, kurie rašė visai nepriklausomai nuo mūsų teatro, randame dar 15 autorių, kurie, manykime, kūrė savo pjesės ar tai specijaliai valstybės dramai, ar tai netiesiogiai paskatinti pačio jos egzistavimo fakto, ar tai jos mokamų 10% honoraro... Kokį mūsų dramaturgijos vaizdą gauname iš tų 15 autorių per 15 metų parašytų ir suvaidintų veikalų? Iš anksto įspėju, kad vaizdas nebus jubiliejinės nuotaikos. Iš tų 15 autorių tik Vienas Petras Vaičiūnas atsidėjęs, intensyviai dirbo teatro dramaturgo darbą. Jo vieno ligšiol pastatyta 10 veikalų, kurie sudarė 165 spektaklius iš 448 lietuviškųjų spektaklių iš 1400 visų dramos spektaklių. Ar Petras Vaičiūnas, tiek daug pasidarbavęs mūsų dramai, yra įgijęs joj deramų teisių ir yra patenkintas savo darbo rezultatais, jis pats vien galėtų tai pasakyti...

Analizuodami toliau statistikos duomenis randame, kad 11 autorių tėra parašę po 1 veikalą. Kai kurių iš jų tas veikalas, manau, yra pirmas

ir paskutinis. Jeigu mes dabar palyginsime šiuos skaičius su prieškarinio 15 metų laikotarpio skaičiais ir visu teatraliniu ano laiko sąjūdžiu, tai džiaugtis dideliais mūsų naujosios dramaturgijos laimėjimais berods nebus pagrindo.

Apibūdinti naująją mūsų dramaturgiją, kurią parodė dramos teatras, yra nepaprastai keblu. Išskyrus Petrą Vaičiūną, kurio dramatinė kūryba anaiptol nėra vieninga, bet vis dėlto pobūdinga savo gerais ir blogais savumais, visi kiti autoriai ir veikalai taip viens nuo kito skiriasi, kad bendras vaizdas stiliaus, kolorito ir vertingumo atžvilgiu bus margesnis už genį. Nuo kilnaus patrijotinio patoso ligi vulgaraus pamfleto, nuo mistikos ir simbolikos ligi negatyviai kvepiančio naturalizmo, nuo lyrinio svajingumo ligi girto strapaliojimo — visko mes matėm naujojoj mūsų dramaturgijoj! Gal gi taip ir turi būti? Juk margas, įvairiaspalvis yra gyvenimas, o jis pasidaro dar margesnis, susikristalizavęs įvairiopų talentų kūriniuose. Žinoma, mes nesisielotume dėl mūsų dramaturgijos įvairumo, jei šio pranešimo tema nebūtų „dramos teatras ir lietuvių dramaturgija". Mes norime rasti, koki išvidiniai kūrybiniai ryšiai yra tarp mūsų dramos teatro ir dramaturgijos, kaip teatras paveikė savo paunksmėj išaugusią dramaturgiją, o dramaturgija teatrą — ir nerandame. Atskirų autorių orientacija įvairiomis kryptimis rodo didžiausią visumos dezorientaciją. Mes randame, kad dramos teatro kriterijus mū-

sų dramaturgijai buvo per žemas. Buvo statoma tokių veikalų, kurie tikrai to nebuvo verti.

Konstatavę tokį pakrikimą dramaturgijoj, kreipiame žvilgsnį į teatrą ir klausiame: kokia kryptim, kokių dėsnių vedamas eina jo darbas, ko jis siekia? kokia yra kūrybinė jo valia, kokia meniška nuožiūra? kas koordinuoja, derina jo kūrybos veiksnius? Į šiuos klausimus atsakymo nėra, nes mūsų teatras iš esmės yra eklektinis, universalus. Vien tik ideologiniu atžvilgiu jis yra aprėžtas, tačiau ne meninės, bet dorovinės - visuomeninės - politinės pasaulėžiūros dėsnių. Aišku, kad ideologinis ribotumas ir formalinis eklektizmas negalėjo teigiamai paveikti mūsų jaunosios dramaturgijos. Juk teatras dramaturgui turėtų būti ne vien darbdavys, ne vien skatintojas, bet ir kritikas. Kritikas, turįs savo aiškius principus, kuriais statomas veikalas būtų išryškintas ir parodytas iš geriausio atžvilgio. Priešingai, veikalui ir autoriui bus padaryta didelė skriauda, nes publika nerūpestingo pastatymo ydas paprastai laiko autoriaus klaidomis bei nesugebėjimu.

Ar tai yra priekaištai dramos teatrui, ar dramaturgijai? Daryti kam nors priekaištus išviso, o ypatingai šiandien, nėra jokios prasmės. Mes norime vien konstatuoti faktus ir padaryti išvadas. Faktas, kad mūsų naujoji dramaturgija nėra priaugusi savo uždavinio ir taip pat faktas, kad dramos teatro ugdomoji įtaka buvo visai nežymi.

Neminint pradedančiųjų bandymų, dramatinė kūryba pasireiškė negausiai, dramos teatro veikla didesnio sąjūdžio nesukėlė, ir rašytojų į teatralinį darbą neįtraukė.

Viso to akivaizdoj tenka susirūpinti savosios dramaturgijos ugdymu ir šiai dramaturgijai ugdomąja teatro įtaka. Nesileidžiant čia į smulkų šio klausimo nagrinėjimą, pravartu bus iškėlus tik keletą principinių pageidavimų, kurie jau buvo spaudoj diskutuojami ir atitinkamiem organam išdėstyti. Taigi pirmiausia, reikalinga, kad dramos teatras pagaliau iškeltų savo kūrybinės linkmės gaires, kad jis turėtų savo meniškus kriterijus, kad jis susikauptų ugdyti lietuviškąjį vaidybos ir dramaturgijos meną. Toliau reikalinga, kad rašytojas - dramaturgas turėtų teisių dalyvauti veikalo sceniškame paruošime. Reikalinga taip pat, kad jis nei materijaliniu, nei moraliniu atžvilgiu nebūtų statomas žemiau už visus kitus, kurie apie jo veikalą trūsia. Dramaturgas šiandien reikalingas ypatingo paskatinimo, nes jo kūrybos žanras visuomenėj nėra populiarus. Dramatiniai veikalai pas mus nemėgiami skaityti. Į juos pasižiūrima teatre, o čia ar tai nevykusi režisūra, ar tai menkas aktoriaus interpretavimas ir gerą veikalą gali pražudyti. Publika dažniausia kaltins autorių.

Mūsų dramaturgijos ugdymas šiandien turėtų būti vienas iš pirmaeilių mūsų kultūros uždavinių. Jei turėtume stipresnę originalinę dramaturgiją, mūsų tautinio dramos teatro klausimas

būtų lengviau išsprendžiamas. Mūsų kultūrinė reprezentacija ir propaganda užsieny būtų daug vaisingesnė. Geras dramos veikalas apkeliauja ne tik draugų, bet dažnai ir priešų scenas, tūkstančiam žiūrovų skelbdamas apie savo tėvynę.

Baigdamas, aš jaučiu pareigą pasiteisinti šiai kilniai auditorijai ir ypatingai dramos teatro šeimai, kad aš jų šventę panaudoju ne laimėjimam iškelti, ne džiaugsmui skatinti, bet kaikuriom negerovėm nurodyti. Aš raminuosi tuo, kad kiekvienas ar tai aktoriaus, ar tai dramaturgo, ar tai režisieriaus laimėjimas čia pat šioje scenoje tiesiogiai būva palydimas ovacijomis ir apkaišomas gėlėmis. Mes visi tuos laimėjimus atsimename ir žinome. Kritiškom pastabom mes mažiau turime progų. Sukaktuvės, ypatingai kolektyvinio darbo sukaktuvės, man atrodo, yra tinkamiausia proga ir kritiškai pažiūrėti į atliktą darbą.

Palydėdami į praeitį 15 metų mūsų dramos teatro ir dramaturgijos darbų laimėjimus ir klaidas, aš norėčiau, kad mes dar kartą prisimintume anuos pirmuosius to darbo žingsnius, kuriuos minėjau savo pranešimo pradžioj. Norėčiau, kad prisimintume „Pilėnų kunigaikščio" ir „Amerikos pirty" vaidinimų laikus ir tame laikotarpy įsėtus kūrybos pradus: skaistų idealizmą, pasiaukojimą, karštą tėvynės meilę ir blaivų gyvenamojo momento veikalų supratimą. Idealas ir tikrovė buvo ir bus vaisingiausi kūrybinio veikimo pradai.

MŪSŲ LITERATŪROS UGDYMO PROBLEMOS.

Skaityta Lietuviškos Kultūros Kongrese 1935 m. kovo 5 d.

Pradėdamas šį pranešimą, pirmiausia aš noriu įspėti gerb. klausytojus, kad kalbėsiu ne apie problemas, kurias sprendžia mūsų kūrybinė literatūra, bet apie problemas, kurias gyvenimas kelia aplink mūsų literatūrą, apie problemas, nuo kurių išsprendimo pareina mūsų literatūros tolimesnis likimas, kūrybingumas, klestėjimas ar nykimas. Literatūros egzistavimo ir jos vertės klausimas — štai svarbiausios problemos, kuriomis šiandien reikia susirūpinti. Suprantama, kad jos negali būti išspręstos nepalietus tų aplinkybių, kuriose randasi mūsų literatūra, ir nenušvietus tų santykių, kurie susidarė tarp rašytojų ir visuomenės. Taip pat pravartu bus mesti žvilgsnį ir į uždavinius, kuriuos šiandien gyvenimas kelia mūsų literatūrai. Tokiu būdu savo pranešime aš paliesiu pirmiausia materijalines mūsų literatūros tarpimo aplinkybes ir kas šioj srity darytina, toliau pasistengsiu trumpai nušviesti

išvidinę, kūrybinę mūsų literatūros būtį ir pagaliau nurodysiu keletą artimiausių ateities uždavinių, nuo kurių išsprendimo pareis ir mūsų literatūros egzistavimo bei vertės problemų išrišimas.

Keliant literatūros, meno ir apskritai dvasinės kultūros klausimus dažnai tenka konstatuoti, kad vadinamųjų praktiškųjų valstybinių ir ekonominių profesijų atstovai nelabai nori pripažinti šiem klausymam lygių teisių juos diskutuoti ir gyvenime vykinti, ypač jei tai susieta su lėšų reikalu. Dabartinėj ekonominėj konjunktūroj esą tai antraeilės svarbos klausimai. Kuomet eina kova dėl duonos kąsnio, kuomet ekonominis skurdas krašte verčia ligi minimumo suglausti daugelį net ir būtinų valstybinių bei visuomeninių reikalų, tai ar metas, sako, kalbėti apie meną, literatūrą, poeziją, o juoba tam pinigų reikalauti? Juk menas, muzika, literatūra, poezija daug kam atrodo prabangos dalykai, kurie, kaip istorija moko, tegalį ir turį teisę klestėti tik turtingose visuomenėse, materijalinės gerovės laikotarpiais.

Tačiau mes, literatūros atstovai, dabartinį momentą vertinam kiek kitaip, ir mūsų nuomonės čia radikaliai skiriasi. Mes manome, kad šiandien lietuvių tautai savos dvasinės kultūros — mokslo, meno ir literatūros reikalas yra toks pat būtinas, kaip duonos kąsnis. Kai mes nugirstame iš mūsų kaimynų, o ypač priešų, kad mes esame tauta, kuri neturi savos literatūros, arba

teturi ją labai menką, tai tokis priekaištas skamba ne tik panieka, bet ir noru bei grasinimu mus nužudyti. Kai gyvenąs Lietuvoj svetimtautis arba klaipėdietis nenori mokytis lietuvių kalbos, nes lietuviškai, girdi, nesą ko skaityti, tai mes suprantame, kad literatūros reikšmė nėra menkesnė už betkurį kitą gyvybingą dabarties reikalą. Kai pagaliau pats lietuvis dar netaip seniai tėvynės meilės turėjo semtis iš lenkų rašytojų, o ir šiandien dar su pavydu žvalgosi į Pribačio bei vokiečių Buchhandlungo vitrinas, tai mum vėl paaiški, kad stiprinti literatūros produkcijai yra atėjęs paskutinis laikas.

Mes taip pat nelabai tikime, kad mūsų tautoj, ypatingai inteligentijoj, nepaisant krizės, nebūtų resursų paremti literatūrai, vadinasi knygai nusipirkti. Juk nemaža gi pinigų išleidžiama pramogom, komfortui ir net įvairių formų prabangai. Antraip vertus, ir prieš krizę literatūros, knygos būtis buvo nė kiek negeresnė, jei neblogesnė.

Šiandien vienur kitur tenka nugirsti nuomonę, kurią ir spauda pakartoja, esą mūsų literatūros gyvenime jaučiama pagerėjimo: rašytojai esą organizuojasi, knygų rinkoje pasirodo susidomėjimo vertų veikalų, visuomenė, bent jos viršūnės ir vyriausybė, literatūrą remianti, žodžiu, literatūros gyvenime prasidedąs kaip ir koks renesansas. Jei taip būtų, tai iš tiesų tektų vien pasidžiaugti ir pasakyti, kad pagaliau prasideda lite-

ratūros jei ne klestėjimo, tai bent tarpimo perijodas. Tokio literatūros būties pagerėjimo išsiilgę laukia ne tik rašytojai, bet ir visi tie, kurie yra susirūpinę lietuvių tautos likimu ir kurie supranta, kiek raštija tą likimą gali nusverti

Juk literatūra tai nėra vien pramogos dalykas, bet didelėmis dvasios pastangomis sukrautas tautos lobynas, kuriame atsispindi tobuliausia tautos gyvenimo sintezė, jos charakteris ir jos dvasios savybės. Literatūra auklėja tautai jaunąsias kartas ne abstraktiniu įtikinėjimu, bet gyvais pavyzdžiais moko orijentuotis įvairiose gyvenimo situacijose, moko pažinti žmogaus sielą ir susidaryti tam tikrus pasaulėžvalgos principus, arba bent juose sustiprėti. Vienas kitas literatūrinis herojus lydi mus nuo pat jaunystės per visą gyvenimą ir jo žygiuose, jo išgyvenimuose mes nekartą randame save. Knygos lapuose užburta fikcija nekartą tampa realesnė, amžinesnė už apčiuopiamiausią tikrovę. Tokiu būdu literatūra pasidaro gyvas židinys, aplink kurį spiečiasi visa tauta. Atimkime iš tautos literatūrą, išbraukime žymiausius jos rašytojus — ir iš tautos pasiliks griaučiai, beformė masė, pakrikusi, sunkiai suvokiama, nesuprantama paslaptybė. Įsivaizduokime, kad, pav., rusai, kuriuos mes geriausiai pažįstame, neturi nei Puškino, nei Gogolio, nei Dostojevskio, nei Ostrovskio, nei Turgenevo, nei Tolstojaus, nei Čechovo, nei didžiųjų savo lyrikų — ką mes tuo-

met žinotume apie rusų tautą, apie ruso sielą? Ką pats rusas apie save žinotų? Atimkime iš lenkų didžiuosius patrijotus Mickevičių, Slovackį, Krasinskį, Sienkevičių, Wyspianskį — ir lenkų tautos nuotaika, o gal ir jos politinis kelias, būtų visai kitoks. Jei lenkų tauta šiandien visame pasauly įsigijo atspariausios nutautimui tautos garbę, tai didelis dėl to ir jų literatūros nuopelnas. Nei mokslas, nei jokia kita meno šaka nepavaduos literatūros. Sausu argumentu ir abstrakcija ne kiekvieną paveiksi. Kitos meno šakos tegu ir stipriau paveiks mūsų jausmus, bet nė viena neturės tos precizijos, to aiškumo, to idėjų turtingumo, kokį turi literatūra. Filosofinių idėjų-sąvokų aiškumas ir menui privalus sugestyvumas bei emocingumas — štai kas daro literatūrą įtakingiausia meno šaka.

Po šitų kelių įžangos žodžių tariuosi bus dar labiau suprantamas šiandien visur jaučiamas susirūpinimas dabartine literatūros būtim ir ieškojimas priemonių jai taisyti. Suprantami taip pat ir reikalavimai bei lūkuriavimai, kad literatūra save pateisintų ir atliktų savo svarbų uždavinį tautos gyvenime.

I

Kalbėdami apie dabartinę mūsų literatūros būtį, šį klausimą, kaip minėjau, turime svarstyti dvejopa prasme: pirma, kokios dabar yra literatūrai tarpti aplinkybės, ir antra, kas darytina, kad tos aplinkybės pagerėtų.

Suprantama, kad rašytojas, norįs rimtai atsidėti literatūros darbui, o tik tokis duos ką nors vertingo, turi teisės laukti įš to darbo bent minimalės materijalinės naudos ir moralinio pasitenkinimo. Jam reikia ne tik aprūpinti būtiniausius gyvenimo reikalus, bet ir jausti, kad jo darbu žmonės domisi, kad jis kuria ne kurčiai bedugnei, ne visam kam abejingai inertiškai miniai, bet jautriam skaitytojui, kuris turi savo idealų, savo minčių, nuomonių, ir kad jo žodžiai randa atbalsį ir sukelia šiokio ar tokio reagavimo palankiai ar nepalankiai nusiteikusių skaitytojų galvose ir širdyse. Be tokio tarpusavio bendravimo nėra įmanoma jokia kūryba.

Apie materijalines aplinkybes ir sąlygas, kuriose mūsų literatūra kuriasi, jau tiek buvo rašyta, kalbėta, aimanuota, kad net ir koktu čia dar sykį visa tai kartoti. Bet kitos išeities nėra. Ta liūdna mūsų kultūrinio gyvenimo tradicija skųstis dėl visuomenės, inteligentijos abuojumo kultūros reikalam mes dar negreit, matyt, nusikratysime. Taigi ir šia proga tenka man konstatuoti, kad mūsų literatūros būtis visą laiką buvo ir dabar tebėra skurdi svarbiausia dėl to, kad mūsų knygos tiražas yra per menkas, vadinasi, knygos neperkamos. Jos ne tik neduoda pelno leidėjam, bet dažnai ir savikainos, spaudos neapmoka. Ką gi kalbėti apie autorių, kuris tegauna 15—20 nuošimčių nuo parduotų knygų kainos, ir tai tik tada, kai pirmas tūkstantis bus išparduotas! O

daug yra knygų, kurių tas pirmas tūkstantis niekad nesti išparduotas. Šiandien geriausio poezijos rinkinio tenuperkama 200—300 egz. Dažnai pasitaiko, kad autorius, norėdamas išleisti savo knygelę, pats apmoka spaudą, o firma tik savo vardą duoda. Apie kokį nors uždarbį čia negali būti jokios kalbos. Bet ir tokios knygos, kurios, kaip sakoma, „eina", autoriam pajamų duoda labai maža. 15—20 nuoš. nuo išparduotų per keleris metus 3000 egz., skaitykime knygos kainą 3—4 litus, sudarys autoriui 2.400 litų; — per trejus metus — po 800 litų metam. Bet tokių laimingų autorių yra labai nedaug. Ši elementarinė sąskaityba rodo, kad rašytojo darbas Lietuvoje yra arba visai neapmokamas arba apmokamas taip menkai, kad jis tegali sudaryti tik nežymų priedą prie kurios kitos profesijos. Aišku, kad taip dalykam esant nė vienas rašytojas negali atsidėti vien literatūros darbui, o be tokio atsidėjimo, kaip jau minėjau, nė negali atsirasti gerai apgalvotų, išstudijuotų, rūpestingai apdirbtų ir iššlifuotų veikalų. Mūsų rašytojai rašo atliekamu laiku, nuvargę, per atostogas, pripuolamai sugavę temą, siužetą. Daugelis jų dėl lėšų stokos negali įsigyti reikalingos literatūros kitomis kalbomis, pastudijuoti, pavažiuoti į užsienį, gauti daugiau įspūdžių, medžiagos, praplėsti savo žinių ir jausmų horizontą.

Šitie sumetimai tarsi pateisina tuos, kurie sakosi neperką mūsų knygų dėl to, kad jos esą ne-

įdomios, kad rašytojai menkai rašą. Gauname kaip ir kokį užburtą ratą: publika teisinasi nesidominti savąja literatūra todėl, kad ji menka, rašytojai gi skundžiasi, kad literatūra dėl to ir menka, kad ja visuomenė nesidami. Ir vieni ir kiti sako šiek tiek tiesos, bet ta tiesa nei rašytojų neatleidžia nuo pareigos tobulinti savo kūrybą, nei visuomenei neduoda teisės ignoruoti savosios literatūros kūrinių, juoba, kad jie anaiptol nėra toki menki, kaip mano tie, kurie jų visai neskaito.

Šitoj jau gana ilgai tebesitęsiančioj rašytojų ir visuomenės byloj vis dėlto lengviau pateisinami rašytojai. Jie daro ką gali. Jie dažnai neturėdami nei materijalinės naudos, nei moralinio pasitenkinimo, dirba literatūros darbą kiek tik leidžia aplinkybės. Tuo tarpu mūsų inteligentam ir miesčionim net ir gera palyginti knyga — paskutinis reikalas. Net ir tokios knygos, kurias ir kritika palankiai įvertino ir skaitytojai nenupeikė, neperdaugiausiai perkamos. Ar ne keista, kad nepriklausomoj Lietuvoj nė viena knyga, išskyrus vadovėlius, nesusilaukė antrosios laidos? Ar ne reikšmingas tai faktas? Nejaugi iš tiesų mūsų literatūroj nėra nė vienos knygos, vertos bent kas dešimtam inteligentui savo lentynoje turėti? Bet knygų lentyna, ar spinta, kaip pasakė prieš keletą metų Vaižgantas, lietuviui dar nežinomas baldas.

Kol mūsų būsimasis inteligentas sėdi dar

mokyklos suole, jis knygas skaito, o kartais ir pats nusiperka, bet kai jis atsisėda, baigęs mokslus, pelningoje vietoje, o ypač savuose namukuose, apie knygą ir kultūrą jis dažniausiai užmiršta. Prakutęs, jis pirmiausia nusiperka geresnį bufetą, paskui paprastus stiklelius pakeičia krištoliniais, paskui jis pirksis sidabrinius šaukštus ir t. t. Ant namuko užtraukia paskolą, bufetas ir baldai perkami išsimokėtinai, kas mėnuo eina grasinantieji kokio nors banko įspėjimai „vekselis tokiai tai sumai bus protestuotas“... Už ką gi dar knygą pirksi? Knyga namuose niekam nereikalinga, o jei pasirodo kokia įdomesnė, tai ir pasiskolinti galima. Štai mūsų vidurio inteligentijos ir miesčionijos santykių su literatūra schema. Žinoma, be atodairos, absoliučiai negalima smerkti mūsų jaunos inteligentijos pastangų įsistiprinti gyvenime. Atėję iš kaimų, nepaveldėję nieko kito, kaip tik mokslui užtrauktas skolas, negi būsime amžinai svetimų mum miestelėnų įnamiai? Įsikurti namuką taip pat yra kaikuria prasme visuomeninis ir valstybinis darbas. Bet šitos įkurtuvės dažnai eina kultūros reikalų sąskaiton. Pagaliau, ar maža yra mūsų valdininkų, mokytojų ir šiaip vadinamos šviesuomenės, kurie atliekamą litą mieliau prakortuos, pragers, ar šiaip vėjais paleis, negu skirs nusipirkti knygai ar laikraščiui. Juk neperkamos ne vien knygos, negali išsilaikyti nė vienas literatūros žurnalas nei laikraštis. O jie juk netaip jau blogi buvo. O

Lietuviškoji Enciklopedija, kuri yra palyginti gera ir kurią turėti juk kiekvienam miestelėnui, inteligentui ir pusinteligenčiui būtų ir naudinga ir garbinga? Tačiau leidėjų skelbiamas prenumeratorių skaičius yra labai mažas — ir su kiekvienu nauju tomu vis dar liesėja.

Suminėjus inteligento garbės klausimą, prisimena man pasakojimas apie vieną prieškarinį dvarininką, surusėjusį vokietį, kuris, paveldėjęs tris ar keturis dvarus, pirmiausia parsisiųsdino po tiek pat egz. rusų ir vokiečių klasikų į kiekvieno dvaro biblioteką. Jo honoras, garbė reikalavo, kad kiekviename jo dvare būtų biblioteka. Tai štai ir mūsų inteligentijoj, kai kultūrinės tradicijos sustiprės tiek, kad šeimininkam atrodys, jog butas be knygų spintos menkiau atrodo, kaip be faniruoto bufeto ar krištolinių stiklelių, pasibaigs ir vadinamoji literatūros krizė.

Tačiau dabartinė materijalinė mūsų literatūros būtis yra tokia menka ne vien dėl visuomenės, inteligentijos nesidomėjimo knyga, bet dar ir dėl nevisai racijonalios ankstyvesniųjų vyriausybių politikos kultūros ir meno srity. Lėšų kultūros ir meno reikalam, tiesa, buvo skiriama gana daug, bet jas visas prarydavo teatras, plastika, muzika... o literatūrai, ir tai tik vertimam leisti tekdavo tik vienas kitas trupinys. Šiaip spauda buvo gausiai subsidijuojama, o literatūros žurnalai gimdavo ir mirdavo bado mirtim. Tapytojam, muzikam, dainininkam būdavo duo-

damos stipendijos ir komandiruotės, o rašytojai, poetai, dramaturgai, beletristai turėdavo tenkintis įgimta Dievo dovana.

Kiekvienam aišku, kad mažoj tautoj, neturinčioj nei gilesnių kultūros tradicijų, nei turtingo miestelėnų luomo, o teturinčioj tik neturtingą valstietį ir knygos nereikalingą inteligentą, literatūra be valdžios paramos tinkamai tarpti negali. Anksčiau buvo siūlyta įsteigti Kultūros Fondą, kuris paremtų ir literatūrą, buvo siūlyta perorganizuoti knygų leidimą, skirti stipendijas, konkursus, premijas. Visi tie sumanymai ir dabar dar tebėra aktualūs.

Dabar kyla klausimas, kas darytina, kad mūsų literatūros būtis, aplinkybės ir sąlygos pagerėtų? Plačiausia ir stipriausia literatūros bazė yra pati tauta ir jos visuomenė. Iš to, kas anksčiau buvo pasakyta, aišku, kad jeigu visuomenė literatūrą paremtų, pirktų knygą, prenumeruotų žurnalą, tai materijalinės, o kartu ir moralinės, literatūros ugdymo aplinkybės savaime pagerėtų. Teoretiškai galvojant atrodo, kad tai nėra sunkus dalykas. Lietuvoj per metus išeina nedaugiau kaip 15—20 literatūros knygų, kurios verta pirkti. Vidutinė kaina po 3 litus, viso 45—60 litų metam 4—5 lt. mėnesiui. Argi visoj Lietuvoj su 30.000 vaildininkų, keliais šimtais kunigų, keliais tūkstančiais mokytojų, keliais šimtais gydytojų, advokatų ir kitokių laisvų, o pelningų profesijų žmonių — argi vien iš tos inteligenti-

jos, nepaisant žiauriausios krizės, neatsirastų 2—3000 žmonių, norinčių keletą litų išleisti knygai? O kur dar visa liaudis, kuri šiandien, jei tik knyga jai prieinama, skaito ją noriau, negu inteligentai. Kad visuomenės parama galėtų sudaryti visai pakenčiamas literatūrai klestėti aplinkybes, rodo mūsų kaimynų pavyzdžiai. Norvegai, suomiai, latviai, o ypač estai, perpus mažesnė tauta nei mes, puikiai išlaiko savo literatūrą, turi daug vien tik iš savo darbo gyvenančių rašytojų, leidžia brangių liuksusinių knygų ir gražių literatūros žurnalų.

Taip, visa tai galima, bet kaip privilioti mūsų inteligentą — advokatą, kunigą, gydytoją, inžinierių, komersantą ir net profesorių, kad jis pirktų, pav., Miškinio „Varnas prie plento", Brazdžionio „Krintančias žvaigždes", Kossu - Aleksandravičiaus „Imago mirtis", Fausto Kiršos „Giesmes" arba Cvirkos „Žemę maitintoją"? Neperka ir tiek, nors visos tos knygos vertos labai palankaus dėmesio. Esant jau geram turiniui dar reikalinga kritika, kuri apsaugotų pirkėją nuo per didelių apsirikimų, toliau reikalinga reklama, leidėjų ir pardavėjų judrumas ir pačios knygos tinkama išvaizda. Šiuo atžvilgiu paskutiniais metais padarytas didelis žingsnis pirmyn. Yra leidėjų, kurie knygą jau moka pagarsinti, taip pat ima nusistatyti ir tinkamas knygos formatas. Dabar jau mes turime ne plokščias didelio ir labai įvairaus formato brošiūras, bet pado-

rius tomelius, kurie sustatyti lentynoj nebepanašūs į žemaitišką tvorą.

Tačiau be šitų išviršinių ir, galima sakyti, antraeilių veiksnių, reikalinga auklėti visuomenę, įtikinti ją, kad be literatūros tauta pakriks, išgaruos, taps tuščiavidurė, nei kitiem, nei sau nebeįdomi. Pagaliau reiktų bent įkalti, kad knyga yra gražesnis, vertingesnis ir aristokratiškesnis buto papuošimas, negu krištolinis stiklelis. Kaip kiekvienoj kultūrinio gyvenimo srity, taip ir čia mes esame atsilikę toli užpakaly. Jei mūs visuomenė būtų susiformavusi prieš šimtą ar du šimtu metų, literatūra būtų spėjusi įleisti šaknis ir sustiprėti. Anais laikais kultūrinio gyvenimo atmosfera, nuotaika buvo kitokia. Meno, literatūros, poezijos kultyvavimas buvo esminis gero išauklėjimo ir gero tono požymis. Tais laikais nutiestais pagrindais ir įskiepytomis tradicijomis ir šiandien eina kitų tautų kultūros gyvenimas. Apskritai, šiandien visur laikai pasikeitė. Žmogaus dėmesys nukrypo į laukųjį pasaulį — techniką, sportą, — ne dvasios, bet kūno kultūrą. Gerai tom tautom, kurios jau turi susikrovusios kūrybos kapitalo. Jos ilgai dar tuo kapitalu maitinsis. O mes štai esame naujakuriai, skurdžiai. Mūsų kely stoja dvejopas žūtbūtinis uždavinys: neatsilikti nuo kitų medžiaginės kultūros srity ir pasivyti kitus dvasinės kultūros srity. Vaizdžiai kalbant, naujai pasistatytuose namuose mes turime įsitaisyti dar ir knygų spin-

tą, o mūsų jaunimas, paspardęs futbolą ir pamušęs tenisą, dar turi rasti laiko ir pamėgimo paskaityti poezijos knygą, paklausyti simfonijos, nueiti į teatrą ir aplankyti meno parodą.

Taisant literatūros būtį vyriausybės parama artimiausioj ateity yra būtina. Ji ima jau ir reikštis. Tikslus kultūros reikalam skiriamų lėšų paskirstymas, neskriaudžiant literatūros, yra vienas iš artimiausių uždavinių. Kaip literatūrai skiriamos lėšos turėtų būti konkrečiai sunaudojamos — tai tam tikrų organų uždavinys, ir čia aš šito klausimo nekelsiu. Švietimo Ministerija vieną žingsnį jau padarė, įsteigdama literatūros premiją už geriausią metų veikalą. Šita priemonė, be abejo, pagyvins mūsų literatūros gyvenimą, sukels kūrybinio lenktyniavimo rašytojuose, susidomėjimo visuomenėj, na ir duos progos vienam kitam autoriui kur nors pastudijuoti, arba bent pataisyti pakrypusius reikalus.

To paties galima laukti iš Raudonojo Kryžiaus, Sakalo ir Spaudos Fondo premijų, jei tik jos bus tinkamai vykdomos.[1])

---

[1]) Kad šiokia ar tokia vyriausybės ir visuomenės parama literatūrai yra reikalinga, rodo gausūs svetimų kraštų pavyzdžiai. 1926 m. šiuo klausimu, tarp kit ko, taip rašiau: „Neseniai pakliuvo man į rankas viena iš Danijos atkeliavusi ankieta, kuria norima sužinoti, kiek valstybė ir visuomenė remia mūsų literatūros ugdymą. Toj ankietoj esama tokių klausimų: Ar valstybė teikia autoriams tiesioginių metinių, įstatymu nustatytų paramų? — kokia jų suma? — kiek gali gauti vienas rašytojas? — ar toji parama duodama lygi gyvos galvos,

1935 metų visuotinis Rašytojų Draugijos susirinkimas savo priimtoj rezoliucijoj nurodė visuomenei ir vyriausybei dar dvi konkrečias priemones pagelbėti kritiškai literatūros būčiai: „A. Įsteigti kaimiečiams prie mokyklų arba kaimuose knygynus, kur rastų vietą tinkamos mūsų krašto kultūriniams ir estetiniams reikalams knygos, ir B. Įsteigti knygų leidyklą, kurios lėšas sudarytų vyriausybės ir visuomenės parama, ir kuri leistų mūsų rašytojų kūrinius ir pasaulinės vertės kūrinių vertimus". Liaudies knygynėliai būtų ne tik didelė parama literatūrai, bet ir iš viso, svarbus kaimo kultūrinimo veiksnys.

Pagaliau dar vienam reikalui būtų naudinga vyriausybės pagalba — tai, būtent, sulaikyti ar bent sumažinti svetimos spaudos konkurenciją mūsų knygom. Juk pilni Kauno kijoskai prikimšti visokių Magazinų, visokio vokiško iliustruoto šlamšto, kuris ištraukia ypač iš jaunimo ir šiaip smalsuolių daug pinigo. Tą pat reikia pasakyti ir apie įgabenamus iš užsienio bulvarinius bei kriminalinius romanėlius, gadinančius

---

ar kuriam metų kiekiui? Ar valstybė teikia rašytojams kitokių, netiesioginių paramų, pav., kelionėms lėšų, premijų ir atlyginimų už žymius kūrinius, subsidijų rašytojų draugijoms? Ar yra dar kitokių valdžios pašalpų, plaukiančių iš įstaigų, fundacijų, miestų ir t. t. Ar yra dar kokių turtų, premijų, atlyginimų ir pašalpų, įsteigtų privatinių asmenų? — kokios sumos, kiek kartų ir kam jos gali būti duodamos?" — Tuo metu nė į vieną tos ankietos klausimą mes negalėjome atsakyti teigiamai. (Ž. „Židinys" 1926 m. Nr. 4, 258 p.).

mūsų jaunuomenės skonį ir atimančius pirkėjus mūsų saviem žurnalam ir knygom. Panašios rūšies literatūra, pav. Švedijoj apkrauta aukštais muitais ir pardavinėti ją galima ne gatvių kijoskuose, bet tiktai knygynuose. Reformuotini pas mus ir knygom taikomi pašto tarifai, nes dabar jie toki aukšti, kad provincija visiškai negali išsirašinėti knygų paštu.

Daug dar būtų galima surasti visokių taisytinų priemonių mūsų literatūros kultūrai pakelti ir sunkiai knygos būčiai palengvinti. Bet pakaks ir to, kas pasakyta. Šio mano pranešimo tikslas nėra duoti kokį pilną kultūros reikalų santvarkos projektą, bet vien sugestijonuoti mintį, kad literatūros kūrybos negalima palikti tik rašytojų įkvėpimui, laisvai inicijatyvai ir skaitytojų geriem noram. Ir šitoj srity reikalingas metodinis ugdymas. Stoka geros literatūros mūsų tautiniam auklėjimui, bendram kultūriniam kilimui ir tautinės garbės jausmui daro daug žalos. Taigi šiandien literatūros kūryboje negana tenkintis tuo, kas atsiranda savaime, bet reikalinga griebtis priemonių, kurios kūrybinį produktingumą padarytų kuovaisingiausią.

II

Dabar tenka pažiūrėti, kokia yra išvidinė, kūrybinė šių dienų mūsų literatūros būtis. Nušvietus ją, dar labiau paaiškės literatūros santykis su visuomene, artimiausi ateities uždaviniai

pasidarys suprantamesni ir literatūros likimo problemos lengviau išsprendžiamos. Tam tikslui leisiu sau iškelti porą teoretinių sumetimų ir padaryti mažą ekskursą į literatūros istoriją — priminti pagrindus, ant kurių išaugo mūsų dabartinė literatūra.

Materijaliniame, ekonominiame gyvenime galioja dėsnis — kur nėra pareikalavimo, nėra nė pasiūlymo; niekas negamins tokių produktų, kuriem nėra naudotojų — pirkėjų. Iš dalies šis dėsnis galioja ir dvasinių vertybių gamyboj, apskritai mene ir literatūroj. Jau pakankamai buvo kalbėta apie tai, kad knygos pareikalavimas Lietuvoj buvo ir tebėra menkas. Ne tik knygos pareikalavimas, bet ir domėjimasis literatūra, bei jos problemomis buvo taip pat menkas. Dėl to ne tik knygos gamyba, knygos rinka buvo negyva, bet ir kūryba negalėjo tarpti taip, kaip buvo reikalinga mūsų tautos pažangai. Moralinė atmosfera buvo ir iš dalies tebėra tokia, kad joje netarpsta ir neklesti jautrūs kūrybos daigai.

Paminėjus čia moralinę atmosferą, ateina į galvą Hipolito Taine'o teorija, gal ne tiek teorija, kiek konstatavimas kaikurių faktų ir jų interpretavimas, rodąs, koks glaudus yra santykis tarp visuomenės nuotaikos, tos vadinamos moralinės atmosferos ir meno bei literatūros kūrybos. Kaip gamtos gyvenime, sako Taine'as, kiekviena klimato zona išaugina atitinkamus augalus, taip ir kultūros gyvenime dvasinės zonos vienos ugdo.

kitos slopina kūrybines jėgas. Sugestyviais pavyzdžiais Taine'as parodo aplinkos įtaką kūrybai. Sakysime, epochoj, kurioj įvairūs veiksniai sudaro dvasios depresiją, pesimistinę nuotaiką, nebus kas veikti gyvenimo džiaugsmą dainuojančiam poetui. Jis būtų nesuprastas, nepajaustas, nepaskatintas, bet atvirkščiai — nuneigtas, užguitas. Tokioj epochoj tegali tarpti toki talentai, kurie derinsis prie jos fono, kurie mokės išreikšti jos dvasią, jos siekimus, jos nuotaiką. Antraip vertus, tokios pesimistinės epochos atmosfera esą norom nenorom veiks meno kūrėjų išgyvenimus, determinuodama, nulemdama kūrybos pobūdį.

Šiandien daugelis meno teoretikų ir kritikų nurodo, kad Taine'o teorija yra perdaug vienapusiška, kad iškelti momento, rasės ir aplinkos dėsniai nėra jau taip absoliučiai lemiami, kaip jis to norėjo. Stiprios kūrybinės individualybės, genijai, nesiduoda aplinkumos nulemiami, bet patys lemiamai paveikia aplinkumą. Vis dėlto niekas nenuginčija, kad Taine'o iškelti veiksniai turi be galo didelės įtakos kūrybai. Genijus, tiesa, nesiduos pajungiamas laiko madai, gal nereikalaus iš savo laiko visuomenės nė impulsų savo kūrybai, tačiau ir genijaus kūryboje reiškiasi epochos dvasia ir jos kultūrinė moralinė atmosfera. Kas nesutiks, kad Dantės, Šekspyro, didžiųjų prancūzų klasikų arba Goethės kūriniuose atsispindi jų gyventųjų epochų filoso-

finės, religinės ir visuomeninės idėjos bei gyvenimo nuotaika?

Taigi jei taip yra visur, taip buvo ir pas mus. Viešojo tautos gyvenimo atmosfera veikė ir tebeveikia ir mūsų literatūrą, veikia jos kūrybinę būtį. Nors ir kaip mūsų literatūra praeity buvo neturtinga, vis dėlto jos kelias eina lygiagrečiai su tautos gyvenimo keliu. Ilgą laiką, keletą amžių nuo 16 iki 19 šimtmečio, nesant lietuvių tautoje visuomeninio tautinio gyvenimo, nesant tautinės atmosferos, nebuvo nė literatūros kūrybos. Religiniai raštai tenkino liaudies religinius reikalus, filologiniai raštai tenkino mokslo reikalus, bet grožinės literatūros nebuvo kam skatinti. Mėginimų būta, bet jie neišeina iš siauro asmens reikalų rato. Tik vienas Duonelaitis pasireiškė plačiau, bet ir jis nuostabiuosius „Metus" rašė tik savo, kaip pastoriaus, interesų vedamas: mokyti savo parapijonis. Didelis Duonelaičio talentas švystelėjo kaip koks meteoras tamsiame tos epochos danguj, bet jis ir užgeso, neturėdamas atmosferos. Tik 19 a. pradžioj, sujudus žemaičių bajoram, pradėjus iš Vilniaus Universiteto plisti tautinėm ir visuomeninėm idėjom, nors ir lenkiškais žodžiais reiškiamom, prasideda Lietuvoje tautinis visuomeninis sąjūdis, prasideda ir sąmoninga literatūros kūryba. Tas sąjūdis buvo dar labai silpnas, jis nesuspėjo užgriebti visų tautos sluogsnių, nespėjo sustiprėti, o spaudos draudimas jį dar labiau susiaurino.

Tuo pačiu metu lietuviška liaudis, kalba ir papročiais susirišusi su gilia tautos praeitim, gyveno savo atskirą, vargingą būtį. Bet liaudy buvo gyva lietuviška siela, ir ji kūrė. Kūrė nuostabias savo dainas, pasakas, padavimus, audinių ir medžio dirbinių raštus. Liaudies, jei taip galima pasakyti, visuomenė, jos gyvenimo atmosfera daigino ūgdė kūrybos diegus per visus tuos kelis juoduosius mūsų tautos gyvenimo amžius. Galbūt, kad ir 19-tame amžiuj prasidėjęs tautinis kultūrinis bajorų sąjūdis būtų taip ir išsekęs rusų spaudžiamas, jei baudžiavos panaikinimas nebūtų pačiai liaudžiai atidaręs kelio į sąmoningą aukštesnės, tautinės, inteligentinės kultūros kūrybą. Jau pirmoji iš liaudies kilusi inteligentų karta — Jono Basanavičiaus, Petro Vileišio, Jono Šliupo karta nutiesia naujai lietuvių visuomenei pagrindus ir tuo pačiu sudaro nors dar nelabai patogias, bet jau vaisingas literatūrai kurti aplinkybes. Atsiranda „Aušra“ ir vėliau kiti spaudos organai, kyla tautiniai idealai, diskutuojami keliai ir priemonės jiem siekti, skleidžiami patrijotiniai ir visuomeniniai šūkiai — visa tai judina protus ir kaitina jausmus. Visa tam aptarti ir išreikšti reikia įvairių priemonių — teoretinių samprotavimų, publicistinių straipsnių, polemininių ginčų, vaizdingų gyvenimo pavyzdžių ir jausmus keliančių eilėraščių. Tokiu būdu prasideda Lietuvoj literatūrinis sąjūdis, susitelkęs aplink pirmuosius laikraščius „Aušrą“, „Šviesą“,

„Varpą“, „Apžvalgą“, „Tėvynės Sargą“. To literatūrinio sąjūdžio pobūdis yra grynai patrijotinis ir visuomeninis: poetai, beletristai ir dramaturgai savo raštais kelia tautinę sąmonę, kursto kovą su rusų valdžios priespauda, vaizduoja kaimo ir dvaro santykius.

Po 1904—5 metų, iškovojus lietuviam spaudą ir šiokių tokių laisvių visuomeninio bei kultūrinio veikimo srity, literatūrinis sąjūdis pamažu įgauna ir formaliniai estetinį atspalvį. Jaunesnieji rašytojai panoro, kad jų kūriniai ne vien reikštų patrijotines bei visuomenines idėjas, bet ir savo forma, arba išsireiškimo priemonėmis, būtų lietuviški. Kiti mano, kad tik forma, išsireiškimo priemonės ir padaro kūrinį tautišką. Tuo pačiu metu pasireiškia poetų, kurie ima dainuoti jau nebe tėvynės meilę, bet savo individualinius jausmus ir išgyvenimus. Tačiau buvo suprasta, kad šakotame tautos kultūros medy ir toki jausmai turi vietos, nes ir jie, nors ir kaip būtų individualūs bei subjektyvūs, vis tiek yra išaugę iš tautos bei visuomenės sielos.

Prieškariniame laikotarpy didelių nesusipratimų tarp rašytojų ir visuomenės dar nebuvo. Visuomenė literatūra domėjosi. Kiekvienas naujas spaudoj pasirodęs vardas buvo pastebimas, kiekvienas talentas sveikinamas. Didysis karas, revoliucija ir įvykusios politinės atmainos Lietuvos gyvenime įnešė naujų veiksnių į mūsų literatūrą ir nemaža painiavos į literatūros santy-

kius su visuomene. Pasireiškia novatoriškų tendencijų, pasiryžusių sumoderninti mūsų literatūrą, atnaujinti sušablonėjusį jos turinį ir formą. Viena visuomenės dalis, saugojusi prieškarines patrijotines literatūros tradicijas, pasigenda naujuose bandymuose turinio ir lengvos maironinės formos.[1]) Kita dalis, labai marga, įvairiaplaukė, pritapusi prie visuomenės ir valstybės gyvenimo be jokių idealų, be jokių kultūrinių tikslų, vadovaudamasi obalsiu naudokis, kol nevėlu, nes viskas tėra „laikina", iš viso jokia kūryba nesidomėjo. Po kurio laiko susikonsolidavus

---

[1]) Šia tema kitoj vietoj mano taip buvo rašyta: „Mūsų visuomenė tebegyvena tais pačiais meno idealais, vadovaujasi tais pačiais kriterijais ir tuo pačiu skoniu, kokį išsinešė anksčiau ar vėliau prieš karą iš mokyklos sienų — iš klasės. Šalia tos „klasiškosios" literatūros, romantizmas ir natūralizmas buvo paskutinis mūsų pasiektas literatūros evoliucijos laipsnis. Ir tai tik išrinktųjų. Šiaip jau inteligentas turi dar paprastesnį mastą: smagaus pasiskaitymo laisvą valandą. Šiuo atžvilgiu visuomenę auklėti tegalėjo mokykla, kurios mes neturėjome, ir spauda, tariant kritika, kuri būdavo dažniausiai klaidinga. Menas būdavo vertinamas neva „objektyvaus grožio" mastu, kuris tuoj virsdavo labai subjektyviu kritiko skoniu, moralybės kodeksu, pagaliau atitinkamos srovės arba partijos ištikimybe bei asmens simpatija. Į poezijos kūrinį žiūrėta kaip į logiškai sudėtą minčių ir jausmų padarą, ir logiškoji jungtis buvo laikoma vienintele tarp įvairių poezijos kūrinio elementų. Neatsižvelgta į tai, kad meno kūrinio vieningumą sudaro daugiau sugestijos, asociacijos, vaizdų žaismo ir nuotaikos jungtys ir kad toks meno kūrinys gali būti visai alogiškas ir irracionalis. Mūsų literatūros kūrėjai šiuo keliu pažengė jau gana toli, o kritika nesugebėjo visuomenei pradengti jų kūrybos prasmės, — ir tarpusavio santykiai trūko. („Židinys" 1925 m. Nr. 2, 141 p.).

gyvenimui, pasibaigus „laikinumo“ perijodui, prasidėjo „įsistiprinimo“ perijodas, bet, deja, atšalimas kultūros reikalam ir literatūrai pasiliko tas pats ir susidarė tokia būtis, kurią aš atvaizdavau pirmoj savo paskaitos daly.

Iš šitos konspektinės istorinės apžvalgos mum aiškėja, kad nepriklausomoj Lietuvoj literatūra kurį laiką buvo netekusi tos visuomeninės atmosferos, kuri reikalinga normaliam kūrybos ugdymui. Mūsų literatūra buvo palikta jos pačios nuožiūrai ir jos pačios resursam. Knygomis tesidomėjo patys rašytojai. Iš visuomenės jei ir pasigirsdavo vienas kitas balsas, tai vien smerkiamas. Tai literatūra esanti nutolusi nuo gyvenimo, tai ji esanti nesuprantama, tai iš viso niekam tikusi. Iš tiesų gi ir nepriklausomos Lietuvos literatūroj randame taip pat gyvai atsiliepiant į visus aktualius tautos reikalus, kaip ir anksčiau. Visų nesusipratimų priežastis ta, kad mūsų visuomenėj nepriklausomybės pradžioj nebuvo jokio intelektualinio gyvenimo, dėl to ir bet kokios sudėtingesnės literatūros problemos jai buvo neprieinamos ir neįdomios.

Tačiau per tą separacijos dešimtmetį mūsų literatūroj, visuomenės ignoruojamoj, o dažnai ir ujamoj, atsitiko kūrybiniu atžvilgiu įdomių dalykų. Kūrybines pastangas palaikė keletas vienas po kito besikeičiančių žurnalų: 1920—1923 m. *„Skaitymai“*, 1923-24—*„Gairės“*, 1925—*„Baras“*, *1926-27 „Pradai ir Žygiai“ 1930-31 — „Gaisai“*,

tuo pačiu metu *„Pjūvis“*. Visi tie žurnalai atstovavo vidurio literatūrai ir jokių ypatingų novatoriškų tendencijų neturėjo. Pažymėtinas gyvesnis kritikos sąjūdis, pasireiškęs „Skaitymuose“ pakelti kūrybiniam mūsų literatūros lygiui. Be to, 1922-24 m. su dideliu aplombu išeina į areną novatoriška *„Keturių Vėjų“* grupė, pakėlusi aštrų protestą prieš tradicines sušablonėjusias kūrybos normas. „Keturi Vėjai“ iš tiesų atpūtė į mūsų literatūrą naujų pasiryžimų ir padarė nemaža įtakos jaunajai poetų kartai. Revoliucinių užsimojimų ne tik formos, bet dar daugiau ideologijos atžvilgiu parodė jaunųjų organas *„Trečias Frontas“* 1930-31 m., atsirėmęs ant proletarinės visuomenės bazės ir buvęs aiškioj atitinkamos rusų literatūros įtakoj. Iš dalies tai pačiai krypčiai atstovavo *„Kultūros“* žurnalas savo plačiame literatūros skyriuj. Be to, literatūrai apsčiai vietos skyrė ir kiti žurnalai: „Naujoji Romuva“, „Vairas“, „Židinys“ ir mažesnieji savaitinukai.

Viso šito literatūrinio subruzdimo pasėka buvo ta, kad mūsų literatūra jau per pirmąjį nepriklausomos Lietuvos gyvavimo dešimtmetį gerokai sustiprėjo. Kritikos sąjūdis ir naujos novatoriškos tendencijos davė progos iškelti ir aptarti daug esminių literatūros kūrybos klausimų. Atgrasinta nuo trafaretinio jausmų ir išgyvenimų lėkštumo, nuo šabloninių kūrybos formų ir priemonių, nuo sekimo ankstyvesniais pavyzdžiais, o įkvėpta sveiko originalumo nuovoka ir

formos pajautimas. Dėl to literatūrinė kalba, o ypač eiliuotinės poezijos formalinės priemonės, labai patobulėjo ir paįvairėjo.

Suvedant nepriklausomos Lietuvos literatūrinį balansą ligi šių dienų, konkrečiai turime konstatuoti štai ką. Netekome visos eilės senosios kartos rašytojų, kurie dar siekėsi su pirmaisiais tautinio renesanso „Aušros" laikais. Jie buvo įgiję visuomenėj didelį populiarumą ir palaikė literatūros prestižą. Mirė tad Žemaitė, Lazdynų Pelėda, M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, Maironis, J. Tumas-Vaižgantas, Aišbė, o taip pat ir pirmieji tautinio renesanso pijonieriai Petras Vileišis ir Jonas Basanavičius. Su minėtaisiais rašytojais jau beveik išsibaigė viena mūsų literatūros epocha, paprastai vadinama tautiniu idealizmu, arba patrijotiniu romantizmu. Tai rašytojų kartai amžiaus ir nuotaikos atžvilgiu šiandien dar garbingai atstovauja 3 žmonės: *A. Jakštas-Dambrauskas,* kurio balsas kritikos srity dar ir šiandien vienoj visuomenės daly yra autoritetingas, *G. Petkevičaitė-Bitė,* po ilgos pertraukos išleidusi dviejų dalių apysaką „Ad astra", ir *Vydūnas,* kuris amžium, tiesa, priklauso tai epochai, bet savo kūrybos turiniu ir forma gerokai ją pralenkė, ir šiandien lygiai aktualus visiem, kurie įstengia prisiderinti prie gana savotiškos jo kūrybos plotmės.

Jaunesniosios mūsų rašytojų kartos nuo A. Vienuolio, Vinco Krėvės ir Liudo Giros ligi P.

Cvirkos, A. Vaičiulaičio ir V. Sirijos Giros darė ir tebedaro visa, kas mūsų gyvenimo aplinkybėse galima, kad lietuvių tauta turėtų savo literatūrą.

Bet kyla klausimas, kokia yra dabartinės mūsų literatūros vertė? Nesikėsindamas čia duoti visų dabarties autorių ir veikalų kritiško vertinimo, noriu vien pastebėti, kad dabartinės mūsų literatūros vertinimas gali būti dvejopas; žiūrint, kokį paimsime kriterijų — daugiau abstraktišką, apskritai europinį — ar konkrečiai priderintą prie mūsų tautos kultūros. Pirmuoju atveju, jei sugretinsime dabartinę mūsų literatūrą su kuria nors kita senos Europos tautos literatūra, tai, žinoma, turėsime pripažinti, kad mūsiškė yra menkesnė: mūsų autoriai nei savo raštų gausumu, nei jų svoriu dar neprilygsta žymiausius kitų tautų rašytojus. Tačiau jei bendrai mūsų kūrybos lygmuo yra dar žemesnis, tai paskiri veikalai dažnai jau pasiekia europinį mąstą: mūsų lyrinė poezija gėdos nepadarytų jokiai Europos literatūrai. B. Sruogos „Milžino paunksnėj", Šeiniaus „Immerselbe", Cvirkos, Vaičiulaičio ir Savickio novelės — tai tokios knygos, kurios net praneša ne vieną plačiai Europoj skaitomą veikalą.

Tačiau čia pat tenka pastebėti, kad tokis vertinimo metodas, būtent gretinimas vienos literatūros su kita, arba vadinamo bendrai „europinio" mąsto taikymas, nėra tikslus, o dažnai ir klaidingas. Atskiros tautos literatūra ir atskiras kū-

rinys tegali būti vertinamas tik tos tautos gyvenimo fone, jos kultūros visumoj, nes tik čia kiekvienas reiškinys bus matomas tinkamoj perspektyvoj, tik čia jo charakteris pasirodys tikroj šviesoj. Kas prancūzui ar vokiečiui gali pasirodyti neįdomu, nereikšminga ir nevertinga, tai lietuviui gali turėti labai didelės reikšmės ir vertės. Tad ir mum, vertinant šių dienų savo literatūrą, nėra reikalo žvalgytis į svetimus kiemus. Mūsų kriterijų turi sudaryti patys bedriausi estetiniai literatūros meno dėsniai ir individualinės lietuvių tautos bei jos kultūrinio gyvenimo savybės.

Taigi šitokiu mastu vertindami mūsų literatūrą, turime pripažinti, kad ji padarė milžinišką pažangą. Net nuostabu, kai pamanai, kad per 50 m. nuo Višteliausko ir Kalnėno eilėraščių nueita ligi rafinuotų šių dienų lyrikos posmų, nuo Gužučio nayvių dramų ligi Vydūno misterijų ir Sruogos „Milžino paunksmės", nuo pirmųjų beletristų bandymų ligi „Immerselbės". Jau visi šie sugretinimai pakankamai ryškiai nušviečia dabartinę kūrybinę mūsų literatūros būtį. Juk reikia žinoti, kad tautos literatūra tai nėra pripuolamai atsiradusių raštų rinkinys, bet gyvas organizmas, kuris iš vidaus auga ir bręsta. Ne vienas mūsų šių dienų rašytojas, įstatytas į kitos tautos literatūrą, kitokiame kontekste, kitaip rašytų. Buvo laikas, ir dar neperseniai, kada mūsų literatūros kontekstas vertė rašytoją kurt

elementariškai, varžė jo sugebėjimus. Šiandien gi mūsų literatūra yra pasiekusi jau tokio laipsnio, kad jos ribose gali pilnai išskleisti sparnus betkokio dydžio talentas.

Aš jau neatsakinėsiu į klausimą, kokiomis ideologinėmis bei formalinėmis kryptimis eina dabartinė mūsų kūryba. Skirstyti ir klasifikuoti tai būsimo kritiko ir istoriko uždavinys. Dabartinė kūryba, kaip pats žodis rodo, yra gyva, dinamiška, kintanti ir auganti. Nesvarbu, kokia etikėte pažymėtume tą ar kitą rašytoją: romantiko, simbolisto, neorealisto ar kaip kitaip. Svarbu, kad rašytojas turėtų gyvą sielą, jautrią širdį, atvirą protą pajausti gyvenimui, suprasti žmogui. Tokio rašytojo, kol jis nuolatos santykiauja su gyvenimu, kol jis išgyvena savy visą gamą kartais priešingų jausmų, kol jis dar tebekuria ir ieško vis naujų savo kūrybai priemonių ir formų, — tokio rašytojo neaptars jokia šabloniška etikėtė, joks nusistojusios krypties terminas. O tokių yra didžiuma ir šių dienų rašytojų. Senesnieji, tiesa, labiau nusistoję, bet jų literatūrinis veidas ir be aptarimų jau pažįstamas.

Tik vienas dalykas tenka pastebėti kalbant apie dabartinės mūsų literatūros kryptis, tai būtent, kad jau išseko visi eksperimentiniai bandymai, visoki kraštutiniai futurizmai ir dirbtinės manieros reikštis taip, kaip joks gyvas žmogus nei kalba nei galvoja. Šiandien mūsų literatūra iš vienos pusės nusikračiusi šablono ir trafareto,

iš kitos pusės susilaikiusi nuo kraštutinių eksperimentinių novatoriškų bandymų, yra įstojusi į nuoširdaus išgyvenimo, aiškios galvosenos ir naturalios gyvos išraiškos kelią. Tai yra kelias, kuriuo eidamas rašytojas turi daugiausiai garantijų, neprasilenkti nei su gyvenimo, nei su meno tiesa. Kelias, kuriuo eidamas jis nenuklys į tuščiažiedžius formalinius ieškojimus, bet ras ir rimtą gyvenimo turinį. Tik šitaip suprasmintas jo veikalas bus aktualus ir naudingas mūsų tautai, praturtins jos patyrimų lobyną ir taps patikima atrama siekti tolimesnių uždavinių.

III

Čia aš prieinu prie paskutinio savo pranešimo punkto, būtent, pažvelgti į artimiausius mūsų literatūros uždavinius kūrybos srity. Šitą ateities uždavinių klausimą aš čia paliesiu tik dėl to, kad jis, kaip sakoma, daug kam svilina liežuvį. Ir skaitytojam, ir rašytojam įdomu pasvarstyti klausimas, kur eina mūsų literatūra, prieš kokius uždavinius ji yra atsistojusi. Klausimas prasmingas ir pateisinamas praeities patyrimo: juk visi žinome, kokį svarbų uždavinį yra atlikus mūsų tuomet dar silpnutė literatūra draudžiamojoj gadynėj. Sakoma, kad tada literatūros uždavinys buvo kelti tautinę sąmonę, tautinę garbę ir žadinti tautą į kovą dėl savo kultūrinių teisių.

Bet įspėti ateities uždavinius nėra taip pa-

prasta. Meno kūryba tai ne ūkis, kurio apskaičiuoti rezultatai nurodo ateities kryptį ir kurį galima gana tiksliai perorganizuoti iš žemės produktų į pieninį, bekoninį arba dar kitokį. Meno kūryba dažniausiai programų nežiūri, taigi ir apie jos uždavinius tegalime kalbėti tik gana bendrais žodžiais.

Kadangi literatūra šiaip ar taip turi eiti kartu su tautos gyvenimu, tai atsižvelgiant į dabartinę mūsų tautos būtį, vyriausias mūsų literatūros uždavinys bus beveik tas pats, koks buvo herojiškais paskutiniais 19 a. ir pradžios 20 a. metais, tik aukštesniame laipsny, būtent, ugdyti tautiškumą, žadinti lietuvius, būti, pasak Vydūno, sau — žmonėmis. Žinoma, šiandien tautiškumo uždaviniai, visuomeninės ir politinės aplinkybės radikaliai pasikeitė, bet pavojai tautai iš vidaus ir iš lauko palieka beveik tie patys. Iš vidaus mūsų tauta vis dar tebėra patižusi, neatspari svetimom įtakom. Lietuvis ir šiandien dar iš visų Europos tautų yra neatspariausias nutautimui. Jis lengvai tampa lenku, vokiečiu, amerikonu. Lietuviai vis dar tebėra, kaip sako Vydūnas, minkštakaulių tauta. Dar ir šiandien Lietuva yra išmarginta, praskiesta aplenkėjusiais plotais, o germanizmas kaip ant mielių pučiasi viduj ir ima brautis pasibaisėtinu atkaklumu iš svetur. Dėl ko taip yra? Ne tiek dėl to, kad mūsų kultūra yra tariamai žemesnė, kiek dėl to, kad mes dar nesusivokiame savy. Mes nežinom kas esą. Mūsų tautinis

charakteris nėra išauklėtas, sukondensuotas, nušlifuotas. Mum dažnai stoka tautinės garbės jausmo. Mes nuolatos lankstomės prisitaikydami prie visokių aplinkybių, mes savo tėvynėj ant galų pirštų vaikščiojame aplink atėjūnus, kurie akiplėšiškai demonstratyviai afišuojasi savo svetimumu.

„Aušros" laikų literatūra tautinę garbę žadino garbingos senovės pavyzdžiais, garsiais kunigaikščių žygiais. Tuomet pavergtos tautos psichologijai tie argumentai tiko, bet šiandien jie jau perdaug elementariški. Šiandien mūsų literatūra, prisitaikydama prie naujų aplinkybių ir gilesnės tautiškumo sąvokos, tautinę garbę turi žadinti naujesnėmis priemonėmis. Mūsų literatūra artimiausiu laiku turėtų sukurti tokių veikalų, kuriuose lietuvio charakteris būtų sutelktas, sukristalizuotas, veikalų, kurie lietuvį parodytų įvairiose gyvenimo situacijose — kenčiantį, mylintį, kovojantį, pralaimintį ir laimintį, besisielojantį gilesnėmis gyvenimo problemomis. Nebūtinai veikale piešiamas personažas turėtų būti pavyzdingas, teigiamas, pakanka, jei jis bus gyvas ir gyvai autoriaus pajaustas. Ir iš neigiamų personažų lengva padaryti teigiamų išvadų, ir jie turi didelės auklėjamos reikšmės.

Ryškių personažų stoka ligšiol tebepasilieka didelė spraga mūsų literatūroj. Iš prieškarinės literatūros vienintelis Šarūnas gyvena mūsų vaizduotėj ir yra įgavęs platesnės bendrinamos

prasmės, bet ir tas pats tolimas, negyvenimiškas. Iš gyvenimo išgriebtų personažų smulkesniųjų turime nemaža, bet stambių, sudėtingų, apimančių plataus psichinio ir buities gyvenimo plotą gal surastume tik vieną — kitą. Mum reikia personažų, kurių vardai taptų bendriniais. Jie paryškins lietuvio charakterį, apie juos grupuosis skaitytojų mintys ir jausmai, apie juos kursis ideologija, jie taps jungiamomis mūsų tautos gijomis.

Toliau mum reikia veikalų, kuriuose turėtume atkurtą mūsų gyvenimą, mūsų krašto gamtą. O ir svetimo gyvenimo plotas turėtų būti matomas lietuvio akimis, perėjęs per lietuvio sielos prizmę. Reikia, kad skaitydami veikalą, mes jaustumės esą savo gaivale. Tokie kūriniai auklės kiekvieną lietuvį, darys jį atsparesnį svetimiem vėjam , o tarpusavio santykiuose visuomeniškesnį, lengviau sukalbamą, greičiau išsižadantį savo asmens interesų bendram labui.

Be šitų, daugiau išvidinių tautiškumo veiksnių, kuriuos kurti būtų artimiausias mūsų literatūros uždavinys, jau dabar atėjo metas iš plunksnos vėl daryti ginklą, nukreiptą prieš lietuvių tautos priešus. „Aušros" ir „Varpo" laikais visa mūsų literatūra buvo nukreipta prieš rusų valdžią. Ta kryptis buvo taip įsigalėjusi, kad net ir nepriklausomoj Lietuvoj buvo tęsiama. 19 a. pabaigoj ir 20-jo pradžioj ligi pat karo kiekvienas mūsų rašytojas laikė savo pareiga, arba stačiai

instinktyviai skleidė opoziciją, atkaklų pasipriešinimą rusinimo pavojui. Atsiminkime Kudirkos politines satyras, Dėdės Atanazo Pakalniškio „Obrusitelius“, Maironio lyriką ir poemas „Jaunąją Lietuvą“ ir „Mūsų vargus“, Žemaitės, L. Pelėdos ir Šatrijos Raganos daugelį novelių. Vienuolio „Idealistą“ ir kitus, Šeiniaus „Bangos siaučia“, Puidos „Žemės giesmę“, „Undinę“ neminint daugybės smulkesniųjų — vis tai yra veikalai, kuriuose glūdi įtikinamas įspėjimas budėti ir kovoti su dvigalvio šiaurės erelio pastangomis.

Šiandien aplinkybės pasikeitė, bet pavojus iš esmės nesumažėjo, tik jis eina nebe iš rytų, bet iš vakarų. Ir jis nė kiek nėra mažesnis. Germanizacija yra padariusi lietuvių tautai dešimteriopai daugiau žalos, negu rusifikacija. Pakanka pažiūrėti į Rytprūsių žemėlapį. Šiandien gi artimiausias germanizmo uždavinys — visiškai mus praryti. Ir metodai nė kiek nekultūriškesni už rusiškuosius. Rusų žandarai gaudė lietuvių spaudinius ir į kalėjimus grūdo knygnešius, bet niekur neteko girdėti, kad rusų „patrijotai“ būtų spjaudę ir viešai niekinę žilagalvį filosofijos Daktarą, kaip tai yra atsitikę su mūsų Vydūnu iš esmės lietuviškoje, tik suvokietintoje Tilžėje.

O koks buvo lig šiol lietuvių literatūros nusiteikimas į vokiečius? Prieškarinėj literatūroj, tiesa, randame veikalų, kurie germanizmo pavojų įspėja. Bet tie veikalai dažniausiai vokietį vaiz-

duoja amžių glūdumose, apsuptą kryžiuočio apsiaustu. Demaskuoto dabarties vokiečio ir jo apetitų tuose raštuose beveik nematome. Mažosios Lietuvos literatūroj randame tik nužemintą keliaklupčiavimą, ištikimybės pareiškimą ir peticijas „maloningam karaliui", kad jis teiktųsi leisti mokyklose bent psalmes lietuviškai vaikus pamokyti. Tik Vydūno dramaturgijoj ryškiau atsispindi germanizmo pavojus ir kova su juo. Didžiosios gi Lietuvos literatūroj šia linkme beveik nieko nepadaryta. Sveikintinas Šeiniaus „Immerselbe", bet ir tas daugiau gina žydus, negu lietuvius.

Taigi akivaizdoje daugybės faktų, dėl kurių prasmės šiandien nebelieka nė mažiausios abejonės, mūsų literatūrai kyla naujas uždavinys keisti opozicinę kryptį nuo rytų į vakarus. Aš anaiptol nemanau, kad mūsų rašytojai turėtų gaminti menkus agitacinius tendencinius rašinius. Toki rašiniai tegali kilti iš menkų, smulkių reikalėlių, iš ūmai pakaitintų jausmų, iš greit praeinamo dienos momento. Bet čia reikalas ne toks. Mes artinamės prie amžiais tebesitęsiančios žūtbūtinės kovos finalo. Germanų smūgiai kartais yra pasiekę kuo ne pačią tautos širdį. Tos kovos epizodų yra dramatiškų ir tragiškų. Šiandien jie įgauna ypatingos prasmės. Senieji Pilėnai nuo Dzūkijos Nemuno krantų šiandien greitai gali būti nukelti į Baltijos pajūrį. Lietuvių germanizavimas Mažojoj Lietuvoj ir Klaipėdos

krašte yra sukrovęs medžiagos nemažesnio svorio veikalui, kaip Vaižganto „Pragiedruliai". Toj gausioj medžiagoj rašytojas gali rasti autentiškų, tikrų gyvenimiškų duomenų, kurie savaime reikš jo idėją. Jam nereikės falsifikuoti tikrovės, ir jis nenusidės nei gyvenimo, nei meno tiesai. Komedijai, dramai, romanai tokios temos ir tokia medžiaga gali būti kuomeniškiausiai panaudota.

Be šių visuomeninių tautinių uždavinių, pirmas aktualus šių dienų literatūros, geriau sakant rašytojų literatūrinis uždavinys — tai pakelti savo raštų idėjinę ir formalinę vertę. Tiesa, mūsų literatūra padarė didelę pažangą, bet daug dar ir lieka padaryti. Dirva paruošta: literatūrinė kalba ištobulinta, kūrybos dirvonai sukilnoti, daug kas paliesta, daug bandyta — prisirinko medžiagos ir pačioj literatūroj ir gyvenime — reikia tik intensyvaus darbo ir kūrybinio entuzijazmo. Jeigu mes reikalaujame iš visuomenės ir iš vyriausybės pritarimo bei paramos, tai mūsų raštai turi tuos reikalavimus pateisinti. Nors ir kaip nemalonu, bet reikia pripažinti, kad rašytojai apie savo pareigas, apie savo pasiruošimą, apie savo profesinį tobulėjimą, mažiau mėgsta kalbėti. Mum labai nepatinka, jei kas primena, kad mūsų inteligentijoj dar yra žmonių, turinčių geresnį, negu mūs pačių skonį, ir skaičiusių geresnių veikalų, negu mūsieji. Tada mes mėgstame su panieka rodyti pirštu į minią, į menko

skonio miesčioniją, į bulvarinius romanus, tarsi visa tai pateisintų mūsų pačių ydas.

Šiaip ar taip, šiandien rašytojas turi stovėti inteligentijos viršūnėse. Jis gali neturėti oficialių diplomų nei titulų, bet jis turi būti giliai įmokslintas, išsilavinęs ir apsiskaitęs. Juk literatūra — tai ne vien žodžių, bet ir idėjų menas. Kas gali būti literatūroj blogiau, kaip knyga su nayviais pusinteligenčio filosofavimais, su banaliomis kalbomis ir lėkštais protavimais neva rimtų personažų lūpose. Be rimtų studijų, be lektūros, be svetimų kalbų mokėjimo mes savo literatūros reikšmingumo bei kūrybingumo problemos neišspręsime.

Be idėjinio svorio, turime susirūpinti ir formos bei meniškumo reikalu. Nors ir labai gilias bei aktualias problemas mes keltume savo veikaluose, jei tie veikalai bus blogai, ne meniškai parašyti, juos nedaug kas skaitys ir jie maža ką įtikins. Tokia jau yra meno kūrinio prigimtis, kad jis įtikina ne proto argumentais, bet meniškumu, pagaudamas skaitytojo vaizduotę, sielą ir jausmus. Meniškumo linkme artimiausias mūsų literatūros, ypač beletristikos ir dramaturgijos, uždavinys būtų patobulinti kūrinių formą, padaryti ją lankstesnę, grakštesnę, organiškai suištą su autoriaus išgyvenimu ir reiškiamuoju turiniu. Mūsų dramų technika dar menka, mūsų apysakų, novelių, romanų siužetai dažnai skystoki, fabulos neperįdomios, stilius neišdailintas. Visa anks-

tyvesnioji mūsų literatūra yra rimta, reikšminga turiniu, bet nepatraukli forma. Mūsų literatūrą reikėdavo studijuoti, o reikia, kad ji būtų ir mielai skaitoma. Dar visai netolimoj praeity lietuviškas knygas teskaitė patys lietuviai, nuo šiol mes turime stengtis, kad jas skaitytų visi, kas moka lietuviškai. Mūsų uždavinys turi būti nukonkuruot originaliniais savo veikalais visokius dažnai menkaverčius vertimus ir rašyti taip, kad mus skaitytų ir žydas, ir vokietis, ir rusas. Mes turime auklėti ambicijas, kad mūsų knygos būtų verčiamos į svetimas kalbas.

Atlikti šiem uždaviniam, išspręsti mūsų literatūros tarpimo problemom, reikalingas visuomenės susidomėjimas ir vyriausybės parama, kaip tai buvo nurodyta pirmoj šio pranešimo daly. Lygiai taip pat reikalingas ir rašytojų atsidėjimas bei intensvus darbas. Baigdamas noriu dar pabrėžti, kad klysta ir apsigaudinėja tie, kurie laukia savaime pasirodant kažkokių ypatingų talentų, arba genijų, turinčių išsyk padaryti mūsų literatūrą turtingą ir įdomią. Kad pasireikštų genijus, reikia tam tikro paruošimo, tam tikro kultūros aukščio. Genijus be tinkamos aplinkumos nuskurs, numirs anemiška mirtim greičiau, negu šiaip sau talentėlis. Genijus instinktyviai linksta į saulę, šviesą, šilumą. Niekas negali pasakyti, kad lietuvių tauta nėra davusi didelių talentų ir net genijų. Nelaimė ta, kad lietuvių tauta, gimdydama genijus, nesugebėjo duoti tin-

kamų aplinkybių jiem lietuviškai prabilti, ir jie arba žuvo, arba nuėjo svetimiem tarnauti, dažnai savo kūryba stiprindami mūsų priešus. Būtų perdaug skaudu, jei praeities klaidos kartotųsi ir dabar. O jos tik tada nepasikartos, kai visa tauta jausis vienas gyvas organizmas, kai tie, kuriem yra skirta vykdyti nors įvairūs bet būtini uždaviniai, žinos vieni apie kitus, parems vieni kitų darbą, nes visų darbas, visų kūryba turi vieną vienintelį tikslą: kad lietuvių tauta būtų laisva, šviesi, dora ir teisinga, kad lietuvių tautos dalia žmonijos kūryboje būtų tauri ir garbinga.

DANTĖ ALIGHIERI

Šešių šimtų metų (1321—1921) mirties sukaktuvėm paminėti.

Žmonijos istorija turi įrašiusi daug garsių vardų, kurie amžių amžiais minimi vėlesniųjų kartų, liko kaip ir kokie bendrinamieji didelių idėjų bei darbų, kartais ištisų epochų simboliai. Bet kadangi žmogaus prigimtyje visuomet yra palinkimų į gera ir į bloga, o ir visas gyvenimas yra šių dviejų galybių kova, tad ir dideli žmonės, arba genijai, esti ne tik gero, bet kartais ir blogo talkininkai. Vėlesniosios kartos, garbindamos genijų, ne visados tinkamai įvertina jo reikšmę anoj kovoj ir savo pažangos kely. Ir jeigu mes lenkiame galvas minėdami žmones, kurių nepaprasta dvasios pajėga pakreipė žmonijos mintį klaidingais keliais arba krauju nuliejo žemę, tai kiek gi didesne pagarba turėtume minėti tuos, kurių visas gyvenimas ir visas palikimas skamba vienu kilniu „Excelsior", liudydamas ne tik apie žmogaus genijaus galybę, bet ir apie dieviškąją jo prigimties dalį.

Tokis šviesus žmonijos genijus yra didis italų poetas Dantė Alighieri, nuo kurio mirties sukako 600 metų. Ne tik italų tauta, bet ir visas kultūrinis pasaulis švenčia šias sukaktuves nepaprasta rimčia ir ypatingu susitelkimu. Visose Europos šalyse susikūrė atskiri komiteti šiai šventei organizuoti. Holandijoj tokį komitetą sudarė visi katalikų vyskupai, Šveicarijoj vyskupai ir šiaip jau žymūs valstybės vyrai, pirmininkaujant Romos pasiuntiniui. Pats Papa Benediktas XV pagerbti didžiam poetui išleido atskirą enciklką, kuria kreipiasi į katalikų universitetų ir institutų profesorius ir studentus, primindamas, jog Dantė esąs katalikų tikybos garbė. Katalikų mokslas skelbiamas visuose Dantės kūriniuose. Enciklika sako, kad Dantė buvęs didžiausias krikščionių tiesos poetas ir kviečia jį studijuoti itin šiuo metu, kai iš mokyklų kesinamasi išstumti krikšionybės jausmai.

Dantės gyvenimas buvo nepaprastai įvairus ir įdomus. Tačiau, norint bent kiek smulkiau jis aprašyti, reikėtų duoti visą platų tų laikų Florencijos politikos, visuomenės ir kultūros vaizdą, o tai yra negalima sutalpinti šio rašinio lapuose. Tad pasitenkinsim tik svarbiausiais faktais. Dantė gimė Florencijoj 1265 m. žinomoj Alighierių šeimoj. Ramus laikotarpis, kuris po ilgų ir skurdžių politinių suiručių prasidėjo Florencijos respublikoj apie 1280 m. buvo labai patogus jaunam poetui įgyti mokslo žinių ir pra-

skleisti pirmuosius genijalios savo dvasios pumpurus. Kas buvo Dantės mokytojai, mes nežinome. Bet mokslas, kurį jis įgijo ir kuris glūdi jau pačiuose pirmutiniuose jo kūriniuose, yra grynas krikščionybės mokslas, tuo metu puikiai išsivystęs sintetinėj didžių domininkonų Alberto Didžiojo ir Tomo Akviniečio filozofijoj. Ši filozofija tiko tų laikų nuotaikai. Renesanso aušra jau buvo pakreipusi mintį į senąjį Graikijos ir Romos pasaulį, kurio meno ir mokslo turtai žavėjo naujųjų Italų sielas. Bet reikėjo, kad tai būtų suderinta ir su naujo amžiaus gyvenimo reikalavimais, o ypač su krikščionių tikėjimo tiesomis, nes tuo metu tikėjimas buvo taip gyvas, kad kiekvieną gyvenimo srovę kreipė savo vaga. Ir štai šv. Tomas Akvinietis išriša didį uždavinį: prikelia senąjį mokslą naujam gyvenimui, sukrikščionija Aristotelio filosofiją ir graikų dialektika remia katalikų bažnyčios tiesų teisingumą.

Sekdami Dantės kūriniais mes matome, kad apie 25 savo amžiaus metus jis yra puikiai susipažinęs su visais tomistinės filozofijos dėsniais ir, apskritai, prieš 30-tus yra įgijęs visą savo laikų mokslą visose jo srityse. Tokia galinga ir plati buvo šio žmogaus dvasia, iškėlusi jį į didžiausių žmonijos menininkų ir išmintingųjų tarpą.

Praėjus 600 metų, šiandien mes vaizduojamės Dantę vien jo poezijos šviesoje, kaipo žmo-

gų visai paskendusį savo vizijose ir gyvenantį vien savo meilės pasauly. Taip jį mum rodo ir jo biustai bei portretai: ištisęs, pailgas ir liesas veidas, aukštyn pakelti antakiai, plona nuo vidurio žemyn palinkusi nosis, plonos lūpos ir truputį į priekį pasidavęs smakras, — visas tas veidas su jo į tolį žiūrinčiomis akimis ir žemyn nusvirusiais bruožais daro įspūdį tylaus melancholiko, gilaus kontempliatoriaus, ne šios žemės sūnaus. Tačiau tikrame kasdieniniame gyvenime Dantė kitaip atrodo, jei ne veido bruožais, tai bent būdu. Jis buvo tikras savo amžiaus sūnus ir veiklus savo tėvynės ir visuomenės narys. Poezija ir gyvenimas tais laikais — tai dvi atskiri sriti, kuriose tie patys žmonės ir tie patys daiktai visai kitaip atrodo. Poezija klesti puikiuose Florencijos soduose, kur, poetų žodžiais tariant, vaikštinėja būtinai gražios, tobuliausiomis dorybėmis nešinos ir visuomet perdaug jiem rūsčios „donnos" florentietės — ne visad tikinčios jų dūsavimam ir skambiųjų sonetų pagiram. Kiekvienas poetas turi savo donną ir kiekviena donna savo poetą. Bet išėjusios iš poezijos sodų, beveik visos tos donnos virsdavo paprastomis tetulėmis, seserimis, žmonomis ir šeimininkėmis, o visi tie poetai — pirkliais, valdininkais, bankininkais, kariais, šeimynų tėvais. Tokis buvo ir Dantė. Vos persiritęs per antrąją savo amžiaus dešimtį, stoja į karių pulkus ir kardu gina savo tėvynę vėl prasidėjusiuose karuose. Apie 1292 ar

5 metus veda žmoną ir vėliau susilaukia 5 vaikų. Sulaukęs 30 metų amžiaus, stoja į viešą visuomeninį savo miesto gyvenimą ir, norėdamas gauti rinkimų teisę, dedasi į gydytojų ir aptiekininkų sąjungą. Florencijoj tada ginklu kovojo dvi partiji: Baltųjų ir Juodųjų Gvelfų. Dantė buvo prisidėjęs prie Baltųjų. Tad, kai 1302 m. Juodieji paėmė miestą, poeto turtai liko konfiskuoti, jis pats ištremtas iš tėvynės, o vėliau net sudeginti pasmerktas. Nuo to laiko, nieko neturėdamas, blaškosi pas įvairius vaišingus kunigaikščius ir didikus, kurie apskritai mėgo globoti ir pas save laikyti garsius meno ir mokslo žmones. „Dieviškoj Komedijoj", parašytoj ištrėmimo metu, poetas skundžiasi tokiu savo gyvenimu: „Tu turėsi palikti visa tai, kas yra miela ir brangu tavo širdžiai... Tu patirsi, kaip sūri yra svetima duona ir kaip skausmingas kelias kopti ir leistis svetimo laiptais". (Dangus, XVII) Poeto ištrėmimas tęsėsi ligi 1318 m. Tada jis grįžta į Ravenną ir ten apsigyvena su dviem savo sūnais ir dukterimi. Ten pat baigia didžiausią savo kūrinį „Dieviškąją Komediją", ten ir miršta 1321 metų rugsėjo m. 14 d., eidamas 57 metus. Iškilmingomis laidotuvėmis bent po mirties pagerbta didis žmogus. Jo kūnas padėtas Ravennos San Pier Maggiore bažnyčioj.

Einant prie Dantės kūrinių apžvalgos, negalima nutylėti dar vieno įvykio, kuris, tiesa, kasdieniniame jo gyvenime didelio vaidmenio nesu-

vaidino, bet kuris jos sielos gyvenime yra vienas svarbiausių, galima sakyti, veiksnių ir be kurio Dantė kaip poetas yra nemanomas. Tas įvykis — tai jo meilė Beatricei. Šiuodu vardu yra amžinai sujungtu ir negalima minėti vieno, neprisimenant kito. Apie pačią Beatricę ir apie Dantės meilę turime vienintelį tų laikų liūdymą — tai paties poeto kūrinį „La vita nuova" — „Naujasai Gyvenimas". Visas jo turinys — tai poeto meilės istorija. Poetas pasipasakoja, kad pirmą kartą jis pamatė Beatricę baigdamas 9 metus, jinai gi buvo pradėjusi devintus. „Ir nuo tos valandos, sako jis, Amuras (meilė) ėmė valdyti mano dvasią". O pati Beatricė jam atrodė esanti ne žmogaus duktė, bet Dievo, tariant Homero žodžiais. Bet praėjo vėl 9 metai kol Dantė sutiko ją antrą kartą. Ji pirmoji poetą pasveikina ir prakalba. Tas jį taip nudžiugina, kad parbėgęs namo, jis užsidaro pats vienas ir svajoja apie maloningąją savo donną. Ir štai jis pamato nuostabų regėjimą, kurį aprašo pirmame savo kūrinio sonate. Šią savo meilę poetas laikė didžiausioj paslapty. Jisai tyčia apsimeta mylįs kitą donną, kuri būdavo kartu su Beatrice, rašo jai sonetus, o jai išvažiavus į kitą miestą, apsimeta esąs prislėgtas didžiausio skausmo. Tačiau, paslėpti tikrajai meilei reikėjo pasirinkti vėl kitą donną — ir čia poetas jau per toli nueina. Imta kalbėti, kad jo santykiai su nauja mylimąja išeiną iš padorumo ribų. Beatricė užsirūstina ir ne-

besveikina daugiau poeto. Šis pamato, kad dabar nebegalima ilgiau slapstytis, prisipažįsta tikrajai savo mylimajai, kuri jam viską atleidžia. Šis menkas atsitikimėlis turi daug reikšmės visoj toj be galo švelnioj poeto meilės poemoj ir slepia gilesnės simbolinės prasmės. Jis nusikalsta savo donnai, daug dėl to kenčia ir gailisi. Šį skausmą poetas vadina nauju savo atsimainymu.

1290 metais Beatricė miršta, tačiau poetas vis lieka jai ištikimas. Jo meilė ir pirmiau buvus subtili ir dvasinė, dabar gauna visai mistiško pobūdžio. 34-me „Naujo Gyvenimo" skirsny Dantė aprašo, kaip jis metinėse Beatricės mirties sukaktuvėse sėdėjęs vienas ir, minėdamas savo mylimąją, paišęs angelą. Jau čia matome atsimainiusios Beatricės simbolį, kuris „Dievinėj Komedijoj" nuves poetą į pat dangaus aukštybes.

Ši taip skaisti ir gili meilė valdė visą dvasinį poeto gyvenimą ir visą jo kūrybą. Ji laikė poetą aukštybėse, saugojo nuo žemų jausmų, žadino jo įkvėpimą. 30-toj „Skaistyklos" giesmėj Dantė deda į Beatricės lūpas šiuos reikšmingus žodžius: „Vienu laiku aš jį prilaikydavau savo veidu ir jaunos mano akys šalia manęs jį vedė tiesiu keliu". Panašų liūdymą randame ir paskutiniame „Naujojo Gyvenimo" sonete: „Virš sferos, kur plačiausiai teka, eina širdies mano atodūsis. Nauja dvasios pajėga, kurią Amūras (meilė) man į širdį diegia, kelia ją be paliovos į viršų".

Po šio soneto taip baigia Dantė savo „Vita

nuova“: „Man apsireiškė nuostabi vizija; joje aš pamačiau tokių daiktų, dėl kurių aš pasiryžau nieko daugiau nebetarti apie šią palaimintąją, kol negalėsiu tobuliau apie ją kalbėti. O to pasiekti aš stengiuosi tiek, kiek galiu, kaip ji pati tai žino tikriausiai. Ir dėl to, jeigu tai yra malonu Tam, kuriam visi daiktai gyvena, kad ir mano gyvybė tęstųsi dar keletą metų, aš tikiuosi pasakyti apie ją tai, ko niekad nebuvo tarta apie nė vieną. O paskui tesiteikie Tasai, kuris yra visokio maloningumo Viešpats, kad mano vėlė galėtų eit ir regėt garbę savo donnos, tos palaimintosios Beatricės, kuri garbingai veizdi į veidą To, qui est per omnia saecula benedictus“.

Kas buvo ta garbingoji Beatricė, niekas nežino*). Pats poetas uoliai paslėpė visus jos biografinius davinius. Net jos vardas lieka abejotinas dėl migloto toj vietoj Dantės išsireiškimo. Poetas sako, kad ji buvo vadinama Beatrice daugelio žmonių, kurie nežinojo kaip ją vadinti. Pats vardas reiškia „palaimintoji“ arba „palaimos teikiančioji“. Jis puikiai apibūdina ne tik poeto mylimąją, bet ir visą jo kūrinio prasmę, kuri yra ne kas kita, kaip dvasine meile į palaimą kylančios širdies atodūsis. Dėl to daugelis kritikų bandė įrodyti, kad Beatricė tai nėra tikro gyvenimo moteriškė, bet vien įsivaizduotinas

*) Boccaccio ir juo pasekdami kiti sako, kad tai buvo Beatrice Portinari, Dantės kaimyno duktė, bet daug rimtų Dantės biografų tą nuomonę kritikuoja.

mistiškos poeto meilės simbolis, jo ne žemės vizijų karalaitė. Bet šita ultra-idealistų nuomonė yra griežtai priešinga paties Dantės liūdymui. „Vita nuova" duoda tiek charakteringų smulkmenų įvairiose kasdieninio gyvenimo aplinkybėse, atpasakotų tokiu paprastumu ir nuoširdumu, kad abejoti dėl tikros, gyvos Beatricės buvimo negalima. Žinoma, nors poetas rėmėsi tikrais gyvenimo duomenimis, tačiau savo įkvėpime pakilo daug aukščiau jų. Realinį gyvenimą jis matė idealinėj šviesioj ir du pasauliu supynė į vieną simbolinį kūrinį. Ir pati jau viršutinė šio kūrinio lytis puikiai tinka realistinio turinio simbolizmui. „Naujasai Gyvenimas" yra parašytas proza ir eilėmis. Pirmiausia poetas proza aprašo kokį nors atsitikimą, viziją ar savo dvasios pergyvenimą, paskui eilėmis, dažniausiai sonetu, duoda to atsitikimo įkvėptą poezijos kūrinį, kurį paskui vėl proza skirsto į dalis ir aiškina. Čia mes randame visą poetinio įkvėpimo eigą ir ne vieną kūrybos paslapčių išaiškinimą. Visa tai juoba svarbu, kad Dantė buvo gilaus dvasinio gyvenimo žmogus ir genijalus menininkas, savo kūryboje paprastas, aiškus ir atviras.

Dantės simbolizmas ir moteriškės idealizavimas, kokį mes randame kaip „N. Gyvenime", taip ir kituose jo kūriniuose yra ilgos evoliucijos vaisius ir tam tikro literatūrinio metodo išdava. Tas naujas metodas — tai „Il dolce styl nuovo", kuriuo apsivainikavo ilgų amžių vysty-

mosi eiga nuo Ovidijaus erotikos „Ars amandi“ ligi dvasinės meilės ir metafizinių tiesų simbolizmo — „Naujojo Gyvenimo“. Pasiekęs Dantėj aukščiausios savo viršūnės „Il dolce styl nuovo“ ir mirė. Gimė gi jis Bolonijoj prie garsaus tuo metu universiteto, kur mokė didžiausias krikščioniškosios minties sintetikas šv. Tomas Akvinietis. Šio rašinio įtalpa neleidžia panagrinėti kokios įtakos turėjo poezijai tas mokslas, Šventraščio ir kai kurių Bažnyčios rašytojų studijos. Tenka tik pažymėti, kad ta įtaka iš tiesų buvo žymi. Dantės raštai tai geriausiai parodo.

Ir dar vienas veiksnys, jau grynai religinio pobūdžio prisidėjo prie „Il dolce styl nuovo“ išsivystimo. Tai ypatingai tais laikais ėmęs plisti Marijos kultas, moteriškės idealą statydamas visame jo grožy. Iš čia nesuskaitomas Madonų skaičius to perijodo tapyboj, iš čia taip pat krypsnys poezijoj idealizuoti moteriškę apskritai ir matyti joje visokių dorybių indą.

Ilgainiui senoji meilės poezija iš amžiaus į amžių vis tuo pat būdu garbindama moteries kūno grožybes, vis taip pat ašarodama dėl jos rūstumo ir širdies šaltumo, dėl liepsnojančios poetų meilės ir jų atodūsių, gyvesnės dvasios žmonėm jau buvo gyvai įkyrėjusi. Tas šuolis į idealizmą buvo taip lakus, kad gyva moteriškė pasijuto pavojuje visai ištirpti abstrakcijose, virsti gryna proto sąvoka, o meilė kažkokiu bejausmiu skendėjimu. (Pav. pas Dantės bičiulį Cavalcantį).

Bet čia stoja Dantė. Giliu realaus gyvenimo nujautimu, aukšta sielos intuicija ir skolastikos išmankštintu protu jis laimingai jungia du pasauliu į vieną vidaus harmonija spindintį vaizdą. Charakteringą realistinio Dantės simbolizmo pavyzdį randame pirmoje jau minėtoje „Naujojo Gyvenimo" vizijoje. Poetas regi, kad jo kambarį užkloja liepsnotas debesys, o jame apsireiškia Amuras — tik ne grakštus angeliukas, bet galingas Viešpats, „kurio žvilgsnys nugąsdintų jį pamačiusį". Viešpats linksminas ir kalba, bet poetas supranta tik šiuos žodžius: ego Dominus tuus. Viešpats savo glėby laiko miegančią moteriškę, vos pridengtą šviesiai raudona skara. Poetas pažįsta, kad tai yra jo paties donna — Beatricė. Vienoj rankoj tas Viešpats turi degančią poeto širdį, budina miegančiąją ir verčia ją tą širdį valgyti. Ir ji valgo nusigąsdama. Po to Viešpaties linksmumas virsta karčiu verksmu, Jis suspaudžia donną glėby ir išnyksta poetui iš akių. Ryškesnio realizmo pačiame vaizde ir gilesnio simbolizmo jo prasmėj vargu ar galima laukti*).

Eilės, įeinančios į „N. Gyvenimą", nesudaro nė pusės visų smulkių Dantės kūrinėlių — canzoni, parašytų tarp 19 ir 27 jo amžiaus metų. Ta-

*) Apie tai Ž. Viačeslavo Ivanov'o knygoj „Borozdy i mežiі".

čiau likusieji, ypač paskesnieji kūrinėliai, kuriem tyčia duota alegorinė prasmė, meno atžvilgiu vertinami daug žemiau.

Laikotarpy tarp „N. Gyvenimo" canzoni ir „Dieviškosios Komedijos" Dantė parašė dar kelis veikalus, bet nė jie neturi didelės reikšmės. „Puota" yra tik eilių lytimi apvilkti moksliniai ir filosofiniai klausimai. „De vulgari eloquentia" (apie liaudies kalbą) lotynų kalba proza parašytas filologinis italų (liaudies) kalbos tyrinėjimas. Šiuo veikalu, kaip ir visa savo kūryba, Dantė pradėjo stiprius pagrindus tautinei italų literatūrai. Ligi tol dar buvo įsigalėjusi lotynų kalba. „De monarchia" taip pat lotynų kalba mokslinis veikalas, kuriame glūdi svajonė apie amžiną pasaulinę taiką, globojamą pasaulinio imperatoriaus suvereniteto.

Didžiausias ir svarbiausias Dantės kūrinys, kuriuo jis įgijo amžiną garbės vainiką, yra „La Divina Comedia" („Dieviškoji Komedija"). Jau iš paskutiniųjų „N. Gyvenimo" žodžių, kur poetas žada tarti apie Beatricę tai, kas niekad dar nebuvo tarta apie jokią kitą moterį, galima spėti, kad poetas būsimam kūriniui sutelks visas savo dvasios pajėgas. Ir iš tiesų, tuoj po Beatricės mirties, jis ima ruoštis tinkamai savo prižadą išpildyti. Jau šio prisiruošimo metu, reikia manyti, kilo Dantei mintis, savo meilės poemą, kurioje būtų garbinama tiktai Beatricė, pakeisti plačia žmonijos epopėja, kurioje būtų galima

duoti savo širdies karalienei tikrai karališka vieta.

Progos galutinai susikristalizuoti poeto mintim ir nustatyti grandijozinio kūrinio lyčiai davė paskelbtas Romos Papos Bonifacijaus VIII jubiliejus 13-tajam besibaigiančiam amžiui paminėti. Sujudo visas krikščioniškasis pasaulis. Minių minios plaukė į Romą. Keliauninkų tarpe rados ir Dantė. Ir štai religinio susijaudinimo ir dvasios pakylimo metu išsiblaško sunkusis tvaikas, kuris slėgė jo dvasią nuo pat Beatricės mirties.

... Jis klaidžiojo tamsiame miške, jis matė visas nupuolusio žmogaus kančias ir štai, atėjęs prie Skaistyklos slenksčio, puola ant kelių prieš Angelą, kuris laiko raktą ir atrakins jam atgailos ir išpirkimo duris. Tada tik pasitiks jį dangiška atsimainiusi Beatricė ir įves į amžinosios laimės buitį. — Tokia yra „Dieviškosios Komedijos" koncepcija.

Poetas aprašinėja simbolinę savo kelionę, neva atliktą 1300 metais į Pragarą ir į Skaistyklą, vedžiojamas senovės romėnų poeto Virgilijaus, ir į Dangų, kur jį veda pati Beatricė. Kūrinys pasižymi nepaprastu savo lyties aiškumu. Trys dalys: Pragaras, Skaistykla ir Dangus. Kiekviena turi po 33 giemes. Pridėjus vieną įžangos giesmę, gausime 100. Parašytas tercetais — trieiliais posmais, tris kart derinamomis galūnė-

mis. Kiekviena kūrinio dalis baigiama tuo pačiu žodžiu „stelle“ — žvaigždės.

Smulkiai atpasakoti „Dieviškosios Komedijos“ turinys yra negalima. „Pragare“ — žinomiausioj ir baisiausioj daly, poetas vaizduoja visus garsiuosius žmonijos prasikaltėlius nuo pasaulio pradžios ligi jo laikų. Pragaras suskirstytas 9 skyriais sulig prasikaltimo rūšimis ir jo sunkumu. Įstabiu vaizdingumu ir realizmu aprašyta pati pragaro vieta, įvairūs prasikaltėlių pasipasakojimai, pergyvenimai ir bausmės nuo pačio Liuciferio iki kaikurių Romos Papų ir šiaip jau Bažnyčios vyrų. Reikia tačiau pažymėti, kad čia poetas ne visur pasirodė teisingas teisėjas. Pasmerkdamas į pragarą kaikuriuos žinomus žmones, jis vadovavosi savo amžiaus nuomone, kitus gi ten nugramzdino dėl savo politinių įsitikinimų, ar šiaip jau dėl asmeninių sumetimų.

Su tuomi pat Virgiliu Dantė atlieka kelionę į Skaistyklą — ir tai aprašo antroj savo kūrinio daly. Aukštu kalnu prilipę ligi skaistyklos vartų, sutinka jiedu angelą, kurs įbrėžia poetui į kaktą septynias P (peccatum — nuodėmė), kaip septynių didžiųjų nuodėmių žymes, kurias, kartu su laikinąja bausme, panaikins skaistyklos kentėjimai. Paskui liepia poetui nusiprausti ir dviem raktais: auksiniu ir sidabriniu atidaro skaistyklos duris. Tai išpažinties simbolis. Dantė pradeda savo atgimimo kelionę, taip pat kaip ir pragare,

sutikdamas daug žinomų ir pažįstamų žmonių vėlių. Pagaliau prilipa Skaistyklos kalno viršūnę, kur vėlė pajunta jau išsivadavus iš visų nuodėmės ryšių ir gali tyra kilti į Dievą. Čia Virgilius, prigimties proto simbolis, išnyksta ir poetą pasitinka Beatricė, antprigimtinės malonės simbolis. Ši vieta — susitikimas su Beatrice — yra viena iš kilniausių ir gražiausių „Dieviškosios Komedijos" vietų. Prieš išeisiant iš Skaistyklos, Dantė du kart turi išgerti dvejopo vandens: kad pamirštų nuodėmingąjį žemės gyvenimą ir kad prisimintų aukštąjį savo pašaukimą. — Visą Skaistyklos kelionę gaubia švelnus lyrizmas ir gyvas amžinosios laimės pasiilgimas.

Kelionę į Dangų Dantė atlieka Beatricės globojamas. Kaip Pragaras ir Skaistykla susideda iš 9 skritulių, taip Dangus iš 9 sferų, kuriose gyvena palaimintųjų vėlės sulig savo nuopelnų gausumo. Šias sferas, sekdamas Platonu, Dantė aprenka planetose ir žvaigždėse. Mėnuly randas tie, kurių meilė nebuvo labai karšta. Merkure gyvena ypatingai veiklių žmonių vėlės. Venuse tie, kurie žemišką meilę atmainė dieviška. Saulėj — Bažnyčios daktarai. Marse — Kryžiaus karų kankiniai. Jupitery — teisingieji. Saturne — kontemplatoriai. Dvynių žvaigždyne poetas sutinka apaštalus, Dievo Motiną ir Kristų, pagaliau aukščiausiai — Dieviškos Trejybės Sostas, iš kur „Meilė judina saulę ir kitas žvaigždes".

Pažodžiu paėmus, kaip matome, „Dieviškoji Komedija“ yra simbolinės Dantės kelionės atpasakojimas. Kaip alegorija ir simbolis ji reiškia paties poeto ir apskritai žmogaus atsivertimą ir perėjimą iš nuodėmingo gyvenimo į Dievo malonės būtį. Moralę savo kūrinio prasmę pats Dantė šiaip išreiškia: „Poemos turinys yra žmogus, kuris laisva savo valia pelnydamas arba nusikalsdamas, iš Dievo teisybės gauna dovaną arba pabaudą.... O jos tikslas ir kiekvienos poemos dalies siekinys yra atgrasinti žmones, kurie gyvena šiame pasaulyje, nuo jų skurdžios būties ir vesti juos į laimę“. (Laiškas į Cangrande delle Scala).

„Dieviškoji Komedija“ riša svarbiausias žmogaus būties problemas. Ir, apskritai, beveik nėra tokio klausimo visose to amžiaus žinijos šakose, į kurį neatsilieptų šis grandijozinis kūrinys. Dėl to ir vadinamas jis poetine tų laikų enciklopedija. „Dieviškojoj Komedijoj“, kaip iš dalies ir kituose savo poezijos kūriniuose, Dantė pasirodo ne vien kaip genijalus poetas, bet ir kaip genijalus sintetinis protas, kuris poezijos kūryboj atliko tai, ką Aristotelis ir šv. Tomas Akvinietis buvo atlikę abstraktinės minties srityje. Ir jeigu keliamas grožio ir tiesos giminystės klausimas, tai Dantės kūryba tą giminystę geriausiai įrodo. Pati „Dieviškoji Komedija“, nekalbant jau apie Virgiliaus įtaką, yra panaši į kitas mistines „keliones“ ir apokaliptines vizijas, kurios tais

laikais buvo mėgiamos rašyti. Ir jeigu Dantės kūrinys, kesindamasis puoštis poezijos rūbais, savo turiniu būtų apėmęs tiktai anas metafizines sąvokas, moralybės dėsnius ir protu pasiekiamas alegorijas, o nebūtų iškilęs ligi amžinai prasmingų simbolių, ligi pačios meno kūrybos paslapties, šiandie niekas nemitėtų jo vardo, kaip nemini ir kitų panašių to laiko veikalų. Bet „Dieviškoji Komedija" yra drauge ir genijalus meno kūrinys. Dėl to ji amžinai gyvena.

Dantės kūriny regimojo pasaulio atvaizdavime jauti maestrišką dailininko žvilgsnį. Dantė pats buvo piešėjas ir gerai tą meną pažino. Tad ir jo raštuose ar tai gamtos vaizdai, ar tai žmonių scenos visuomet suvoktos menininko akia ir pasižymi ryškumu, plastiškumu, vaizdingumu. Aiškumą ir nuosakumą jis, apskritai, laikė gero stiliaus taisykle. Eidami toliau, randame, kad visa „Dieviškoji Komedija", lygiai kaip ir „Naujasai Gyvenimas", yra persunkta jo paties sielos gyvenimu. Jis suėmė viso ilgo ir turtingo savo amžiaus patyrimus, visą geismingos savo širdies ilgesį ir aistrą, meilę, skausmus ir paguodą ir įkvėpė tai į skambius savo kūrinių posmus. Bet ne vien tai. Jis pasiekė pačią giliausiąją buities šaknį, pažino nuodėmės gelmes, įspėjo pragaro dugną — ir kartu mistiškoj ekstazėj pakilo „virš sferos, kur plačiausiai teka" ir išvydo ją „sub specie aeternitatis". Pajuto jis platų Kosmoso

ritmą ir juomi suderino savo kuriamąjį pasaulį. Pasiekti tai — reiškia meno paslaptis atidengti.

Dantės poezijos kilnumas jau iš pat pradžių buvo tinkamai įspėtas. 50 metų po poeto mirties kitas garsus italų rašytojas ir mokslininkas Giovanni Boccaccio, vienas didžiausių Dantės garbintojų, skaito lekcijas apie „dievišką" kūrinį — ir nuo to laiko Dantės pavadinta stačiai „Komedija" tampa „Dieviškąja Komedija". Visa Dantės kūryba, iškėlusi daugybę istorijos įvykių, teologijos, filozofijos ir gamtamokslio klausimų, pagimdė plačiausią literatūrą beveik visomis Europos kalbomis. Bet meniškasis jos grožis — ir ką jis kalba žmogaus sielai, nereikalingas jokių aiškinimų.

Tokia jau genijaus galia, kad jis, kaip saulė, šildo ir džiugina net neregius, nors jie nemato iš kur spinduliai trykšta.

Panaudota: 1) Dante Alighieri. Vita nuova, traduite avec une introduction et des notes par Henry Cochin. Paris, 1908. 2) Dante. La Divine Comédie, traduction, introd. et notices explicatives par Amédée de Margerie, Paris, 1900. 3) Revue des Jeunes, 25 mai, 1921. 4) Larousse Mensuel, n. 58, 1911. 5) O. Hauser. Weltgeschichte der Literatur, I t. Leipzig, 1910.

TURINYS

Pusl.

Visuomeninis Maironio kūrybos pagrindas 5
Vaižgantas sintetikas 26
Vaižganto veiklus lietuvis ir jo darbas . . 51
Idealizmas ir romantizmas 71
Naujosios lietuvių literatūros angoje . . 86
Idėjiniai Vinco Krėvės kūrybos pradai . . 105
Tendencinės literatūros kolektyvas . . . 116
Granitas 135
Garbinga senovė literatūroj ir praeities skriaudos tikrovėj 142
Tautinė idėja lietuvių literatūroj 174
Konspektinė lietuvių literatūros apžvalga 193
Mūsų dramos teatras ir dramaturgija . . 222
Mūsų literatūros ugdymo problemos . . 234
Dante Alighieri 272

TO PATIES AUTORIAUS:

Kunigaikštis Žvainys, poema ir *Raudoni Žiedai,* eilės. Petrapilis, 1917 m. (išparduota).

Putino Raštai I t. — Eilėraščiai ir poema Kunigaikštis Žvainys. II t. — drama Valdovo Sūnus ir 3 novelės. Tilžė, 1921 m. (išparduota).

Žiedai ir Moteris, 4 v. simbolinė drama. „Židiny" 1926 m. 1, 2, 3, 5 ir 6 nr.

Nuvainikuotoji Vaidilutė. Tautos likimo misterija. „Židiny" 1927 m. 7—8, 9 ir 10 nr.

Tarp dviejų aušrų. Eilėraščiai. Kaunas, 1927 m.

Valdovas, 5 v. drama, Kaunas, 1930 m. Sakalas.

Altorių Šešėly. Romanas, 3 t. Kaunas, 1933 m. Sakalas.

Vydūno dramaturgija. „Darbai ir dienos" 4 kn. 1935 m.

Naujoji lietuvių literatūra, I t. Kaunas, 1936 m.

Keliai ir Kryžkeliai. Lyrika. Kaunas, 1936 m. Sakalas.

Literatūros etiudai. Kaunas, 1937. m. Sakalas.